

1987-1997

BÖHM KÁROLY

SZÖVEGOLVASÁS HAJÓS JÓZSEF RENDEZÉSÉBEN

A bukaresti Kriterion Kiadó rendhagyó vállalkozása volt Hajós József *Böhm Károly filozófiája* című könyvének megjelentetése.* A közel négyszáz oldalas munkának körülbelül fele, tehát kétszáz oldal ugyanis eredeti Böhm-szöveg. Ez váltakozik, igencsak kiporciónozva, a könyv többi részét kitevő kommentárral. Természetesen nem ez a – Lenin *Filozófiai füzetek*-jére emlékeztető – „kompozíció” az, ami szokatlansága révén fölkelthetné érdeklődésünket; a Böhm Károly műveiből vett idézetek bősége sokkal inkább figyelmet érdemel. A „hagyományápoló irodalom”-nak köszönhetően, nem utolsósorban a romániai magyar könyveket megjelentető kiadók jóvoltából viszonylag könnyen tájékozódhatunk többféle hagyomány szövevényében, de hogy *ily mértékben*, és (szinte) első kézből kapjuk a német klasszikus filozófiára épülő magyar *bölcseleti hagyományt*, ez kivételszámba megy.

Az erdélyi művelődéstörténeti kutatások eredményeként az utóbbi fél-században napvilágot látott ugyan ebben a tárgykörben is két monográfia (Hajós József: *Köteles Sámuel*, 1969 és Balázs Sándor: *Tavaszy Sándor filozófiája*, 1982), egy tanulmány (Sipos Pálról, Benkő Samu tollából) és egy jegyzet (Tamás Gáspár Miklós *Málnási Bartók Györgyről*); igaz, két önálló kötetet is számon kell tartanunk: a XIX. századi materialista Mentovich Ferenc *Az új világnézet* című munkáját (1974) és a két világháború közötti nemzetiségi politikus-püspök, Varga Béla *Bölcseleti írásait* (1979). Ezenkívül Hajós új könyve tudomásom szerint az első olyan felszabadulás utáni írás, amely címében is viseli Böhm Károly nevét.

Hogy belássuk, mennyire nem szeretjük „ápolni” bölcseleti hagyományainkat, elég, ha valamennyire komolyan vesszük Hajós első megállapítását, és összevetjük a felsorolt adatok összesítéséből adódó konklúziókkal. Böhm hatkötetes főművéről tehát ezt olvashatjuk: „*Az ember és világa* az első színvonalasan kidolgozott magyar bölcseleti rendszer; mi több: délkelet-európai viszonylatban is az első világháború előtti évtizedek kiemelt teljesítménye” (5. p.).

* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986. (A szerkesztők megjegyzése.)

Higgyük el ezt Hajósnak, vagy könyvét elolvastva, annak alapján ítélkezzünk Böhm Károly filozófiájáról? Ha az előbbi tesszük, akkor bizonyosságot hitünkre valószínűleg Böhmnek a műveiből nyerhetünk, mert Hajós munkájából kiindulva másfajta következtetésre jutunk. A mégoly bőven mért idézetek ellenére sem merészelhetjük a könyv alapján határozottan állítani például azt, amit Hajós nagyon gyakran hangsúlyoz, hogy Böhm *rendszeralkotó filozófus*. Külön fejezet foglalkozik ugyan sorra *Az ember és világa* hat kötetének mindegyikével (a kötetek: *Dialektika vagy alapfilozófia*, 1883; *A szellem élete*, 1892; *Axiológia vagy értéktan*, 1906; *A logikai érték tana*, 1912; *Az erkölcsi érték tana*, 1928; *Az esztétikai érték tana*, 1942), valamint a kisebb írásokkal, de hogy *miként* állnak össze a [monográfia több] különböző fejezetében ismertetett diszciplínák filozófiai rendszerré, ezt Böhm esetében feltehetően csak akkor tudnánk meg, ha közelebb férköznénk logikai felfogásához. Hajós könyvében viszont a logikai felfogással foglalkozó rész a legkevésbé átlátszó. De ez nem is lehet másként...

Böhm filozófiájának színvonaláról, „kimagasló teljesítmény” voltáról szintén sok szó esik Hajósnál, miközben kommentárjai megpróbálnak meggyőzni – *éppen e kvalitások ellenkezőjéről*. Számtalanszor kiderül, hogy Böhmnek egyáltalán nem erős oldala a dialektika, hogy realistának gyenge, hogy materialistának nem materialista. Egy érdekes eszmefuttatás során azt is megtudjuk, hogy bölcseleink „igen sajnálatosan hallgat a termelőmunkáról” (263–264. p.). Böhm Károly tehát nagy filozófus, csakhogy amint e tétel bizonyításra kerül, minduntalan Böhm Károly fogyatékos eszméibe ütközünk bele.

Hajós jellegzetes eljárása, melynek áldatlanságát mi sem illusztrálja jobban az ilyen, ismételten visszatérő értékelési önbodicszeknél, a dialektika példáján kimutatva, nagyjából a következő:

1. *a materialista dialektikáról*: „... három alapszemponthoz igyekeztem elsődlegesen érvényesíteni, kutatva főként azt, hogy mennyire közelednek a böhmi szövegek a marxista értelemben vett dialektikához, a korabeli filozófiai realizmushoz és a modern humanizmushoz...” (7. p.);

2. *idéz egy passzust Böhm-től, melyben Böhm nem beszél dialektikáról*: „Az értelmi, ideális vonások épp oly valóságosnak tekintendők, mint az anyagi lét. A filozófiában éppen ezen értelmi tényezőkre esik a főszúly. Mert a filozófia éppen azt akarja kimutatni, hogy a külsőknek nevezett tünemények között miképpen lehetséges folytonos, ellenmondás nélküli összefüggés, s ezt azáltal éri el, hogy az alany legfőbb funkcióinak közreműködését a világgép előállításánál kimutatja” (32. p.);

3. *kommentárban tudósít a passzusban fölfedezett dialektikumról*: „Hiba volna eleve dialektikátlanak bélyegezni az ellentmondás-mentesség fenti követelését. Helyénvalónak véljük [...] dialektikumként emelni ki a megismerő alany aktív voltának, az emberi tudat alkotó jellegének a hangoztatását” (uo.);

4. *olyan passzust idéz Böhm-től, amelyben Böhm is dialektikáról beszél*: „... az anyag és a tulajdonságai ugyanazok. S ebben rejlik az anyag *dialektikai természete*. Az anyag ugyanis egy általános létező, amelyben különöds nincsen; s mégis 2. az anyag a veres, a nehéz, a kiterjedt, vagyis a különöds. Végre 3. a veres, súlyos, rugós stb. különböző jelentésű tényezők lévén, egymással csak absztrakte koordinálhatók egy közös fogalom alá, miáltal az anyag nem valónak, a tulajdonságok pedig a realitásnak bizonyodnak” (45. p.);

5. *végül egy további kommentárban elítéli a böhmi „fél- vagy kvázi dialektikus” megoldást*: „... helytelenítjük az atomizmussal szembeni makacs (túl elvont spekulativitással »dialektizálgató«) kételyét és idealizmusát...” (47. p.).

Hajós szerint munkája a legemecum alcímet is viselhetné. Ezt a (nála egészen műfaji megjelöléssé emelt) kifejezést egy helyen eléggé szabadon fordítja: „*olvass velem* és gondolkozzál az olvasottakon (valamint az esetleg hozzájuk olvasott szövegeken) a saját fejeddel is!” (131. p.). Nem is látszik sejteni (vagy nagyon is jól tudja, csak rafináltan elhallgatja?), hogy Böhm Károlyt *így* olvasni, ahogy ő teszi, *nem érdemes*, és ha valaki „saját fejével” netán olvasásra érdemesíti ezt a filozófust, akkor *másképpen* fogja olvasni, mint ő. Merjük remélni: ő azért olvas *így*, hogy *másnak* lehessen másként.

Sajnos szükséges, hogy az *így* feltételezett nemes célt szolgáló hajósi *eszközolvasat*nak áldozatul essen Böhm filozófiájának átlátszósága. Egy filozófiai konstrukciótól, amely a *metaphysica specialis* értelmében vett rendszer megalkotásának szándékával keletkezett (Böhm), számon lehet kérni olyasmit, amiről nem esik szó benne, és lehet bírálni megoldásait (feltéve persze, ha előzőleg nem akadtunk már fenn egy ilyen rendszer lehetségeségének problémáján); de ha *e rendszer szempontjából pozitívnak* tüntetünk fel olyan gondolatokat, amelyeknek *cáfolatát ugyanez a rendszer*-immanensen tartalmazza, vagy amelyekkel esetleg nyíltan is szembehelyezkedik, és ezekkel a gondolatokkal még elvégezzünk egy-két manővert (lásd fentebb a dialektika példáját), az ellentmondás törvényét mindvégig primitív módon semmibe véve (Hajós), akkor az *így* létre-

jövő, meglepő fordulatokban kétségkívül bővelkedő metafizika pontosan a tárgy filozófiai kontingenciájának kérdését kezeli szükségképpen mellékesként: a vizsgálat tárgyát a trükk leple csak nagyon halványan engedi fölsejleni.

De nem kell ezt a kifogást félreérteni, nem egy másfajta ködös igény, nem a történeti objektivitás nevében fogalmazódott meg. Aki olvas, az többé-kevésbé úgyis „elárulja” az olvasottakat, és tartsuk ezt megengedhetőnek, mert úgy tűnik, mást aligha tehetünk. Csakhogy Hajósnál nem arról van szó, hogy egyszerűen „elárulja” a böhmi szöveget; ezt nem teheti, mivel *olvasata tulajdonképpen nem Böhm Károly filozófiájának olvasata*. Számára a böhmi filozófia *differenciálatlan hagyomány*, amelynek nem *hogyanléte*, hanem pusztán *megléte* az, ami egyedül fontos.

De ha nem Böhm Károlyt, mit „olvas” akkor Hajós? Mondjuk meg: *saját eszmerendszerét* olvassa, mégpedig Böhm Károly szövegeiben. Amennyiben ennek az eszmerendszernek az elemei benne vannak a szövegben: jó a szöveg, lehet dicsérni; amennyiben nincsenek benne (és többnyire ez áll fenn), a szerző megrovásban részesül, *de a szöveg akkor is jó!* Kérdés, hogy ha a böhmi filozófia összeegyeztethetetlen a hajósi eszmerendszer fő pontjaival (márpedig az), miért marad el az előbbi nyílt kritikája, és miért kell addig bűvölni-bájosni, amíg ki nem sül róla valami nagyon szép és nagyon jó? Azért, mert Böhm Károly *hagyomány*.

Hajós olyan eszmerendszert vall magáénak, amely szerint a hagyomány szerepe nem alternatív gondolatrendszerek bírálása, hanem az, hogy kiteljesítse, erősítse ezt az eszmerendszert. Erre nyilván nem minden hagyomány alkalmas; ha lényeges pontjain ellentmond ennek az eszmerendszernek, akkor nem hasznosítható, legalábbis közvetlenül nem. És Hajós éppen egy ilyen hagyomány *közvetett* hasznosítására nyújt példát: megszünteti a böhmi filozófiát mint olyat úgy, hogy elkeni valódi súlypontjait, fölborítja belső logikáját, többértelművé teszi azt is benne, ami esetleg egyértelmű; majd az így „semlegesített tárgyat”, amelynek csak kevés köze van – és *lehet* – az eredeti böhmi filozófiához, hagyományként próbálja eladni. Teheti, mert mindezek után szegény Böhm Károly senkinek sem árthat. Sőt, használ, amennyiben nevét és tekintélyét adja a „filozófiai hagyomány” fogalmába, amely fogalom – *rituálisan* – erősíti a hajósi eszmerendszert.

A hagyomány általi legitimációnak ez az útja azonban nem problémamentes. Ha túllépünk a rituális aktus hatókörén (esetünkben: ha járt már kezünkben hamisítatlan Böhm Károly, vagy körülbelül ismerjük annak a

szellemi közegnek a lehetőségeit, amelyben eszméi születtek), a rítus lepleződhet le. Még egy adalékot nyerünk ezzel a totalizáló eszmerendszerek működésére vonatkozóan. Böhm Károly neve pedig nem is olyan ismeretlen ezek után.

EGY ÚJ FOLYÓIRAT ELÉ

„A vízen túl lakik.”
(Pascal: *Gondolatok*,
V., 292.)

Elméleti folyóirat indul: a Nomosz. Címe arra utal, hogy a jog kérdései mindenképpen otthon lesznek benne. Elindítjuk ezt a folyóiratot, s kíváncsian – talán aggodalommal is – találgatni próbáljuk, igazolja-e majd létjogát: a benne napvilágot látó munkák tudnak-e kellőképpen válaszolni arra a kérdésre is, hogy „*ezt itt most miért?*”; igazunk volt-e, amikor ilyen vállalkozásra adtuk a fejünket.

Persze, a fenti „*miért*”-re, mint illik, van valamilyen válaszunk. De érvényes-e ez? S ha netán igen, mennyiben, hogyan, aztán mi kell még ahhoz, hogy még inkább érvényes legyen? Tehát miért az elmélet, miért a jog?

Miért az elmélet: Nap mint nap tényekkel kerülünk kapcsolatba: tárgyakkal, gondolatokkal, emberekkel, tettekkel, konkrétumokkal, absztrakciókkal, elméletekkel. Igaznak és nem igaznak, valóságosnak és valótlannak, jónak és rossznak mondjuk és tartjuk őket. Egy felsőbb szempont alapján ítélkezünk fölöttük. De sokszor döbbenten észleljük, hogy a tények ma mást mondanak, mint tegnap; számunkra mást jelentenek, mint mások számára – ítéleteink hamisnak bizonyulnak. S ekkor elkövetjük a hibát: a nyakunkba szakadt gondot a tényekre ruházzuk. Eltekintünk attól, hogy nem a tények, hanem ítéleteink hibásak: nem ők, hanem mi magunk. És nem gondolunk arra, hogy a felelősség, amelyet a tényekre ruháztunk, elsősorban a miénk.

Az elmélet a tényekkel való kapcsolatba lépés egy módoszata, amely az ítéletek szintjén keresi a hibák forrását. Figyel arra, hogy a tényekbe nem fér sem baj, sem gond, sem hiba, sem felelősség: ez mind ítéleteinké: a miénk.

Az elmélet felelős előítélet-rendszer. Művelése elsősorban etikai feladat. Az igazság, a helyesség kritériumát önmagunk belátásain kívül nincs, ami életben tartaná benne. Önmagunknak kell ellenőriznünk saját elméleti ítéleteink helyességét, igazságát, mert nincs olyan külső vonatkoztatási pont, amelyből ez lehetségessé válna. Az elmélet szabad a külsőtől, s ép-

pen ezért semmi sincs, ami annyira kötött lenne, mint az elmélet: ítéleteinkért, más vonatkoztatási pont hiányában, erkölcsi felelősséggel tartozunk.

Ha elméletet művelek, szabad vagyok tehát: erkölcsi felelősségem szabadon juttathatom érvényre, az erkölcsi kontrollnak szabadon vethetem alá ítéleteimet.

Az abszolút értékekhez – amint azt e kulturális régióban élve az utóbbi időben igencsak megtapasztalhattuk – relatív erkölcs társul; az abszolút erkölcs is szükségképpen mindig a visszájára fordul. Az erkölcs egyedül helyes tana, a totális elméletként felfogott etika lehetetlen, az elméletben le kell mondanunk az abszolút értékekről. Az elmélet relativizmusa azonban nem zúzhat szét egy szempontot – a gyakorlat sikerességének szempontját. Az elmélet és a gyakorlat közötti térben, mindkettő felé kitérve, a helyes jog keresése során a jogelmélet ezt a szempontot univerzalizálja. Ha magába építi a relativizmus elemét, a jogelmélet lemond a hagyományos értelemben vett elmélet univerzalizációs igényéről. Instrumentalista célja, hogy a helyes jog keresése révén hozzájáruljon a sikeres gyakorlat *kialakulásához*. Ha a ráció tehet ennyit, ezt az eredményt nem kell lebecsülnünk.

Ludwig Wittgenstein:

ELŐADÁS AZ ETIKÁRÓL¹

Mielőtt tulajdonképpen témámról beszélni kezdenék, szeretnék néhány előzetes megjegyzést tenni. Úgy érzem, gondolataim közlése Önökkel nagy nehézségekbe fog ütközni, s azt hiszem, e nehézségek némelyike talán elhárítható, ha jó előre felhívom rá az Önök figyelmét. Az első – melyet szinte meg se kellene említenem – az, hogy az angol nem anyanyelvem, s így kifejezéseim nélkülözik azt a pontosságot és árnyaltságot, amely kívánatos lenne egy nehéz téma tárgyalásakor. Csupán annyit tehetek, hogy megkérem Önöket: könnyítsék meg feladatomat, s próbálják meg megérteni, mire gondolok, még akkor is, ha minduntalan véteni fogok az angol nyelvtan szabályai ellen. A második nehézség, melyet megemlítenék, az, hogy sokan Önök közül valószínűleg nem éppen a megfelelő elvárásokkal jöttek el az előadásomra. S hogy tisztázzam ezt a pontot, néhány szót fogok szólni arról a megfontolásról, amelynek alapján éppen ezt a témát választottam: amikor az Önök volt titkára megtisztelt a felkéréssel, hogy tartsak egy előadást az Önök társaságának, első gondolatom az volt, hogy a felkérésnek bizonyára eleget fogok tenni. Második gondolatom a következő volt: ha alkalmam nyílna Önök előtt beszélni, valami olyasmiről beszélnék, aminek a közléséhez nagyon ragaszkodom, s nem élnék vissza az alkalommal oly módon, hogy mondjuk a logikáról tartok előadást. Visszaélésnek nevezem ezt, mert valami tudományosnak a megmagyarázásához egész előadássorozatra lenne szükség, s nem egy egyórás előadásra. Egy másik lehetőség az lett volna, hogy úgynevezett tudományos ismeretterjesztő előadást tartok, vagyis egy olyan előadást, mely el szeretne volna hitetni Önökkel, hogy megértettek valamit, amit valójában nem értettek meg, és kielégítettem volna a modern ember egyik, úgy hi-

¹ Az előadás angol szövege először a *Philosophical Review*-ben jelent meg (74. 1965. 3–12. p.), *Wittgenstein's Lecture on Ethics* címmel. Magyarra fordításakor figyelembe vettem Joachim Schulte német fordításának értelmezéseit is (*Vortrag über Ethik*. In Ludwig Wittgenstein: *Vortrag über Ethik und andere kleine Schriften*. Hrsg. von Joachim Schulte. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1989, 9–19. p.). Wittgenstein ezt az előadást 1929-ben vagy 1930-ban tartotta, valószínűleg Cambridge-ben, a *The Heretics* társaság tagjainak. A Hamlet-idézet Arany János fordítása.

szem, legközönségesebb vágyát, nevezetesen a tudomány legújabb felfedezései iránti felületes kíváncsiságot. Ezeket az alternatívákat elvettem, és elhatároztam, hogy olyan témáról beszélek Önöknek, amely számomra elsőrendű fontosságúnak tűnik, reménykedve abban, hogy így tisztázódhatnak az Önök gondolatai erről a témáról (még akkor is, ha egyáltalán nem értenek egyet azzal, amit róla mondok). A harmadik és utolsó nehézség tulajdonképpen velejárója szinte minden hosszabb filozófiai előadásnak, és ez az, hogy a hallgató képtelen egyszerre az utat is felismerni, amelyen vezetik, és a célt is látni, amelyhez az út vezet. Vagyis: vagy azt gondolja: „Mindent értek, amit mond, de a jó ég tudja, mire akar kilyukadni”, vagy azt, hogy: „Látom, mire akar kilyukadni, de a jó ég tudja, hogyan akar ide eljutni”. Ismét nem tehetek semmi mást, mint hogy türelmüket kérem, és remélem, végül látni fogják az utat is, és azt is, hová vezet.

Hát akkor elkezdeném. Témám, mint tudják, az etika, és én elfogadom Moore professzor szómagyarázatát, amelyet *Principia Ethica* című könyvében adott. Azt mondja: „Az etika általános vizsgálata annak, ami jó.” Nos, én az „etika” szót kissé tágabb értelemben fogom használni, tulajdonképpen olyan értelemben, amely magában foglalja a – meggyőződésem szerint – leglényegesebb részét annak, amit általában esztétikának neveznek. És hogy a lehetőségek szerint világosan láthatóvá tegyem, mit tartok az etika tárgyának, Önök elé tárok egy sor többé-kevésbé szinonim kifejezést, amelyek közül mindegyikkel be lehetne helyettesíteni a fenti meghatározást, és e kifejezések felsorolásával olyasfajta hatást szeretnék elérni, mint Galton, aki egy sor különböző arc fényképét ugyanarra a fényképlemezre vetítette, hogy megkapja így a minden arcon közös, jellegzetes vonások képét. És ahogy egy ilyen kollektív fénykép megmutatásával világossá tudnám tenni, hogy mi a jellegzetes – mondjuk – kínai arc, ugyanígy, ha átvizsgáljuk a szinonímák sorát, amelyet Önök elé tárok, remélem, sikerül majd meglátniuk a mindegyikben közös jellegzetes vonásokat, és éppen ezek az etika jellegzetes vonásai. Ahelyett, amit mondtam: „Az etika annak a vizsgálata, ami jó”, azt is mondhattam volna, hogy az etika annak a vizsgálata, ami értékes, vagy annak, ami valóban fontos. Mondhattam volna még, hogy az etika az élet értelmének a keresése, vagy annak vizsgálata, ami az életet élésre érdemessé teszi, vagy a helyes élet útjának a keresése. Azt hiszem, ha megnézik mindezeket a megfogalmazásokat, hozzávetőleges elképzelésük lesz arról, mi az, amivel az etika foglalkozik. Az első dolog, ami e kifejezések mindegyikében előtűnik, az, hogy mindegyiket tulajdonképpen két egészen különböző értelemben használjuk.

Azt fogom mondani, hogy egyrészt hétköznapi vagy relatív értelemben, másrészt etikai vagy abszolút értelemben használjuk őket. Ha például azt mondom, hogy ez egy jó szék, ez nem jelent mást, mint hogy a szék megfelel bizonyos előre meghatározott célnak, és a „jó” szónak itt csak annyiban van jelentése, amennyiben ezt a célt előzőleg már rögzítettük. A „jó” szó relatív értelemben valójában egyszerűen annyit jelent, mint megfelelni egy bizonyos előre meghatározott mércének. Eszerint, ha azt mondjuk, ez az ember jó zongorista, ezen azt értjük, hogy el tud játszani bizonyos nehézségi fokú darabokat egy bizonyos fokú kezűgyességgel. Hasonlóképpen, ha azt mondom, fontos számomra, hogy ne kapjak náthát, ezen azt értem, hogy a nátha bizonyos jól meghatározható zavarokat okoz az életemben; és ha azt mondom, ez a helyes út, ezen azt értem, hogy ez a helyes út bizonyos célhoz viszonyítva. Így használva, ezek a kifejezések nem jelentenek semmiféle nehéz vagy mély problémát. De ez nem az a mód, ahogyan az etika használja őket. Feltételezzük, hogy tudnék teniszezni, és Önök közül látott engem valaki játszani, és azt mondta: „Na, hát elég rosszul játszik”; mire én, feltételezzük, azt mondtam: „Tudom, hogy rosszul játszom, de nem is akarok jobban játszani”, mire senki sem mondhatna semmi mást, mint: „Ó, akkor minden rendben.” De feltételezzük, hogy Önök közül valakinek felháborító hazugságot mondtam volna, ő odajött volna hozzám, és azt mondta volna: „Ön nagyon ocsmányul viselkedik.” S ha én erre azt válaszolnám, hogy „Tudom, csúnyán viselkedem, de nem is akarok rendesebben viselkedni”, mondhatná ő: „Ó, akkor minden rendben”? Bizonyára nem; azt mondaná: „Nos, hát akkor Önnek akarnia *kellene* rendesebben viselkedni.” Itt abszolút értékítélettel van dolgunk, míg az első eset relatív értékítéletre volt példa. Úgy tűnik, lényegében ez a különbség nyilvánvalóan a következő: minden relatív értékítélet pusztá kijelentés valamilyen tényről, s ezért ki lehet fejezni úgy, hogy formája elveszíti az értékítélet minden külső jegyét. Ahelyett, hogy azt mondom: „Ez a helyes út Granchester felé”, ugyanígy azt is mondhattam volna: „Ez a helyes út, amelyen Önnek mennie kell, ha a legrövidebb időn belül Granchesterbe akar érní”; „Ez a férfi jó futó” egyszerűen azt jelenti, hogy ennyi meg ennyi mérföldet ennyi meg ennyi másodperc alatt hagy maga mögött stb. Nos, amit állítani szeretnék, a következő: Habár minden relatív értékítélet, mint látható, pusztá kijelentés valamilyen tényről, a kijelentés valamilyen tényről soha nem lehet abszolút értékítélet, vagy nem foglalhat magában ilyent. Engedjék meg, hogy ezt megmagyarázzam: Feltételezzük, hogy Önök közül valaki mindentudó; ismeri tehát a világ min-

den élő és holt testének a mozgását, ismeri minden ember tudatállapotát is, aki valaha élt, s ha mindent, amit tud, leírna egy nagy könyvben, ez a könyv a világ teljes leírását tartalmazná; itt azt szeretném mondani, hogy ez a könyv semmit nem tartalmazna, amit *etikai* ítéletnek neveznénk, és semmit sem, ami egy ilyen ítéletet logikailag magában foglalna. Persze tartalmazná az összes relatív értékítéletet és az összes igaz tudományos tételt, sőt minden igaz tételt, ami egyáltalán felállítható. De minden leírt tény ugyanúgy, ugyanazon a síkon helyezkedne el, s ugyanúgy, minden tétel ugyanazon a síkon foglalna helyet. Itt nem léteznek olyan tételek, amelyek abszolút értelemben fölsőbbrendűek, fontosak vagy triviálisak. Ebben néhányan Önök közül valószínűleg egyet fognak érteni velem, miközben Hamlet szavaira emlékeznek: „mert nincs a világon se jó, se rossz; gondolkozás teszi azzá”. De ez ismét félreértéshez vezethet. Abból, amit Hamlet mond, látszólag az következik, hogy a jó és a rossz, habár nem a rajtunk kívüli világ minőségei, de tudatállapotunk attribútumai. Én viszont úgy vélem, hogy tudatállapotunk, amennyiben ezen olyan tényt értünk, amelyet le tudunk írni, nem etikai értelemben jó vagy rossz. Például ha világgönyvünkben egy gyilkosság leírását olvassuk minden fizikai és pszichológiai részletével együtt, ezeknek a tényeknek a pusztá leírása semmit sem fog tartalmazni abból, amit *etikai* tételnek nevezhetnénk. A gyilkosság pontosan azon a síkon fog elhelyezkedni, mint bármely más esemény, mint egy kő esése például. Hát persze, ennek az eseménynek a leírása elszomoríthat vagy haragra gerjeszthet, vagy valami más érzelmet kelthet bennünk, vagy olvashatunk arról a szomorúságról vagy haragról, amelyet ez a gyilkosság másoknak okozott, amikor hallottak róla, de ezek egyszerűen tények lesznek, tények és tények, és nem etika. És most el kell mondanom, hogy ez az eredmény teljesen nyilvánvalónak tűnik számomra, ha elgondolkodom azon, mi is lenne valójában az etika, ha ilyen tudomány létezne. Nyilvánvalónak tűnik számomra, hogy semmi, amit valaha is gondolhatnánk vagy mondhatnánk, nem lehetne *a* dolog; hogy nem írhatunk olyan tudományos könyvet, amelynek a tárgya önmagában fölsőbbrendű lenne és minden más tárgy fölött állna. Érzésemet csak a következő metafora segítségével írhatom le: Ha valaki tudna írni egy könyvet az etikáról, és ez valóban az etikáról szóló könyv lenne, ez a könyv robbanásszerűen megsemmisítene minden más könyvet a világon. Ha úgy használjuk szavainkat, mint a tudományban, akkor e szavak edények, amelyek csak arra alkalmasak, hogy jelentést és értelmet tartalmazzanak és közvetítsenek – természetes jelentést és értelmet. Az etika, ha egyáltalán valami, termé-

szetfölötti, és szavaink mindig csak tényeket fejeznek ki; mint ahogy a teáscsészébe is mindig csak egy teáscsészényi víz fér, akkor is, ha liter-számra öntünk bele. Azt mondtam, hogy amennyiben tényekről és tétélekről van szó, csak relatív érték és relatív jó, helyes stb. létezik. És mielőtt folytatnám, hadd világítsam meg ezt egy egészen nyilvánvaló példával. A helyes út az az út, amely egy előzőleg önkényesen meghatározott célhoz vezet, és mindannyiunk számára eléggé világos, hogy itt semmi értelme az előzőleg ily módon meghatározott céltól független helyes útról beszélni. Most pedig lássuk, mit érthetünk esetleg „az abszolút helyes út” kifejezésen. Azt hiszem, ez az az út lenne, amelyet ha bárki megpillantana, *logikai szükségszerűséggel* követnie kellene; s ha nem követné, szégyellnie kellene magát. Ugyanez vonatkozik az *abszolút jóra* is, amit ha leírható tényállás lenne, függetlenül az ízlésétől és a hajlamaitól, mindenkinek szükségszerűen cselekednie kellene, vagy bűnösnek kellene éreznie magát, mert nem cselekszi. És azt szeretném mondani, hogy egy ilyen tényállás agyrém. Semmilyen tényállás sem hordozza magában azt, amit egy abszolút bíró kényszerítő erejének neveznék. De hát akkor mi van velünk, ha mindannyian, mint magam is, mégis olyan kifejezések használatára hajlunk, mint „abszolút jó”, „abszolút érték” stb.; mire gondolunk, és mit próbálunk meg kifejezni? Nos, ha megpróbálom ezt a magam számára tisztázni, természetesen, hogy mindig olyan eseteket idézek fel, amelyekben bizonyára használnám ezeket a kifejezéseket, s ilyenkor olyan helyzetben vagyok, amelyben Önök lennének például, ha az élvezet pszichológiájáról tartanék előadást. Önök akkor megpróbálnának ugyanis emlékezetükbe idézni néhány tipikus helyzetet, amelyben mindig élvezetet éreztek. Mert ha egy ilyen helyzetet elképzelnek, minden, amit elmondtam, konkrétá válna, s úgyszólván ellenőrizhető lenne. Lehet, hogy valaki alappéldának azt a helyzetet választaná, hogy egy szép nyári napon sétálni megy. Nos, ugyanilyen helyzetben vagyok, ha gondolataimat arra szeretném összpontosítani, amit abszolút vagy etikai érteken értek. És az én esetemben mindig az történik, hogy egy sajátos élmény képzeje jelenik meg számomra, amely ennél fogva bizonyos értelemben az én élményem *par excellence*, és ez az oka annak, hogy Önökhöz beszélve most ezt az élményt hozom fel, mint az első és legfontosabb példát. (Mint mondtam az előbb, ez teljesen egyéni dolog, s mások más példákat inkább találónak vélnének.) Ezt a példát le akarom írni, hogy – ha lehetséges – arra készítsem Önöket, idézzenek fel ugyanilyen vagy hasonló élményeket, s így közös alapja lehet majd vizsgálódásunknak. Azt hiszem, a legmegfelelőbbben akkor írnám le, ha azt

mondom: amikor hatalmába kerít, *csodálkozom a világ létezésén*. S aztán hajlok arra, hogy olyan megfogalmazásokat használjak, mint: „Milyen különös, hogy bármi is létezik”, vagy: „Milyen különös, hogy a világ létezik”. Mindjárt ehhez kapcsolódva meg fogok említeni egy másik élményt, melyben szintén részem volt, és amely valószínűleg mások számára is ismeretes: ezt az *abszolút* biztonságérzet élményének lehetne nevezni. Arra a tudatállapokra gondolok, amikor valaki legszívesebben azt mondaná: „Biztonságban vagyok, semmi sem árthat nekem, bármi történjék is.” Nos, hadd vizsgáljam meg ezeket az élményeket közelebbről, mert meggyőződésem szerint éppen azokra a jellegzetességekre derítenek fényt, amelyeket tisztázni próbálunk. S itt mindenekelőtt azt kell elmondanom, hogy a nyelvi kifejezés, amelyet ezeknek az élményeknek adunk, értelmetlen! Ha azt mondom: „Csodálkozom a világ létezésén”, visszaélek a nyelvvel. Engedjék meg, hogy megmagyarázzam ezt: Tökéletesen értelmes és világos, ha azt mondjuk, hogy csodálkozunk valamin, aminek az esete fennáll: mindannyian értjük, mit jelent, ha azt mondom, hogy csodálkozom egy kutyának a méretein, amelyik nagyobb, mint minden eddig látott kutya, vagy hogy csodálkozom egy dolgon, amelyik a szó köznapi értelmében rendkívüli. Minden ilyen esetben azon csodálkozom, hogy valaminek fennáll az esete, amiről el *tudnám* képzelni, hogy az esete *nem* áll fenn. Csodálkozom ennek a kutyának a méretein, mert el tudnék képzelni egy másik kutyát, nevezetesen egy normális méretűt, amin nem csodálkoznék. A kijelentésnek: „Csodálkozom, hogy ennek és ennek az esete fennáll”, csak akkor van értelme, ha el tudom képzelni, hogy az esete *nem* áll fenn. Ebben az értelemben lehet csodálkozni, mondjuk, egy ház létezésén, ha megpillantjuk, és hosszú idő óta nem láttuk, és azt képzeltük, hogy időközben lebontották. De értelmetlen azt mondani, hogy csodálkozom a világ létezésén, mert nem tudom elképzelni, hogy nem létezik. Nyilván csodálkozhatnék azon, hogy a világ körülöttem olyan, amilyen. Hogyha például ilyen élményem lenne, miközben a kék eget nézem, csodálkozhatnék azon, hogy az ég kék, ellentétben azzal az esettel, amikor felhős. De ez nem az, amire gondolok. Én az ég létezésén csodálkozom, *bármilyen legyen is az*. Valaki azt mondhatná, hogy amin csodálkozom, az tautológia, nevezetesen hogy az ég kék vagy nem kék. De akkor éppúgy értelmetlen azt mondani, hogy valaki csodálkozik egy tautológián. Nos, ugyanez érvényes a másik élményre is, melyet említettem, az abszolút biztonság élményére. Mindannyian tudjuk, a hétköznapi életben mit jelent biztonságban lenni. Biztonságban vagyok a szobámban, mivel nem gázol-

hat el az autóbusz. Biztonságban vagyok, ha volt már számárköhögésem, s ezért nem kaphatom még egyszer meg. Biztonságban lenni lényegében azt jelenti: fizikailag lehetetlen, hogy bizonyos dolgok megtörténjenek velem, s ennél fogva értelmetlen azt mondani, hogy biztonságban vagyok, *bárm*i történjék is. Ez ismét visszaélés a „biztos” szóval, ugyanúgy, mint ahogy a másik példában a „létezés” vagy a „csodálkozás” szóval éltünk vissza. Nos, meg szeretném győzni Önöket arról, hogy bizonyos jellegzetes visszaélés a nyelvvel *minden* etikai és vallási kifejezésünket áthatja. Mindezek a kifejezések *prima facie* csupán *hasonlatnak* tűnnek. Ezért úgy tűnik, hogy az, amire akkor gondolunk, ha a *helyes* szót etikai értelemben használjuk, nem helyes a szó hétköznapi értelmében ugyan, de valami ehhez hasonló, és amikor azt mondjuk: „Ez egy jó fiú”, habár a „jó” szó itt nem ugyanazt jelenti, mint az „Ez egy jó futballista” mondatban, mégis van valami hasonlóság a kettő között. És ha azt mondjuk: „Ennek az embernek értékes élete volt”, ezt nem ugyanabban az értelemben gondoljuk, mint ha egy értékes ékszerrel beszélünk, de úgy tűnik, itt bizonyos fajta analógia áll fenn. Minden vallási fogalmat, úgy tűnik, ebben az értelemben hasonlatként vagy allegorikusan használunk. Mert ha Istenről beszélünk, s azt mondjuk, hogy ő mindent lát, és letérdelünk előtte, és imádkozunk hozzá, minden fogalmunk és cselekedetünk egy nagy és bonyolult allegória részének tűnik, amely őt nagy hatalmú embernek tünteti fel, akinek a kegyelmét megpróbáljuk elnyerni stb., stb. De ez az allegória leírja azt az élményt is, amelyet az előbb említettem. Mert úgy hiszem, ezen élmények közül az első éppen az, amire az emberek éppen utaltak, amikor azt mondták, hogy a világot Isten teremtette; és az abszolút biztonság élményét úgy írták le, hogy azt mondták, biztonságban érezzük magunkat Isten kezeiben. A harmadik ugyanilyen élmény a büntudat, s ezt ugyancsak azzal a megfontolással jellemezték, hogy Isten elítéli viselkedésünket. Az etikai és vallási nyelvben tehát, úgy tűnik, állandóan hasonlatokat használunk. De egy hasonlat *valaminek* a hasonlata kell, hogy legyen. És ha egy tényt le tudok írni egy hasonlat segítségével, arra is képesnek kellennem, hogy elhagyjam a hasonlatot, és a tényeket nélküle írjam le. A mi esetünkben azonban, mihelyt a hasonlatot megpróbáljuk elhagyni, s a mögötte álló tényeket egyszerűen leírni, rájövünk, hogy ilyen tények egyáltalán nincsenek. És így ami először hasonlatnak látszott, most csupán értelmetlenségnek tűnik. A három említett élménynek (amelyekhez még továbbiakat is csatolhattam volna) azok számára, akik – mint például én magam – tapasztalatból ismerik őket, szemmel láthatólag bizonyos érte-

leben belső, abszolút értéke van. De ha azt mondom, hogy ezek élmények, akkor bizonyára tények is ezek: ekkor és ott volt részünk bennük, meghatározott időt vettek igénybe, következésképpen leírhatók. Ezért annak alapján, amit az előbb mondtam, el kell fogadnom, hogy értelmetlenség abszolút értéket tulajdonítani nekik. És a lényegét szeretném még élesebben megfogalmazni, mondván: „A paradoxon az, hogy egy élmény, egy tény természetfölötti értékkel rendelkezőnek tűnik.” Nos, van egy módja annak, ahogyan én ezzel a paradoxonnal szembesülni szeretnék. De hadd vizsgáljam meg még egyszer közelebbről első élményünket, a csodálkozást a világ létezésén, s engedjék meg, hogy ezt kissé más formában írjam le: Mindannyian tudjuk, mi lenne a hétköznapi életben csodálatosnak nevezhető. Nyilvánvalóan nem más ez, mint egy egyszerű esemény, melyhez hasonlót még sohasem láttunk. Nos, feltételezzük, hogy egy ilyen esemény megtörtént. Vegyük azt az esetet, hogy valakinek Önök közül hirtelen oroszlánfeje nőne, s elkezdene bőgni. Ennél rendkívülibbet aligha tudnék elképzelni. Mihelyt magunkhoz térnénk meglepetésünkből, azt javasolnám, hogy hívjunk orvost, és vizsgáljuk meg tudományosan az esetet; s ha nem fájna, élve boncoltatnám a fejet. S hová tűnne akkor a csoda? Mert világos, hogy ha így nézzük a dolgot, mindenféle csoda eltűnik, mivel ezen a kifejezésen pusztán azt értjük, hogy egy tényt a tudomány még nem magyarázott meg, s ez a maga során nem jelent mást, mint hogy mind ez ideig még nem sikerült ezt a tényt a többi közé egy tudományos rendszerbe sorolni. Ebből kitűnik, hogy abszurd azt mondani: „A tudomány bebizonyította, hogy nincsenek csodák.” Az igazság az, hogy egy tény tudományos vizsgálatának módja nem azonos azzal a móddal, ahogyan egy tényre mint csodára tekintünk. Mert bármilyen tényt képzeljünk is el, az önmagában nem csodálatos, a szó abszolút értelmében véve. Most látjuk ugyanis, hogy a „csoda” szót abszolút és relatív értelemben is használtuk. És most a csodálkozás élményét a világ létezésén úgy írnám le, hogy azt mondom: ez a világ csodaként látásának élménye. Most azt mondanám, hogy a helyes nyelvi kifejezés a világ létezésének csodájára nem valamilyen tétel a *nyelvből*, hanem a nyelvnek magának a létezése. De mit jelent akkor, hogy néha tudatában vagyunk ennek a csodának, máskor pedig nem? Mert minden, amit azzal mondtam, hogy a csodálatos kifejezését egy, a nyelv segítségével történő kifejezésről a nyelv létezése általi kifejezésre helyeztem át, minden, amit mondtam, ismét az, hogy nem vagyunk képesek kifejezni, amit ki akarunk fejezni, és hogy minden, amit az abszolút csodálatosról *mondunk*, az értelmetlen marad. Nos, minderre

a válasz Önök közül sokak számára világosnak fog tűnni. Önök azt fogják mondani: Na jó, ha bizonyos élmények folyvást arra készítetnek minket, hogy olyan minőséget tulajdonítsunk nekik, amit abszolút vagy etikai értéknek és jelentőségnek nevezünk, ez egyszerűen azt mutatja meg, hogy ezeken a szavakon *nem* valami értelmetlent értünk, és végül is az, amit azon a kijelentésen értünk, hogy egy élménynek abszolút értéke van, *pusztán egy tény, ugyanolyan tény, mint a többi*, s minden azon fordul meg, hogy még nem sikerült megtalálnunk a helyes logikai analízisét annak, amit etikai és vallási kifejezéseinken értünk. Mihelyt ez az ellenvetés felmerül velem szemben, rögtön tisztán látom – mintha egy villám felvillanó fényében állna – nemcsak azt, hogy egy leírás, melyet képes vagyok elgondolni, nem írhatná le, mit is értek abszolút értéken, hanem azt is, hogy minden értelmes leírást, bárki is hozakodna vele elő, *ab initio*, éppen értelmessége alapján elvetnék. Vagyis: most már látom, hogy ezek az értelmetlen kifejezések nem azért voltak értelmetlenek, mert még nem találtam meg a helyes kifejezéseket, hanem azért, mert értelmetlenségük tulajdonképpeni lényegük volt. Hiszen éppen arra akartam használni őket, hogy *túljussak* a világon, azaz az értelmes nyelven. Minden törekvésem az volt – azt hiszem, minden ember erre törekszik, ha etikáról vagy vallásról ír vagy beszél –, hogy nekirohanjak a nyelv határainak. Ez a nekirohanás ketrecünk falainak teljesen és abszolút reménytelen. Az etika, amennyiben abból a vágyból fakad, hogy mondjunk valamit az élet végső értelméről, az abszolút jóról, az abszolút értékesről, nem lehet tudomány. Amit az etika mond, az nem gyarapítja tudásunkat semmiféle értelemben. Mégis: az emberi elme törekvésének olyan dokumentuma, amely törekvést én a magam részéről csak nagyrabecsülni tudok, és semmi áron sem tennék nevetségessé.

A HATÁROKON TÚLI MAGYAROK

(Társszerző: *Németh Zsolt*)

A magyar külpolitikán belül egyensúlyba kell hozni a nyugati orientációt és a Kárpát-medencében élő nem magyar állampolgárságú magyarok érdekeinek vállalását. Régióinkban, ahol a nemzet és állam keretei nem fedik egymást, az államnak feladata, hogy állampolgárai érdekein túl nemzeti érdekeket is képviseljen.

Az alapvető emberi jogok, a nemzetközi jog és a kollektív jogok korlátozzák az egyes államok szuverenitását. Az egyik állam képviselheti a más államok területén élő azonos nemzetiségű kisebbségek érdekeit azok emberi jogai és kollektív kisebbségi jogai által kijelölt keretek között. Semmilyen állam nem tekintheti magát a nemzeti kisebbségek fontosabb szószólójának, mint ezek saját és legitim politikai szervezetei.

A magyar külpolitika a szomszédos országok magyarjai tekintetében kettős feladat előtt áll. Hozzá kell járulnia egyfelől a kisebbségi sorban élő egyének emberi jogainak biztosításához, másrészt ahhoz, hogy a magyar kisebbségi közösségek hosszú távon fennmaradhassanak szülőföldjükön. E célok eléréséhez a külpolitika három különböző viszonylatban tehet lépéseket: a szomszédos államok, maguk a kisebbségek és különféle nemzetközi tényezők viszonylatában.

Szomszédos országok

Célként kell kitűzni, hogy a kétoldalú kapcsolatok rendszerén belül a kisebbségeket érintő kérdéseket külön kétoldalú szerződések szabályozzák. Ez nemhogy nem zárja ki a lehetőségét egy összeurópai kisebbségvédelmi rendszer megszületésének, hanem lerakván annak alapjait, éppen hogy elősegítené azt. Ezeket a szerződéseket és a kétoldalú kapcsolatokat az alábbi elvek szabályozzák:

A nemzeti kisebbségeket két egyenrangú kötődés, az állampolgári és a nemzeti vezérli. Mindkettő szabad érvényesülése teremti meg azokat a fel-

tételeket, amelyek közepette a nemzeti kisebbségek megőrizhetik sajátos értékeiket.

Elutasítjuk a reciprocitás elvét, amely a kisebbségek jogainak biztosítását a szomszédos állam kisebbségi politikájától teszi függővé. Nem azért, mert régióinkban eltérő történelmi, társadalmi, statisztikai jellemzők határozzák meg az egyes kisebbségi közösségeket, hanem azért, mert ezen elv emberi és közösségi sorsokat eszközösít tőlük független politikai célok szolgálatában.

A nemzeti kisebbségek közösségei önmagukban is morális értékkel bírnak. Ezeket a közösségeket tehát saját létükből fakadóan illetik meg az egyéni és közösségi jogok.

A nemzeti kisebbségek jogaikba helyezése az egyes társadalmak általános demokratizálódási folyamatától nem függetleníthető. Ezen folyamat előrehaladása a legbiztosabb garancia a kisebbségek számára. Ez teszi különösen indokolttá a demokrácia kiépítésének minden megfelelő eszközzel történő ösztönzését. A nemzeti kisebbségek jogait törvényben kell biztosítani. Ugyanakkor e törvény érvényesülése összhangban kell hogy legyen a jogállamiság és törvényesség követelményeivel.

A kisebbségek számára önkormányzati jogot kell biztosítani, amelynek bele kell illeszkednie a társadalmi önkormányzatok hálózatába. A helyi-területi, munkahelyi, oktatási és további intézményi autonómiák létrehozása és bárminemű nemzeti kisebbségi autonómiák megteremtése egymással a gyakorlat szintjén is szorosan összefügg. A kisebbségi autonómia írott malaszt marad az egyéb társadalmi autonómiák nélkül. S megfordítva, amíg a társadalmi autonómiák rendszerébe nem illeszkedik szervesen a nemzeti kisebbségek intézményes önállósága, a kisebbségek jogegyenlősége, addig nem beszélhetünk az önkormányzati elv valódi érvényesüléséről.

A kétoldalú kapcsolatokban a hagyományos állami együttműködés kívánatos háttérbe szorulásával párhuzamosan meg kell teremteni a szerteágazó gazdasági, kulturális kooperáció nem állami kereteit. Magyarországnak nem érdeke sem a kapcsolatok leépülése, sem a szomszédos országok semelyikének nemzetközi, gazdasági elszigetelése. Érdeke azonban, hogy ezen kapcsolatok minőségükben átalakuljanak. Azon kell lennie, hogy a nemzeti kisebbségek sérelmei legfeljebb a szűk értelemben vett államközi kapcsolatokra hassanak negatívan, de egyre kevésbé érintsék a „társadalomközi” viszonylatot. A „szelektív nyitás” e politikája előfutára lehet egy későbbi, a szomszédos országokat érintő széles körű nyitásnak.

A magyar külpolitikának számolnia kell azzal, hogy Románia kivételével a szomszédos exszocialista országok szövetségi államok, s ezek a szövetségek erősen bomlófélben vannak. Egy önállósodó Szlovákia, Ukrajna, Szerbia pusztá tény az ott élő magyar kisebbségekre nézve veszélyeket hordoz. Az önálló államiság történelmi tapasztalatának csaknem teljes hiánya, a fejlettebb szövetségi partnerek kiegyensúlyozó hatásának megszűnése, a magyar kisebbségek súlyának növekedése új államalakulatok területén olyan tényezők, amelyek konfliktusok forrásaivá válhatnak. E folyamat során – elismerve az illető népek önállósághoz való jogát – az átrendeződés irányítottága, tompítása, a kisebbségek számára biztosítékok beépítése, a „maradék konföderációk” központi intézményeinek erősítése kívánatosnak tűnik.

A határon túli magyarok szervezetei

Napjaink valóságának meghatározó és örvendetes fejleménye, hogy létrejöttek a határainkon túli magyarok önálló politikai és érdek-képviseleti szervezetei. A magyar kormány és a környező országok kormányai nem hagyhatják őket figyelmen kívül anélkül, hogy komoly kárt ne okozzanak a magyar kisebbségi közösségeknek. Mindenekelőtt ki kell dolgozni azon mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a kisebbségeket érintő döntésekben a legkülönbébb szintű tárgyalásokon részt vehessenek ezen szervezetek képviselői. Meg kell találni továbbá annak módozatait, hogy ezen szervezetek zavartalan működéséhez Magyarország hozzájárulhasson anélkül, hogy szomszédaink érzékenységét sértené.

A kisebbségi társadalmakat nem csupán a politikai szerveződés, hanem annak sokszínűsége is jellemzi. A magyar államnak messzemenően és nyíltan figyelembe kell vennie a párt- és szervezeti semlegesség elvét. Ellenkező esetben a kisebbségi társadalmakban oly kezdetleges belső pluralitást komoly veszélynek teszi ki. Az elmúlt évtizedekben ugyanis nem csupán a nacionálkommunista rendszerek gátolták a kisebbségek sokszínű intézményeinek kialakulását, hanem a szorult kisebbségi léthelyzetből adódó fokozott egymásrautaltság is. Ily módon különösen nagy toleranciát, megértést igényelnek azon kezdeményezések, amelyek nem kizárólag etnikai alapon szerveződnek, hanem a magyarság érdekképviselete mellett politikai eszméket, sajátos társadalomfelfogást is képviselnek. Ezen törek-

vések, sajátos eszmeiségű platformok nem csak a hosszabb távon kívánatos politikai strukturálódást előlegezik meg, hanem olyan munkakapcsolatokat teremtenek a többségi nemzet különböző politikai köreivel, amelyek már napjainkban sem nélkülözhetőek. Az érdekvédelmi és a tisztán pártpolitikai jellegű kisebbségi szervezetek, törekvések eltérő szerepet játszanak a kisebbségi társadalmakban, de ugyanolyan odafigyelést igényelnek az anyaország részéről is.

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy bár a nemzeti közösség mindenekelőtt kulturális jellegű, ám a nemzeti kisebbségek kérdése mégsem tekinthető kizárólag kulturálisnak, a magyar külpolitikának kereteket kell teremtenie a sokoldalú gazdasági, közéleti kapcsolatok kialakulásához a határ két oldalán élő magyarok között. Ebben támaszkodnia kell a hazai társadalmi és gazdálkodó szervezetekre.

Nemzetközi fórumokhoz való viszony

Az új nemzetközi kapcsolatokat meghatározó elvek, normák, szabályok kialakításában országunknak szomszédainkkal összevetve komoly lehetőségei vannak, amelyeket részben az elmúlt évek reformkommunista kormányainak ügyes manőverei, részben a magyar átmenet viszonylagos zökkenőmentessége, de legfőképp a hasonló babérokra pályázó szomszédos országok problematikussága alapozott meg. A mesterségesen fenntartott blokkrendszer gyengülése folytán kezd körvonalazódni az a keret, amely a magyarok számára természetes vonzódásuk és a gazdasági, biztonságpolitikai megfontolások alapján tartós nemzetközi viszonyítási alapként szolgálhat: az egységesülő Európa. Az ENSZ, a helsinki folyamat, az Európa Parlament, az Európa Tanács stb. fórumai lehetőséget adnak arra, hogy az egységes Európa tervezése során a magyar kormányzat kinyilvánítsa szándékát egy egységes európai kisebbségvédelmi rendszer kialakítására. E törekvésekben számítani lehet a magyarokhoz hasonló történelmi tapasztalatokat átélő hasonló érdekelttségű németek támogatására. Ugyanakkor figyelemre méltó Nagy-Britannia azon törekvése is, hogy a gyors ütemű európai integrációt térségünk problémáinak hangsúlyozásával próbálja késleltetni. Az ebből fakadó lehetőség kiaknázása és a hagyományos angolszász emberjogi elkötelezettség indokolttá teszi az angolszász viszonylat megkülönböztetett kezelését a kisebbségvédelem területén is.

Az említett kisebbségvédelmi rendszer alapidokumentumának és működésének alapelve a nemzeti kisebbséghez tartozó egyének emberi jogainak – beleértve a nemzeti identitás vállalásának jogát – biztosításán túl legyen e közösségek kollektív jogainak, az önkormányzathoz való jognak, s a nemzetközi kapcsolatokban önálló jogalanyiségüknek elismerése.

Aggodalomra ad okot az a lehetőség, hogy térségünk számos országa nem tudja teljesíteni az európai nemzetek közösségébe való felvétel előfeltételeit. Ez növeli annak lehetőségét, hogy a blokkrendszer felszámolódását egy olyan nemzetközi kapcsolatrendszer váltsa fel, amelyet a XIX. századi nemzetállami felfogáshoz hasonló elv szabályoz. Ezt azonban el kellene kerülni. A regionális együttműködés hálózatai a Duna–Adria kezdeményezéshez hasonlóan megfelelő kísérletnek látszanak a nemzeti bezárkózás és a régió népei közötti konfliktusok csökkentésére és a magyar kisebbségek bizonyos fokú nemzetközi védelem alá helyezésére. Ezen erőfeszítések révén a magyar külpolitika hozzájárulhat ahhoz, hogy a régió országai közötti határok veszítsenek jelentőségükből.

A nemzetközi pénzüzetek vonatkozásában a magyar államnak fel kell mérnie annak lehetőségét, hogy Magyarország viszonylag kedvező külföldi megítélése révén a szomszéd országokkal közös, elsősorban egyelőre infrastrukturális projektumokat kezdeményezhessen. Az infrastruktúra gazdasági racionalitásához és erős társadalomformáló befolyásához ugyanis semmi kétség nem fér, továbbá előfeltétele mind a későbbi intenzívebb regionális gazdasági és társadalmi együttműködésnek, mind a határainkon túli magyarokkal való sokoldalú kapcsolattartásnak.

EGY LIBERÁLIS ALTERNATÍVA A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA-POLITIKÁBAN

Az alábbi gondolatok két kérdés köré csoportosulnak. Az egyik: indokolt-e ma Magyarországon külön Közép- és Kelet-Európa-politikában gondolkodni, a másik pedig a közösségi kisebbségi jogok kérdése. Mindkét kérdésre a liberalizmus eszmerendszerébe illeszkedő választ szándékozom adni: a válasz egy olyan liberális ideológia vázát képezhetné, amely – ha alkalmazásra kerülne a politikai gyakorlatban – talán hozzájárulhatna a közép- és kelet-európai térség régi-új démonának, a nacionalizmusnak az enyhítéséhez. Ez tehát a közvetlen cél. Ezen keresztül érhető el a végső cél, az egyéni szabadság növekedése. Gondolatmenetemet a szabadságproblematikára igyekszem felfűzni. A fő kérdés, melyet szándékomban áll sokkal komolyabban feltenni, mint ahogy az manapság ebben a térségben szokás, a következő: hogyan biztosítható az egyénnek adott körülmények között nagyobb szabadság?

Úgy hiszem, ma már ezt Közép- és Kelet-Európában sem lehet üres kérdésként kezelni. A szépelgés időszaka lejárt. A válaszadás a diktatórikus rendszerből a demokráciába való átmenet előfeltétele a térség minden országában.

Hogy adalékokkal szolgáljon a szabadság fogalmának értelmezéséhez, ez az egész dolgozat feladata. A fogalom definiálására – ami itt vagy értelmetlen, vagy reménytelen lenne – nincs is szükség gondolatmenetem szempontjából. Elég annyi, hogy belátjuk – és erre kérném Önöket –: a gazdaság nyomora, a kulturális elmaradottság stb. korlátozza a szabadságot. Hogy miként határozza meg a nacionalizmus, arra viszont a későbbiekben kitérek.

A szabadság mibenlétét ugyan nem definiáltuk, de szükségesnek tartom, hogy válaszoljak arra a kérdésre, hogy kinek a szabadsága. A szabadság lehetőségei ugyanis mindig korlátozottak. Lehetőségekről beszélni szép elméleti eszme-futtatás marad mindaddig, amíg hallgatunk arról, hogy elsősorban kinek a szabadságára gondolunk. Mert végső soron mindenkinek a szabadságáról van szó. De elsősorban azoknak a szabadságát kellene szem előtt tartani, akik a leghatékonyabban képesek és hajlandók hozzájárulni a szabadság minél nagyobb körökre való kiterjesztéséhez. Ezzel a válasszal nem sértettük meg az egyenlő szabadság elvét. Pusztán

azt fogalmazzuk meg, hogy a szabadságnak a különböző egyének számára különböző értéke van.

Az, hogy megmondjuk: kinek a szabadsága, a szabadságfogalom alkalmazását jelenti a politikában; az adott körülmények, az adott – szűkös – feltételek figyelembevételét. A liberális politika nyilvánvalóan elsősorban azoknak az egyéneknek az érdekeit fogja képviselni, akik számára a szabadság a legnagyobb értékkel bír.

A szabadság fogalma természetesen univerzális. Figyelembe véve egyrészt korlátainak mértékét és típusait, másrészt növelésének lehetőségeit, indokoltta válik Közép- és Kelet-Európára külön is vonatkoztatni. Ezt az állítást a nemzeti-nemzetiségi kérdés kapcsán kívánom megvilágítani.

A magyar belpolitika alakulását például, mint tudjuk, bizonyos mértékben befolyásolja a határon túli magyarok helyzete. Sérelmeik növekedése a nacionalista kurzust erősíti Magyarországon, ami a demokrácia, végső soron a szabadság kiteljesedése ellen hat. A magyar kisebbségek helyzete viszont nyilván az adott országban uralkodó állapotok függvénye: egy állam minden polgára – többségi vagy kisebbségi – ebben a vonatkozásban ugyanabban a hajóban evez.

Szükségtelennek tartom itt részletesebben taglálni ezt a kérdést, mivel úgy hiszem, enélkül is könnyen belátható: a kisebbségi sérelmek fokozzák a nacionalizmust, és a folyamat öngerjesztő. Főként emiatt, Magyarországnak nem vagy sem függetlenítheti magát a környező országok polgárainak szabadságproblémáitól.

Ha gazdasági és kulturális téren nem is, a határon túl élő magyarok miatt ennek a régióknak vagyunk a foglyai. Ez a tényleges helyzet, ez van. A másik, a nyugati régió a potenciális helyzet, a *legyen*. A különbséget nem szabad szem elől téveszteni, mivel a politikai gyakorlatnak a tényleges helyzetből, a *vanból* kell kiindulnia. Ezért tartottam szükségesnek nem szokványos módon hangsúlyozni a fő kérdésben, hogy az egyének adott körülmények között hogyan biztosítható nagyobb szabadság.

A magyarországi pártok – amelyek éppen foglalkoznak ilyen ügyekkel – politikájának hibája éppen az, hogy eltekintenek a környező országok tényleges helyzetétől. Nem szemelgethetünk esetlegesen, minden koncepció nélkül barátaink és ellenfeleink között. De nem tehetünk úgy sem, mintha a térség országaiban a demokrácia háza táján minden rendben volna. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel is, hogy a szomszédos országok között, sőt az egyes országokon belül is különbségek vannak politizálási stílusok, politikai törekvések vonatkozásában, végső soron a szabad-

ság lehetőségeit illetően. Egy liberális párt a szabadság mint érték kritériumát figyelembe véve fogja megválogatni partnereit és ellenfeleit a környező országokban.

Valamelyest összefoglalva az eddigieket: a Kelet- és Közép-Európában fokozottan jelen lévő nacionalizmus a szabadság korlátjának olyan típusa, amely erre a térségre sajátosan jellemző. Az egyéni szabadság növelésének egyik fő módzata a nacionalizmus enyhítése. A nacionalizmus nem csak egy országra jellemző probléma, hanem a térség egészére. Ha politikánk célja az egyéni szabadság növelése, és ezt komolyan, az adott körülmények figyelembevételével mellett gondoljuk, indokolt külön Közép-Európa-politikában gondolkodni.

A továbbiakban azt szeretném vázolni, hogyan artikulálnának egy liberális Közép- és Kelet-Európa-politikában az eddig említett szempontok. Az elmondottak alapján már itt leszögezném, hogy nem kívánok önmagában magyarságkérdésről beszélni, sem kisebbségi kérdésről önmagában. Ezen kérdések megközelítésének megfelelő kerete véleményem szerint Közép- és Kelet-Európa.

De egy liberális pártnak Magyarországon nem szabad Közép- és Kelet-Európa-politikáját politizálásának középpontjába állítania. Nem szabad ráhangolódni a környező országokban uralkodó viszonyokra. Ez azt jelenti, hogy a régió etnocentrizmusát nem etnocentrikus politikával kell ellensúlyoznia, az autarchikus törekvésekkel pedig nem szabad autarchiát szembeállítania. Nem mehet be ebbe az utcába. Ami politizálását meghatározhatja, az nem a környező országokban észlelhető mozgások, hanem a nyugati demokráciák mintája.

Amit egy liberális párt ma Magyarországon tehet: a környező országok helyzetének objektív megítélése alapján, a nyugati demokráciák mintáját szem előtt tartva, határozott elvi álláspontot alakít ki Közép- és Kelet-Európa-politikájára vonatkozóan.

Az elvi álláspont nem azt jelenti, hogy elvont elméletekhez ragaszkodik, hogy elvont nemzetkonceptiókat kíván érvényesíteni. Hanem azt, hogy megpróbálja a rendelkezésére álló politikai eszközök segítségével elérni az adott pillanatban maximálisan elérhetőt, ami az egyén szabadságát illeti. Ez összefügg a térség stabilitásának kérdésével is. A stabilitás csökkenése a politikai, társadalmi megrázkódtatások mértékének növekedését jelenti. Ezt pedig kézenfekvő a szabadság csökkenéseként értelmezni.

A politikai nemzet koncepciójának újrafogalmazása, e koncepció esetleges képviselése a politikai gyakorlatban, félő, hogy politikai, társadalmi

megrázkódtatásokhoz vezet ebben a térségben. E koncepció – azt hiszem – túl egyszerű ahhoz, hogy annak alapján a Közép- és Kelet-Európában létező sokféle érdek és érték megjelenítődjön a politikában. A kisebbségi problematikát nem megoldja, hanem anélkül, hogy megoldaná, kizárja, akkor, amikor már számottevő érdek fűződik a megoldás felé viteléhez. Kizárja például a transzszilvanizmust, ami mint kulturális ideológia, értékként él a köztudatban. A legkevesebb, hogy mindez feszültséget okoz a térségben. Nem szeretnék mélyebben belemenni itt most ennek tárgyalásába, csupán sommásan megállapítanám, hogy az egyén szabadságát középpontba állító liberális politika szempontjából nem célszerű, hogy újra előveszi vagy újrafogalmazza a politikainemzet-koncepciót. Sem azt a változatot, amely a magyar politikai nemzet fogalmából kizárná a határon túli magyarságot, sem azt, amely a határon túli magyarságot a magyar politikai nemzet részének tekinti. Nem kellene még egyszer megkísérelnünk, hogy egy elméletet, amely hiányosan tagolja tárgyát, vagy ha úgy tetszik, egy utópiát, valóságba ültessünk. Ezt már megtették előtünk mások.

Úgy hiszem, egy liberális pártnak ragaszkodnia kellene Közép- és Kelet-Európa nemzeti és nemzetiségi problémáinak kisebbségi terminológián keresztül történő megközelítéséhez. Ez a megközelítés veszélyezteti a legkevésbé a stabilitást. Elégge soktényezősnek tűnik ahhoz, hogy sok partikuláris érdeket tudjon kezelni, amelyeket ha egyszerre kívánnánk elsöpörni, nagy elégedetlenséget váltanánk ki. A terminológia már bejárattott, használatának következményei kiszámíthatóbbak. A Nyugat elfogadni és érteni látszik ezt a fogalomrendszert. A nemzetközi fórumokon egyre inkább ezt használják. És sorjáznak a nemzetközi jogi dokumentumok, amelyek a kisebbségek egyéni és közösségi jogait foglalják magukban. Figyelemre méltó, hogy a nemzetiségi problémákat Nyugat-Európa több országában kisebbségi kormányzatok létrehozásával oldják meg, sikerrel.

Most pedig rátérnék a sokat vitatott közösségi kisebbségi jogok kérdésére. Az eddigi elmondottak úgy is felfoghatók, mint ennek a kérdésnek a kontextusa. Liberális tételelem a következő: Közép- és Kelet-Európa térségében az egyén szabadsága nem növelhető, ha a kisebbségi csoportoknak nem biztosítunk védelmet.

Már volt szó arról, hogy Közép- és Kelet-Európa egyik sajátossága a nacionalizmusok fokozott jelenléte. Ha a Nyugattal összevetjük, ez bizonyul az egyik legfőbb különbségnek. A nacionalizmus jellegzetessége pe-

dig az, hogy a közösség ellen irányul, a közösségen keresztül veszélyezteti, csökkenti a közösségbe tartozó egyén szabadságát. De fontos látni azt is, hogy a kisebbségi egyén szabadságának csökkenése ugyanakkor a többségi egyén szabadságának csökkenését eredményezi. Itt emlékeztetnék az öngerjesztő nacionalizmusról fentebb elmondottakra. A kisebbségi közösségek védelme tehát ebben a térségben általános értelemben az egyéni szabadság növelésének feltétele. Másként fogalmazva: ha a szabadság növelése kritérium, nemcsak a kisebbségnek, hanem a többségnek is érdeke a kisebbségi közösségek védelme.

Az, hogy közösségek védelméről beszélünk, nem a liberális elvek feladását jelenti egyfajta kollektivizmus érdekében, hanem a liberalizmus elveinek érvényesítését adott körülmények között. Amit feladunk, az nem más, mint a liberális dogma, egy nivellált társadalomkép, amely ha politikai gyakorlattá válik, kontrollálatlan hatalmi mozgásokat indít el, és a szabadságot veszélyeztető önkényhez vezet.

A fentiekben nem beszéltem jogokról. A szabadságot sem jogi értelemben használtam, ezért volt szó minduntalan növeléséről, csökkenéséről, és nem biztosításáról. De érvelésem, azt hiszem, kifuttathat a közösségi kisebbségi jogok egyfajta elméleti megalapozása felé. Ez az elmélet, tudom, utilitarista. El lehet gondolkodni a közösségi kisebbségi jogok morális megfontolásokra alapozó ontológiáján is. De számomra az utilitarista érvek azok, amelyek meggyőznek e jogok szükségességéről, amelyek arra készítetnek, hogy a közösségi kisebbségi jogokat igeneljem.

LIBERALIZMUS ÉS KOLLEKTÍV JOGOK

KONFERENCIA DUNASZERDAHELYEN,
1991. JANUÁR 11–13.

Közép- és Kelet-Európában most először volt alkalmuk a politikusoknak, szakértőknek, tudósoknak véleményt cserélni a kisebbségi kérdés kapcsán liberalizmusról és kollektív jogokról. A konferencia védnöke Václav Havel volt. A szervezők optimális körülményeket teremtettek a higgadt, racionális, józan vélemények kifejtéséhez, a viták lefolytatásához.

A napirenden szereplő kérdések közt talán egy sem akadt, amely az utóbbi időszakban ne váltott volna ki heves érzelmeket. Szó volt a kollektív jogok elméleti megalapozásáról, az egyéni kisebbségi jogokról, mint amelyek az alapvető emberi jogok körébe tartoznak.

Előadások hangzottak el arról, miként lehet a kollektív kisebbségi jogokat beilleszteni a kollektív jogok rendszerébe, és hogy miként függ össze a nemzetiségi kérdés az európai integrációval. Vita alakult ki arról, hogy az állami szuverenitás relativizálódhat a kisebbségek nemzetközi védelmének megszilárdulása következtében, és hogy milyen kisebbségvédelmi rendszerekre, intézményekre van szükség.

A tanácskozás egyik témaköre *A liberalizmus válasza a nemzeti kisebbségi kérdés kihívására* címet viselte. A legizgalmasabb előadások talán ebben a tárgykörben hangzottak el. Emellett a következő témaköröket vitatták meg a résztvevők: Egyéni és kollektív jogok; Az európai integráció és a nemzeti kisebbségek. A tanácskozás anyagait két külön kiadványban jelentetik meg, magyarul és angolul.* Több előadó is megkísérelte, hogy újszerű Kelet-Közép-Európa-koncepciót vázoljon fel.

A konferencia bizonyította, hogy a problémákat racionalizálva a legkényesebb kérdésekről is lehet tárgyalni, márpedig a nacionalizmus és a nemzetiségi kérdés kezelhetővé tételéhez erre most nagy szükség van. A színvonalas előadásoknak és vitáknak köszönhetően többet tudunk arról is, hogyan illeszthető be a nemzeti kisebbségi kérdés a liberalizmus eszmerendszerébe.

* Ezek a kiadványok tudomásunk szerint nem láttak napvilágot. (A szerkesztők megjegyzése.)

INTERJÚ LŐRINCZ CSABÁVAL, A KISEBBSÉGI CSOPORT ROMÁN REFERENSÉVEL

Press: – *A Front „bányászai” tavaly júniusban félholtra verték a bukaresti tüntetőket, és sokak véleménye szerint a cégtáblát ugyan kicserélték, de a hatalmi apparátust és mechanizmust alig. Milyen megfontolásból tárgyal a Fidesz – amelynek tagsága tavaly szinte hősként ünnepelte Munteanut – ezzel a neokommunista szervezettel? Reálpolitikából, amely azt csinálja, amit nem szeretne?*

– A Front abszolút többséggel rendelkező kormánypárt egy olyan országban, ahol a legnagyobb magyar kisebbség él, így jó, ha első kézből szerzünk információkat. A Fidesz, akárcsak a kormány, nem kívánja elszigetelni Romániát. Egy Európába integrálódni akaró Románia jobb tárgyalófél, mint egy leírt, katasztrofált Románia. A tárgyalókészség természetesen nem jelent nézetazonosságot. Iliescu elnök például nemrégiben úgy nyilatkozott Kínában, hogy nem tudja elítélni a Tienanmen téri vérfürdőt. A politikai aritmetika szempontjából azonban fontos megismerkedni valamennyi politikai tényező álláspontjával.

Press: – *Összel még olyan illúziók éltek a romániai ellenzékben, hogy decemberben befejezik az elsikkasztott forradalmat. Az ellenzéki áttörés azonban elmaradt. Milyen benyomást szereztek róluk a tárgyalásokon? Lehet-e kormányképes alternatívaként számolni velük?*

– Az ellenzék először is gyenge. Politikusai részben nyugdíjasok, részben rutintalanok. Legtöbbjük nem döntötte még el, hogy a rendszer vagy a kormány ellenzéke akar-e lenni? Egyedül Radu Câmpeanu, a liberálisok elnöke véli úgy, hogy rendszerváltás történt, ám pártja vele szemben nem hajlandó részt vállalni a kormányzásban, a Front felkérésére sem. A szociáldemokraták rokonszenves, de politikailag súlytalan emberek. Az ellenzéki pártok, mivel nem kapnak költségvetési támogatást, képtelenek szakértőket alkalmazni, programokat kidolgozni, sokszor még irodáikat sem tudják fűteni. Az pedig, hogy milyen is igazából a kisebbségi politikájuk, nem derült ki. Ami a fiatalokat illeti, akik főszerepet játszottak tavaly decemberben, azt kell mondanom, hogy nem láttam jeleit annak, hogy meg-

alakulna a román Fidesz. Az egyetemisták militáns része a parlamenten kívüli ellenzék sorait erősíti az utcán, és a dupla vagy semmi elvén áll, miközben társadalmi támogatottságuk mértéke stagnál. A Diákszövetséggel ezúttal nem tárgyaltunk, a követségünk által adott fogadáson viszont ott volt Munteanu is. A román humán értelmiség jelentős részének egyébként averziója van a többpártrendszerű parlamenti tevékenységgel szemben.

Press: – *Erdélyben ezúttal nem jártatok, ám bukaresti élményeitek alapján is bizonyára kialakult bennetek valamilyen kép a kinti magyarokról.*

– Először is ezúton szeretnénk megköszönni Rudas Ernő nagykövet úrnak és munkatársainak az utazásunk megszervezésében végzett munkájukat. Jól felkészült diplomatát ismertünk meg személyében, optimális feltételeket teremtettek utazásunkhoz. Az RMDSZ nem klasszikus világnézeti párt. Legalább két áramlat fedezhető fel benne, amelyek azonban még nem kristályosodtak ki. Megvannak a maguk problémái, ám én úgy vélem, elég erősek ahhoz, hogy képviselni tudják a nemzetközi politikában a saját érdekeiket. A magyar állam tehát politikai és jogi szempontból nem képviseli az erdélyi magyarságot, ám nem hunyhatja be a szemét kulturális és humanitárius téren.

Press: – *A román politikusok profik – kürtölte szét sajtótájékoztatón elhangzott szavaitokat a Magyar Hírlap és a Kurír, mintegy indirekt oldalvágásként a magyar kormány ellen. Az olvasó számára könnyen az a kétes értékű következtetés adódhat ebből, hogy a dörzsölt, hatalmi játszmákban tapasztalt, érőszakos módszerektől sem visszariadó neokommunista vezetőkről jobb véleményel vagytok, mint a rutintalan, gyakran hibázó, de a demokratikus játékszabályokat betartó Antall-kormányról. Márpedig ennek a profi román vezetésnek a gazdaságpolitikája igencsak siralmas.*

– Ezt a jelzőt nem globális értékelésnek szántuk, bár megjegyezném, hogy a román vezetés szakszerűsége néhány fiatal technokrata bevonásával mindenképpen növekedett. Inkább tárgyalópartnereink felkészültségére akartunk utalni. Stănculescunak például megvolt a dossziéjában Orbán Viktor életrajza és a kisebbségvédelmi programunk román fordításban. Látszott, hogy készültek belőlünk. Továbbra is sok pénzt fordítanak propagandára, amihez az igen alapos külföldi sajtófigyelő szolgálatuk bizto-

sítja a kiindulási anyagot. Ugyancsak figyelemre méltó volt a tárgyalási technikájuk, a saját álláspontjuk védelmében kifejtett érvrendszerük, például amikor arról volt szó, hogy miért van szükség a turisták bejelentési kötelezettségére és például miért nincs a kolozsvári konzulátusra („mert nincs vízumkényszer a két ország között”). Időnként teljesen szókimondónak igyekeztek tűnni. Jordache, a pártonkívüli temesvári költőből a Front második emberévé avanszált politikus például kijelentette: „Ha nem támogatjuk az etnikai alapokon való pártszerveződés tilalmát az új alkotmányban, akkor nem szavaznak ránk.”

Press: – *Ergo jön a nacionalista diktatúra. A kérdés persze csak az, hogy nem így vannak-e kiosztva a szerepek, hiszen a Vatra kapóra jött a Frontnak, mint a Münnich Ferenc Társaság jött nálunk az MSZMP-nek, hogy általa mérsékelt középnek tüntethesse fel magát, úgymond a két „szélsőség”, a Vatra és az RMDSZ között. Végül hogyan értékelnéd röviden a Fidesz-küldöttség útját?*

– Olyan időpontban kerestük a kibontakozás útját, amikor a kormányközi kapcsolatok befagyni látszottak. A Fidesz nem kíván szimbolikus politikát folytatni, konkrét, praktikus kérdésekben igyekeztünk előrébb vinni a megrekedt folyamatokat, mint például a konzulátus vagy az új közúti átkelőhelyek megnyitásának ügyében. Ezekre szóban pozitív válaszokat kaptunk. Hegedűs [István] úr átadta ezenkívül a Parlament Külügyi Bizottságának meghívólevelét román kollégáinknak. Az előző, úgy látszik, valahol elkallódott. Összegzésképpen: új fejezetet nyitott a Fidesz külpolitikájában ez az út. Az eddigi passzív, csak reagáló külpolitika után kezdetét vette az aktív, kezdeményező pártdiplomácia.

LIBERÁLIS KÜLPOLITIKA KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

KRITIKAI ÉSZREVÉTELEK PETHŐ SÁNDOR
TÉNYEK ÉS PREFERENCIÁK CÍMŰ ÍRÁSÁHOZ

Pethő Sándor elmélkedése (*Tények és preferenciák. Megjegyzések Közép-Kelet-Európa külpolitikájáról*)¹ olyan fogalmakat próbál bevezetni a külpolitikai gondolkodásba, melyeket aktuálisnak érzek. Nézőpontját azonban felülvizsgálandónak tartom. A kelet-közép-európai történéseket e nézőpontból szemlélve véleményem szerint elmosódnak olyan árnyalatok, melyek világos megkülönböztetése elengedhetetlen a sikeres külpolitika alakításához. Nem a PS által vázolt „multikulturális Közép-Kelet-Európa” vízióját kívánom bírálni, hanem a vízió (teoretikus) közvetlenségét PS-nél. A multikulturális Közép-Kelet-Európától szerintem távolabb vagyunk, mint ahogy PS véli. A különbségből a távolság megítélésében pedig különböző utak és módok elképzelése következik a külpolitikában.

1.) Mindjárt az elején, meghatározva viszonyulását Fehér Ferenc és Heller Ágnes *A versailles-i szindróma* című cikksorozatának (Magyar Nemzet, 1991. április 10–12.) interpretációihoz, PS megállapítja: „... Közép-Kelet-Európa történelmét manapság sokkal inkább a kiszámíthatatlanság dominanciája jellemzi. Márpedig ha az értelmezés ezt veszi alapul (s ha nem akar az utópiák világába átlépni, aligha tehet mást), akkor a Heller–Fehér-interpretáció mellett – annak cáfolata nélkül – elképzelhető ugyanazon tények részlegesen vagy teljesen más értelmezése is.” A gondolat tautológiát takar. A kiszámíthatatlanság dominanciájából vezeti le az alternatív értelmezések lehetőségét – vagyis: minden lehetséges, következésképpen minden lehetséges –, sőt, ezt a csak látszólag megalapozott tételt még kizárólagossá is teszi úgy, hogy minden más kiindulópontot magáévá tevő értelmezést utópiának minősít. A szándék világos: PS az alternatív értelmezések létjogát (*a liberalizmust az értelmezések terén*) kívánja alátámasztani. Csakhogy így semmiféle liberalizmust nem lehet alátámasztani...

¹ Kelet-Európai Figyelő. „F” sorozat: Külpolitika. A Dunatáj Intézet kiadványa. 1991. 1. szám, 181–188. p.

2.) Apró „tollbotlásnak” lehetne nézni mindezt, ha az írás érdemi, a liberális külpolitikát taglaló részében egy másik tétel nem a fent említett tétel analógiája lenne. (A következtetési hiba nem ismétlődik, mert itt a tétel bizonyítatlanul marad.) „Megítélésem szerint azonban – hangzik az analóg tétel – önmagában a kulturális, történelmi stb. különbségek hangsúlyozása a másság pozitív értékhangsúllyal történő elismerése híján nem hogy liberális, de semmilyen valamelyest is konzisztens külpolitikának sem szolgálhat alapjául.” Nyilvánvaló, hogy itt is, akár az értelmezés esetében, az alternatívák egymás mellett élése (*liberalizmus a kultúrák terén*) a fő szempont, amely a gondolat fókuszában áll.

3.) Az utóbbi időben néha belebotlani a „dogmatikus liberalizmus” vagy „álliberalizmus” kifejezésbe. De eddig még nem találkoztam e kifejezések tartalmi tisztázásával. PS két idézett gondolatát példaként felhasználva a következőkben kísérletet tennék e szinonim kifejezések tartalmának megragadására. Dogmatikus vagy álliberalizmusnak nevezem azt az *elméletet*, amely általánosan értelmezi a szabadság fogalmát. Eszerint mindenkinek (és mindennek) – lehetőségei szerint – mindent szabad. Szabad az értelmezőnek szabadon értelmezni, és szabad a kultúráknak (népeknek, államoknak, nemzeteknek – mivel PS anélkül, hogy különösebben belebonyolódna a „mátság” meghatározásába, mindezt implicite érti rajta) szabadon létezni. Liberalizmust jelent-e ez? A két példánál maradva: még nem, és már nem.

Pethő Sándor általánosan értelmezett szabadságfogalma elfedi a liberalizmus alapeszméjét: a társadalomban élő *egyén szabadságát*. Az értelmezés szabadsága (úgy értem ezt, ahogy PS is érti, vagyis hogy bárhogyan szabad értelmezni) a liberalizmus szempontjából irreleváns. A kultúrák (népek, államok, nemzetek) szabadsága pedig esetenként ellentmond a liberalizmus eszméjének. Ha a PS által emlegetett „multipoláris” magyar külpolitika a „mátság”-ot például a szomszédos országok némelyikében (gondoljunk csak Romániára vagy Szerbiára) alakulóban levő elnyomó állami berendezkedés formájában ismeri el, nevezhető bárminek, liberálisnak azonban semmiképpen sem. Ahogy a magyar liberális ellenzék keményen küzdött a saját eszközeivel a Kádár-rendszer ellen, és nem úgy volt „liberális”, hogy elismerte mint „más” politikai kultúrával rendelkezőt, egy liberális külpolitika sem járhat el a maga területén másként. A liberalizmus sehol nem jelentheti azt, hogy a „mátság” elismerése jegyében elismerjük egy állam szabadságát polgárai elnyomására, hanem azt jelenti, hogy az *egyének* lehetnek szabadon „mások”.

Ad 1.) Az idézett gondolat akkor nem épülne tautológiára, ha a „kiszámíthatatlanság dominanciája” ténymegállapítás lenne. A levezetés formája valóban empirikus kiinduláson utal (*ha* a kiszámíthatatlanság dominál, *akkor* alternatív értelmezések). Hogy ténymegállapításként igaz-e, arra PS szemmel láthatólag nem sok gondot fordít. Erre utal több áruklódó tárgyi tévedés az írás más részeiben. Egy helyütt például „szembetűnő hasonlatosságot” emleget „a különböző történelmi hagyományokkal” rendelkező közép-kelet-európai országok között: „a kommunista rendszerhez fűződő energikusan hangsúlyozott diszkontinuitás”-t. Tény az, hogy a hasonlóság e tekintetben mondjuk Csehország és Szerbia között nem is annyira szembetűnő. Másik helyen megállapítja, hogy „... a román neototalitarizmus és a teljes dezintegráció, határesetben a polgárháború felé haladó... Jugoszlávia nyilvánvalóan – minden közös kulturális elem ellenére – sem egyazon úton halad”. Itt figyelmen kívül maradnak a Romániában ténylegesen tapasztalható dezintegrációs jelenségek, melyekről ha PS-nek tudomása volna, bizonyára nem így, szembeállításként fogalmazta volna a fenti mondatot.

A „kiszámíthatatlanság dominanciája” azonban nem empirikus megállapítás, hanem elméleti tétel, amely nem sokat törődik a tényekkel. Annak a tételnek a *megisméltése*, mely szerint az elméletben minden lehetséges. A pluralizmus (liberális) elvének átviteléről van szó az elmélet szintjéről – ebben az esetben – a ténymegállapítások területére, a [z ad] 2.) pontban pedig, mint látni fogjuk, a „multipoláris” külpolitika területére. Az átvitel nyomán nem az egyénnek szabad – lehetőségei szerint – szabadon létezni, hanem a gondolkodónak szabad – az elmélet szabta keretek között – bárhogyan értelmezni, és bármely kultúrának szabadon létezni. Az elméletpluralizmus liberális elve PS-nél az átvitel nyomán így dogmává válik. Ha nem az egyén szabadságából indulunk ki, hanem egy általános szabadságfogalmat tartunk szem előtt, alátámaszthatjuk ezzel a hibás elméletet is, vagy az etnokratikus államok jogát a létezéshez, de nem valószínű, hogy liberalizmushoz jutunk. A liberális dogmát nem szabad összetéveszteni a liberalizmussal.

Pethő Sándorral szemben azt állítom, hogy a külpolitikai értelmezéseknek a *kiszámíthatóság* fogalmát kell alapul venniük. A régió országaiiban zajló tényleges folyamatok objektív leírása és interpretálása a cél. Néhány közép- és hosszú távú folyamat esetében meg kell tudni előlegezni a jövőben várható eseményeket is, amihez éppen az objektív leírások segítenek hozzá. Hogy a mai magyar külpolitika nem ilyen értelmezésekre

épít, még nem jelenti azt, hogy lehetetlen ilyesmit produkálni. Az értelmezések természetesen lehetnek részlegesen vagy teljesen hibásak. De ezt bizonyítsák be utólag a tények, melyeket megpróbálunk megismerni.

Ad 2.) A liberális külpolitika legfőbb jellemzője megítélésem szerint nem az, hogy a „másságot” általánosan elismeri (és ezzel elismer egy totális állami berendezkedést is), hanem az, hogy a liberális államokat, pártokat, mozgalmakat preferálja. Egy ilyen külpolitika bizonyos értelemben nem „multipoláris”, hanem „bipoláris”: világos különbséget igyekszik tenni között, ami liberális, és ami nem az. Preferálja egy külföldi ország olyan politikáját, amely az individuális szabadság kiterjesztését szolgálja az adott országban (vagy másutt), és nem preferálja az olyan politikát, amely ennek ellenkezőjére törekszik.

Pethő Sándor írásában kifogásolom, hogy nem világos, mit ért „másságon”. A „kulturális” és „történelmi” különbségek hangsúlyozásával, ugyanakkor a „másság pozitív értékhangsúllyal történő elismerésével” teljes mértékben egyetértek. Csakhogy ez nem közvetlenül a külpolitika feladata (márpedig PS annak tekinti). A „multipoláris”, a „különböző kultúrák és hagyományok közötti átjáráson felépülő Közép-Kelet-Európa” csak akkor jöhet létre, ha a „bizánci” típusú politikai kultúra hagyománya megszakad. A külpolitika közvetlen feladata e hagyomány háttérbe szorítása. Ez vezethet el a kulturális multipolaritáshoz Közép-Kelet-Európában.

Ha az általánosan értelmezett szabadságfogalom liberális dogmájának bűvkörében mozogva a differenciálatlan „másság” elismertetésére törekszünk, nemhogy liberális, de valamelyest is konzisztens külpolitikát sem leszünk képesek megalapozni. Az eredmény egy differenciálatlan feladatkörökkel rendelkező külpolitika lesz. A külpolitika „másság”-fogalmában benne van az angol liberalizmus ugyanúgy, mint a szerb etnokratikus totalitarizmus. A magyar külpolitika akkor lehet liberális, ha számára az első pozitív, a második negatív értékhangsúlyú. Így járulhat hozzá a kulturálisan, történelmi tradícióit tekintve „multipoláris” Közép-Kelet-Európa létrehozásához.

4.) A koherens liberális magyar külpolitika elveinek végiggondolása még várat magára. A koncepció hiánya általában érzékelhető. Magyarázhatónak (de nem menthetőnek) gondolom, hogy a magyar külpolitika a közép-kelet-európai régióban még gyengébben teljesít, mint másutt. Míg nyugati kapcsolataiban nem a magyar külpolitika határozza meg az elveket (nem „alakít”, hanem „gyakorol”) – ahol pedig szükség lenne elvekre

(például a német vagy az angol orientáció primátusának problémája), ott bizonytalan –, addig Közép-Kelet-Európában a megváltozott feltételek között elvek híján csak siránkozni lehet, hogy nincs kire hagyatkozni (és közben a kiszámíthatatlanságot dominánsnak ítélni). A külpolitika ebben a régióban évtizedekig egy társadalmi utópia síkján mozgott, és ez szolgáltatta számára az elveket. Nem volt szüksége, és nem is volt módja valós ismereteket szerezni a közép-kelet-európai társadalmakról. Az új helyzetben Közép-Kelet-Európában a valós viszonyoknak megfelelő, *teljesen új* koncepció létrehozása szükséges, amely koncepció, tekintettel a régiók közötti lényeges különbségekre, nem másolható Nyugatról.

A „Nyugathoz való felzárkózás” retorikai fordulatának népszerűsége Magyarországon (és régióinkban mindenütt) óriási. A kifejezést „retorikai fordulat”-nak nevezem, mert még nem vizsgáltuk meg eléggé tüzetesen, mi is az a „Nyugat”, következésképpen politikai elvek szintjére sem sikerült kielégítő módon lefordítani. A Közép-Kelet-Európa-politika különösen rosszul áll e téren, s ez korántsem véletlen. A gyakorlati politika általában, ahol másolhat, vagyis ahol nélkülözhetőek az elvek, ott tud „nyugatos” lenni. (A Fidesz nyíltan vállalt „pragmatizmusa” például a szűkös elvek feltétele mellett történő igen érzékeny másolást jelent. Ezért „nyugatos”.) Magyarország Közép-Kelet-Európa-politikája számára viszont nincs másolható minta. Itt nem lehet „pragmatikusnak” lenni. Ha Nyugatot akarunk, nem elég a retorika. Végig kell gondolni, mi a „Nyugat”, és elvei érvényesítésével kezdődhet meg a „felzárkózás” hozzá.

Mi is az a „Nyugat”?

A NEMZETI KISEBBSÉGI KÉRDÉS SAJÁTOSÁGAI KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

Közép- és Kelet-Európában a demokráciába való átmenet sikere nagy mértékben függ a nemzeti kisebbségi kérdés megfelelő kezelésétől. E térségben nincs olyan ország, amelyben ne élneek nemzeti kisebbségek, amelynek ne okoznának gondot határokon túli vagy határokon belüli kisebbségei. A véres összetűzések sorozata nemzeti kisebbség és többségi nemzet között, a nemzetiségi kérdés ürügyén szervezett tömegtüntetések még a felületes szemlélő számára is érzékeltetik a probléma súlyát. Ha nem sikerül mederbe terelni az indulatokat, féltő, hogy megakad, esetleg végképp megghiúsul a térségben az ígéretesen beindult demokratizálódási folyamat.

A kisebbségi kérdés ilyenén alakulásának okai a kelet- és közép-európai államok és nemzetek történelmében keresendők. Az időben nem elég a nemzetek – e térségben megkésett – kialakulásáig visszamenni. Bizonyára még az ugyancsak megkésett, vagy keletebbre meg sem érkezett reneszánszig, reformációig, felvilágosodásig sem elég visszanyúlni. – Európa későn érkezett e térségbe, és meghatározó kulturális és politikai irányzatai Közép- és Kelet-Európa egyes részeit különböző mértékben, időbeli eltérésekkel, hiányosan hatották át. A történelmi örökség különbözőségéből adódóan a térség államai között nagyobb a különbség, mint általában hinni szokás.

A nemzetek kései kialakulásának következménye, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzetek határai soha nem estek egybe az államok hatáiraival. Ez manapság sincs másként. A sok nemzetet és nemzeti kisebbséget fogva tartó birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával sok nemzetiséget fogva tartó kis államok jöttek létre. A nemzetek születése óta a nemzeti kisebbségek kérdése állandóan napirenden van Közép- és Kelet-Európában.

Trianont követően a frissen alakult kis államok a kisebbségek beolvastására törekedtek. De a demokráciák, bármennyire csökevényesek voltak is, lehetővé tették a kisebbségi közösségek viszonylag hatékony ellenállását, annak ellenére, hogy a Nyugat szemet hunyt az eltüntetésí kísérletek felett.

A párizsi békeszerződések még kisebbségvédelmi garanciákat sem tartalmaztak. A nagyhatalmak, engedve a Szovjetunió és a kis államok nyo-

másának, szőnyeg alá söpörték a kelet- és közép-európai kisebbségek ügyét. A térség stabilitása, a nacionalizmusok „leszerelése” volt a fő szempont, továbbra is a környező országokba rekesztve a magyar lakosság egyharmadát. A nemzeti kommunizmusok kialakulásával, vagyis a nacionalizmusnak a kommunista országokban való újraéledésével a kisebbségek egyre kiszolgáltatottabbakká váltak. Az egész lakosságot sújtó jogfosztást a kisebbségek esetében még a többségi nacionalizmus is tetézte. A kommunista diktatúrák bukása után azonban kiderült, hogy a nemzeti identitás olyan tényező, amellyel négy évtizednyi elnyomás után is számolni kell. A kisebbségek mára nemhogy eltűntek volna, de egyre hangosabban hallatják szavukat.

Az 1989-es kelet- és közép-európai átalakulás következtében a kisebbségek felszabadultak ugyan a diktatúrák nyomása alól, de a többségi nacionalizmus is szabadabb teret kapott. Tekintsük kiindulópontnak, amit a történelmi tapasztalatok is megerősítenek: *A legrosszabban működő demokrácia is jobb, mint bármely diktatúra – a kisebbségek számára is.*

A kisebbségi politika helyét a magyar külpolitikában akkor jelöltük ki helyesen, a kérdés fontosságát akkor érzékeljük, ha tudatosítottuk, hogy a kisebbségi kérdés megoldatlansága miatt veszélybe sodródhatnak a közép- és kelet-európai demokratizálási kísérletek.

A probléma jelentősége aligha becsülhető túl. A tét ugyanis nem kevesebb, mint Európához való felzárkózásunk. Ismert tény, hogy Kelet-Közép-Európa nacionalizmusai a dezintegráció felé sodorják a térség országait. A felzárkózás egyetlen lehetséges útja, ha ennek a folyamatnak gátat vetünk. Ez viszont csakis a nemzeti kisebbségek kérdésének európai szintű megoldása útján lehetséges.

Emellett viszont azt is látnunk kell, hogy sajátos kelet- és közép-európai problémával kerültünk szembe, amelynek kezelésére, bármenynyire is szeretnénk, nincs kéznél kész nyugat-európai recept. A kisebbségi kérdés nyugat-európai megoldását tekintjük mintának, csakhogy ez a megoldás más feltételek között jött létre, mint amilyenek ma Kelet- és Közép-Európában adóttak. A cél tehát ismert. A célhoz vezető út viszont még járatlan, új. Kisebbségi politikai koncepciókat a térség beható elemzése nyomán kell kialakítanunk, figyelembe véve a sajátosságokat, de úgy, hogy politikánk eredménye, a megoldás megfeleljen a nyugati polgári demokráciák standardjainak. Ehhez tisztáznunk kell a kelet- és közép-európai térség és a nyugati térség kisebbségeinek helyzete közötti különbségeket.

A különbség a két térség eltérő történelmi fejlődésének következménye. Közép- és Kelet-Európában az államok korlátozták és ma is korlátozzák a nemzeteket szabadságukban. A nemzeti önrendelkezés kategóriájának labilis volta: az önrendelkezés teljességének hiánya egyrészt, másrészt a teljes önrendelkezés elvesztésének veszélye nacionalizmust eredményez. Ebben a térségben minden nemzettudat sérült.

A helyzetet a kisebbségekre vonatkoztatva az alapvető különbség akár egy egyszerű megállapítással is kifejezhető: míg Nyugaton a nemzeti identitás vállalása és kinyilvánítása nem ütközik komoly akadályokba, addig Közép- és Kelet-Európában a nemzeti kisebbségek számára nemzeti identitásuk vállalása és kinyilvánítása a nacionalizmus miatt igen problematikus. *A kisebbségek Közép- és Kelet-Európában bármit tesznek vagy nem tesznek, már létezésüknél fogva üldöztetésnek vannak kitéve a nacionalizmus erősségének függvényében, országoként eltérő mértékben.*

Úgy vélem, e különbség szem elől tévesztése során alakulhattak ki és élhetnek tovább hibás elképzelések Nyugaton a közép- és kelet-európai kisebbségi kérdés megoldását illetően.

A nyugati politikára, főként a második világháború után, jellemző volt egy, még ma is általánosan vallott nézet, miszerint: ha a nemzeti identitás vállalása problematikus, a megoldás az, hogy nem kell vállalni azt az identitást – mindez ha Kelet- és Közép-Európáról van szó. Közben a nyugat-európai kisebbségek akadálytalanul vallhatták magukat annak, amik: finneknek Svédországban, franciáknak Olaszországban, dánoknak Németországban stb. Nem arról van szó, hogy ne lettek volna Nyugaton a kisebbségekkel problémák, de nemzeti identitásuk vállalása, a vállalás aktuálisai nem ütköznek számottevő akadályba. (Az írek és a baszkok külön kérdés.)

A térség stabilitását a korábbi elképzeléssel ellentétben nem az biztosítja, hogy a kisebbségeket megfosztják identitásuk szabad vállalásának lehetőségeitől, hanem az, hogy élhetnek ezekkel a lehetőségekkel. A jelenlegi országhatárok sértetlensége is akkor biztosítható, a kisebbségek elszakadási törekvései akkor szűnnek meg, ha rendelkeznek azokkal az egyéni és közösségi kisebbségi jogokkal, amelyekre igényt tartanak, s amelyek gyakorlása révén megőrizhetik önazonosságukat, kultúrájukat, nyelvüket. Ha ezek az értékek veszélyeztetve vannak, ha a kisebbségi jogok sérelmet szenvednek, a kisebbségek a jogsértő többségi nemzet ellen fordulnak, és felerősödik bennük a törekvés a kiválásra az értékeiket veszélyeztető országból.

Az utóbbi évtizedek tapasztalatai azt mutatják, hogy a kisebbségeket nem lehet „eltüntetni”. Az ország, amelyben élnek és az „anyaország” közös érdeke, hogy helyzetüket rendezze. A kisebbségi sérelmek felpanaszolása tovább szítja a nacionalizmust mindkét oldalon, és a folyamat öngerjesztővé válhat. Fennáll a veszélye, hogy a térség demokratizálási kísérleteit mindenütt nacionalista kurzus váltja fel. Kelet- és Közép-Európa minden államának közös erőfeszítésére lenne szükség, hogy ezt a veszélyt elhárítsa. Szükség van egy közép- és kelet-európai kisebbségvédelmi rendszer kidolgozására, és e rendszer bekapcsolására az átfogó nemzetközi folyamatokba.

E kisebbségvédelmi rendszer, a térség sajátosságaiból adódóan, két ponton különbözne a jelenleg érvényben lévő nemzetközi jogi normáktól. Alapvetően magában foglalná, hogy

- a nemzeti identitáshoz való jog alapvető emberi jog, és
- a nemzeti kisebbségeket kollektív kisebbségi jogok illetik meg.

Az egyéni kisebbségi jogok rendszerének alapján tehát az az elv áll, mely szerint a nemzeti identitáshoz való jog alapvető emberi jog. Ez a jog a természetes másság hatékony védelmét kívánja biztosítani, lehetővé téve a másság szabad vállalását. Ennek a jognak a megtagadása ugyanis a történelmi tapasztalatok szerint Közép- és Kelet-Európában a kisebbségi egyén elleni erőszakot, üldöztetést, vagyis emberi jogainak sérelmét jelenti. A természetes mássághoz részleteznie kell például az anyanyelv használatához való jogot, az anyanyelvi oktatáshoz való jogot mint egyéni kisebbségi jogokat.

Az alapvető emberi jogok biztosítása a kisebbség tagjai számára nem jelent elegendő védelmet sem a kisebbségi egyén, sem a kisebbségi csoport számára. Ugyanis a kisebbségi csoporthoz tartozót nem mint egyént éri jogsértés, hanem mint egy csoport tagját. A kisebbségi csoport értékeinek megsemmisítési szándéka, a kisebbség mint közösség jogainak el nem ismerése minden konkrét helyzetben a kisebbség tagjai alapvető emberi jogának megsértéseként jelenik meg. Az egyéni kisebbségi jogok mellett ezért szükség van kollektív kisebbségi jogokra is.

A kollektív kisebbségi jogok között a legfontosabb a kisebbségi önkormányzat alakításához való jog. Az önkormányzat intézménye az, ami bizonyára a leghatékonyabban biztosítja a nemzeti kisebbség fennmaradását, értékeinek megőrzését. Az önkormányzatok hatásköre nem terjedhet ki addig, hogy tagjainak vagy bármely egyénnek az alapvető emberi jogait veszélyeztethessék. A kollektív kisebbségi jogok biztosítása nem

jelenti a kollektívizmus elősegítését, nem egyenlő a közösség érdekeinek az egyén jogai elé helyezésével. A kisebbségi önkormányzat intézménye eszköz a kisebbségi egyén jogainak biztosítására.

A nemzeti identitáshoz való jog mint alapvető emberi jog és a kollektív kisebbségi jogok biztosításának alapelve a többségi nacionalizmus ellen védekező kisebbség alaphelyzetéből indul ki. De Közép- és Kelet-Európában, ahol a nemzet és az állam keretei nem fedik egymást, az államok feladata, hogy állampolgáraik érdekein túl nemzeti érdekeket, vagyis a határon túli kisebbségeik érdekeit is képviseljék. Az alapvető emberi jogok, a nemzetközi jog és a kollektív jogok korlátozzák egyes államok belső szuverenitását. Az állam a határain túl élő kisebbségek érdekeit azok emberi jogai és kollektív kisebbségi jogai által kijelölt keretek között képviselheti. De semmilyen állam sem tekintheti magát nemzeti kisebbségei fontosabb szószólójának, mint ezek saját legitim politikai szervezeteit.

A kisebbségeket érintő kétoldalú szerződéseknek, melyeket az egyes államoknak egymással kell kötniük, a fenti elveken kell alapulniuk. E szerződések betartását viszont, figyelembe véve a térség államainak mai viszonylagos stabilitását, csak nemzetközi kontroll biztosíthatná. A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer kidolgozása ezért indokolt. E rendszernek ugyanakkor a helsinki folyamat eredményei szolgálnának „zsinórmértékül”. A Nyugat-Európába bevándorlók és a közép-kelet-európai kisebbségek kérdésének összefüggéseit tisztázva egy egységes európai kisebbségvédelmi rendszer jelentene megnyugtató megoldást.

ÉSZREVÉTELEK A LIBERÁLIS INTERNACIONÁLÉ LUZERNI KONGRESSZUSÁNAK KISEBBSÉGI VONATKOZÁSÚ ELŐKÉSZÍTŐ ANYAGAIHOZ

(Társszerző: *Németh Zsolt*)

Megjegyzések a Témajelentéshez

A liberális ideológia számára a XX. század végén különös kihívást jelent a kisebbségi és nemzeti kérdés. Hugo Buetler tanulmánya úgy ad választ a felmerülő problémákra, hogy nem téveszti szem elől a liberális perspektívát, ugyanakkor új, a köztudatban nem szereplő elveket fogalmaz meg. A téma bátor megközelítése Buetler tanulmányának meghatározó vonása.

Újszerű, fontos, a kisebbségi kérdés megfelelő megközelítését bizonyító elvek a következők:

- a kisebbségek léte nem anomália egy társadalomban,
- a kisebbségek a hatalom kontrolljának és szétválasztásának eszközei,
- a kisebbségi kérdés differenciált kezelésének szükségessége az adott ország adottságainak megfelelően,
- a politikai autonómia gondolata (a kisebbségek részvétele a döntéshozatalban és a végrehajtásban),
- a föderalizmus elve.

A tanulmány felveti, de végül is nyitva hagyja az egyéni és a csoportjogok problémáját. Véleményünk szerint azért nem sikerült e problémát megfelelően megoldania, mert a szerző a nyugat-európai társadalmakat tartotta szem előtt, ahol a társadalom fő szervezési elvei között nem szerepel a kisebbségellenesség. Közép- és Kelet-Európában (amely régióval a tanulmány, mint jeleztük, alig foglalkozik) azonban nem ritka eset, hogy az egyes népek nemzeti ideológiájukat épp egy másik néppel szemben alakították ki. A Kelet-Közép-Európában jelenleg hatalmon levő politikai erők többsége pontosan ilyen típusú nemzeti ideológiák platformján áll (Románia, Szlovákia, Szerbia, Horvátország). Nem arról van szó tehát, hogy a kisebbségeket igyekeznek figyelmen kívül hagyni, vagyis mondhatni elhanyagolják (passzív kisebbségellenesség), hanem arról, hogy az állam aktívan működik közre felszámolásukban. Ilyen helyzetben fokozott kisebbségvédelemre van szükség.

Ez az a szituáció, amelyben a kisebbségi csoportok jogai értelmet nyernek. Hogyan? A liberalizmus az egyénre, az egyén szabadságára épít. Abban a nacionalista közegben viszont, amely Közép-Kelet-Európában kialakult, a kisebbségi egyént pontosan csoport-hovatartozásánál fogva fenyegeti veszély. Egyéni jogai azért sérülnek, mert tagja egy csoportnak. Hogy az egyéni jogok ne sérüljenek, a csoportot kell védelemben részesíteni. Az, hogy a csoportok védelméről beszélünk, nem a liberalizmus elveinek feladását jelenti, hanem éppen a liberalizmus elveinek érvényesítését kelet-közép-európai körülmények között. A csoport védelme hatékony eszköz az egyén védelmére.

A tanulmány kiegészítési kísérlete után hadd szóljunk arról, amivel szemben alapvető kifogásunk van. Ez a lojalitás kérdésének kezelése. Lojalitás a kisebbségek részéről vagy van, vagy nincs. Egy viszont biztos: lojalitási deklarációk kikényszerítése által nem keletkezik semmiféle lojalitás. Egy állam működéséhez szükséges kohézió, amelyet a tanulmány is említ, akkor alakul ki, ha a kisebbségek (és itt fontos az, hogy mint kisebbségek) saját kezükbe vehetik sorsuk irányítását az autonómia jegyében. A tapasztalat szerint egyetlen lojalitási deklaráció az ilyen deklarációk lavináját indíthatja el. Ez irritálja a kisebbségeket, és hamis illúziókba kergeti a többséget. A lojalitás szót mint nem célravezetőt minden kisebbségi politikai dokumentumból el kéne hagyni, és csupán leíró fogalomként kellene használni.

Sokkal bonyolultabb kérdés az önrendelkezés és szuverenitás kérdése. Kelet-Közép-Európában, ahol a nemzetek és az államok határai nem esnek egybe, a polgárháború és erőszak eszkalálódásának elkerülése érdekében a korlátozott állami szuverenitás, ugyanakkor a korlátozott nemzeti önrendelkezés kategóriáiban kell gondolkodnunk. Az államok szuverenitását korlátoznia kell a kisebbségi önrendelkezés elvén nyugvó autonómiának, a nemzetek önrendelkezésének viszont korlátokat szab az államok szuverenitása.

Ezen elvek a közép-kelet-európai gyakorlatban a személyi elv alapján működő kisebbségi autonómiákon keresztül érvényesülhetnének. A területi elv az etnikai kevertségnél fogva nem, vagy csak részben képzelhető el. Manapság az sem mellékes, hogy a személyi elv alapján működő kisebbségi autonómiában rejlő szeparatizmus veszélye kisebb, mintha területi autonómiáról lenne szó.

Megjegyzések a Határozati Javaslatához

A négy oldal terjedelmű *Határozati Javaslatot* – amelyet bekezdésenként szemügyre veszünk – meghatározó alapelv, miszerint a kisebbségeket a liberális társadalomnak nem csupán tolerálnia kell, hanem a társadalom olyan alapvető részeinek kell tekintenie, amelyek hozzájárulnak a sokszínűség, a komplexitás és a pluralizmus megvalósulásához, jó. („Minorities add diversity to uniformity.”)

Az egész dokumentumon végighúzódik a „nemzetállam” kifejezés, ami ha csupán történeti kategória volna, nem okozna problémát, de leíró kategóriaként már igen. Ugyanis éppen arról szól a kisebbségi kérdés, hogy Európa minden államában élnek a többségi nemzethez nem (vagy csak „félíg”) tartozó kisebbségek, illetve számos nemzet kisebbségi sorban élő részei több államban élnek. Amennyiben leíró kategóriára van szükség, helyesebbnek tűnik a jelző nélküli állam vagy a „modern állam” megfogalmazás.

Az érintett kisebbségek fajtáinak meghatározásakor a szöveg vallási, etnikai, nyelvi és kulturális kisebbségekről beszél. Míg az első három elkülönítése indokolt, addig a kulturális kisebbségek kifejezés (mint a nemzeti kisebbségek egyik fajtája) túl tágnak, s ezért szükségtelennek tűnik.

A kisebbségi típusok tekintetében a Témabizottság történelmi, poszt-koloniális, vendégmunkás és menekült, illetve a „kommunista blokk felbomlása révén létrejövő” kisebbségekről beszél. Az első típus azon etnikai csoportokra utal, amelyek a nemzetállam kialakulása előtt jelenlegi lakóterületükön éltek. A második típus azokra az eredetileg nem európai, de jelenleg Nyugat-Európában élő etnikumokra, amelyek két vagy több generációval ezelőtt a gyarmatokról gyarmattartó országaikba migráltak. A harmadik tartalma nyilvánvaló. Gondban vagyunk azonban a tipológia negyedik összetevőjével, hiszen az érintett kisebbségek jó része már a kommunizmus előtt is kisebbség volt. Ezért helyesebb lenne, ha a XX. században létrejött közép-európai államok révén kialakuló kisebbségekről beszélne a szöveg („minorities resulting from the creation of new states in the 20th century in Central and Eastern Europe. Their situation is marked by the break up of the communist bloc etc.”).

Egy körmönfont – félíg bátor, félíg szerencsétlen – bekezdés megállapítja, hogy a kisebbségek gyakran államuktól el akarnak szakadni. Ugyanakkor – írja a szöveg – ma már gyakran a nagy államok is kicsik a környezetvédelem, a kommunikáció és a kereskedelem igényeihez. Ezért (?) tar-

tózkodniuk kell e kisebbségeknek a függetlenségtől, és cserében a kulturális identitás fenntartásához jogokat kell nekik adni. Ez a bekezdés – mondhatni – gyenge. Jobb lenne a függetlenségi törekvések útjában álló összetevők helyett a stabilitáson nyugvó nemzetközi rendet emlegetni, illetve a kulturális identitás helyett autonómiát ígérni a kisebbségeknek („in their strife for autonomy, self-determination and self-expression minorities often aspire for the breaking up of existing states. On the other hand it is evident that international order rests on stability. If for any reasons minorities must refrain from demands for full political independence, they should be respected fully in their efforts to create and maintain their autonomy necessary to defend their identity”).

A dokumentum jól határoz meg olyan liberális alapelveket, amelyek érvényre juttatása elengedhetetlen a nemzeti kisebbségek jogegyenlőségéhez. Így a tekintély iránti bizalmatlanságot és kritikai hozzáállást, az individuum elsőbbségét, illetve a hatalom decentralizálását, a lehetőség szerinti föderalizációt.

A Témabizottság a liberális kisebbségpolitika követelményeként hét elvet rögzít. Az emberi és polgári jogok tiszteletét. A különbözőséghez való jogot mint elidegeníthetetlen emberi jogot. Ezen a ponton csempészik be a szövegbe a kollektív jogokat, de alárendelik az egyéni jogoknak. Ezzel szemben mi értelmezhetetlennek tartjuk a két jogi kategória alá-fölérendeltségi viszonyát. Természetesen az egyének jogait semminemű kollektív jog nem csorbíthatja. Javaslatunk: „The right of minorities are therefore both an issue of collective rights and of the full respect for individual rights. No collective right should hamper the rights of individuals”.

A harmadik elv, miszerint az egykor elnyomást és társadalmi-gazdasági marginalizációt szenvedett kisebbségeknek speciális privilégiumokat és intézkedéseket kell élvezniük, jó és fontos. Ugyanakkor a hiányzó „affirmative action” kifejezéstől nem kellene tartózkodni. A negyedik elv a nyelvi, kulturális szférára vonatkoztatja az iménti követelményt.

Az ötödik alapelv a kisebbségek lojalitási kötelezettségéről szól, s ezt hibásnak véljük. Meggyőződésünk, hogy csupán általános, állampolgári kötelezettségeket szabad a kisebbségekre kiróni. Ennek megfelelően a „loyalty to the state” kifejezés elmaradhatna, illetve az alkotmány tisztelete mellé a törvények tiszteletét be lehetne illeszteni. Végül az utolsó elv esetén szembeszökő, hogy az erőszakot és terrorizmust csak a demokratikus eszközök hiánya esetén helytelenítik. Egy kis „pacifizmussal” ezen elv a következőképpen módosulhatna: „In no case can be allowed that violence

and terrorism against the state or the public are used by members of minorities to further their interests”.

Az elveket az alábbi módon lehetne kiegészíteni: a genfi dokumentumhoz hasonlóan el lehetne ismételni, hogy a kisebbségi kérdés nem képezi egy ország kizárólagos belügyét. („Protection and promotion of the identity of national minorities and of the rights of persons belonging to them do not exclusively constitute an internal affair of the responsible state.”) Továbbá le kellene szögezni a kisebbségek jogát az anyanyelv használatához négy alapvető téren: az oktatás, az adminisztráció (közigazgatás), a bíróság, illetve az informálódás területén. Nem látszik – harmadszor – elképzelhetetlennek, hogy az elvi tiltás vonatkozzon a kisebbségek által lakott területek etnikai arányainak erőszakos, illetve a közigazgatási határoknak a kisebbségekre nézve hátrányos megváltoztatására. Végül a Hugo Buetler által készített témajelentésből át kellene venni a kisebbségek politikai jogaira vonatkozóan az autonómiát és a kisebbségek elismerését az államszervezet részeként. („Autonomy is indispensable for the self-realisation of minorities and it is necessary to provide participation with a political structure. The best guarantee for the autonomy of a minority is its recognition as an essential part of government organisation i. e. its full participation in the decision-making process of a pluralistically organised state.”)

A dokumentumot a tagpártoknak szóló konkrét ajánlások zárják, így az LI ajánlja, hogy legyen elsőrangú prioritás a kisebbségvédelem, készüljenek a berlini emberi jogi világkonferenciára, oktatási programokat kísérletezzenek ki. Támogassák egy nemzetközi bíróság felállítását az ENSZ égisze alatt, amely háborús bűnösöket, az emberiség ellen vétőket, terroristákat, fegyverkereskedőket és kábítószercsempészeket büntetne. E legutóbbi ajánlás mintha kilógná a sorból, ugyanakkor javasoljuk, hogy a kisebbségi csoportok elleni népirtást elkövetőket („persons who have committed genocide against minority groups”) is foglalja a javaslat magába. Az utolsó javaslat a nemzeti, regionális és nemzetközi kisebbségvédelmi technikák kifejlesztését ösztönzi.

A határ menti együttműködés ösztönzésére történő felhívást föl lehetne venni a dokumentumba, a javaslatok közé.

A KURD KÉRDÉS TÖRÖKORSZÁGBAN

Heidemarie Hinz-Karadeniz: Vorstellungen zur Lösung der „Kurdenfrage“ auf der Grundlage des elbstbestimmungsrechts der Völker. *Europa Ethnica*, 1991. 3. szám, 113–135. p.

Az *Europa Ethnica* című folyóirat 1991. 3. számában Heidemarie Hinz-Karadeniz (Giessen) hosszabb tanulmányban foglalkozik a kurd kérdés kulturális, nyelvi, történeti, gazdasági, nemzetközi jogi és politikai vonatkozásaival. A dolgozat a törökországi kurdok helyzetének példáján szemlélteti a nemzetközi gazdasági és politikai erők működését a térségben, és részletesen elmagyarázza, miért nem került sor a kurd kérdés rendezésére.

A kurdok által lakott terület kiterjedése 550 000 négyzetkilométer. A kurd nép, több mint 25 millió ember – a legnagyobb, saját állammal nem rendelkező nép a világon – négy országban él: Törökországban, Iránban, Irakban és a (volt) Szovjetunióban. Kurdisztán négy részre osztása óta (lausanne-i szerződés, 1923. július 24.) a kurdoktól szisztematikusan megtagadták az önrendelkezési jogot. A négy állam közül, mely kurd területeket foglal magába, a legutóbbi időkig egyik sem ismerte el még a legelemibb kisebbségi jogokat – a nyelvi vagy kulturális jogokat – sem.

A három kurd dialektust három különböző betűrendszerben írják: a Szovjetunió területén a cirill, Irakban és Iránban az arab, Törökországban a latin ábécét használják. A megértési nehézségek is okai lehetnek annak, hogy egyeztetett, egységes fellépésre politikai jogaik kivívása érdekében a kurdok eddig még nem voltak képesek. Politikai kiszolgáltatottságukra jellemző mozzanat, hogy az iraki–iráni háború idején az Irakban élő kurdok Iránnal, az Iránban élők pedig Irakkal tartottak. Ennek következménye többek között a halabjai mészárlás (1988 márciusa), melynek során az iraki vezetés több ezer kurdot meggyilkolt.

Hinz-Karadeniz e helyütt talán túlzottnak minősíthető részletességgel mutatja be a kurdok történetét. A kurdok mindig útjában voltak valakiknek, akik hatalmasabbak voltak, mint ők. A selyemút Kurdisztán területén keresztül vezetett; a török–perzsa háborúk fő ütköző zónája az új-

korban éppen a kurdok által lakott terület volt; manapság pedig komoly nagyhatalmi érdekek fűződnek az e területen fellelhető olajhoz.

A lausanne-i szerződésben Franciaország, Anglia és Törökország kurd részvétel nélkül osztotta fel Kurdisztánt. Kemal Atatürk, a modern török állam megalapítója a Török Nemzetgyűlés előtt 1923 októberében kijelentette: „A most megalapított állam a törökök állama.” Néhány hónap múlva betiltották a kurd nyelv hivatalos használatát, a helységek nevét 90 százalékban törökösítették. A cél a kurdok teljes asszimilációja volt. Az iskolákban, a közigazgatásban és a bíróságok előtt csak a török nyelvet lehetett használni. Atatürk számára a kurdok „hegyi törökök” voltak, akik „elveszítették” török anyanyelvüket, és Kurdisztán legfeljebb egy „földrajzi név”-vel volt egyenlő. 1924-ben betiltottak minden kurd iskolát, egyesületet és sajtóterméket. A kurd nyelvet illegálisnak minősítették. 1925 és 1930 között számos kurd felkelés tört ki Törökországban. A török nemzetállam ideológiáját Mehmet Esat igazságügyi miniszter a következőképpen foglalta össze: „Törökországban szabadabbak az emberek, mint bárhol másutt a világon. Ez az ország a törökök országa. Aki nem tisztán török eredetű, csak egy joga van ebben az országban: szolgának lenni, rab-szolgának lenni.”

Törökországban a „kurd” szó hivatalosan nem létezik. Aki kurdnak vallja magát, szeparatistának minősül és büntethető (török BTK, 125., 141. és 145. paragrafus). Ezeket a törvénycikkeket megerősítette egy 1991. április 12-én hozott úgynevezett terrorizmusellenes törvény is.

A törökországi kurdok elnyomásáért nem csak a politikusok felelősek. A kemáli ideológiát kiszolgáló tudományos apparátus is megtette a magáét. A kartográfusok például eltüntették a *Kurdisztán* szót a térképekről, és *Kelet-Anatóliával* helyettesítették. A tudósok kidolgoztak egy elméletet, mely a kurdok török eredetét hivatott bizonyítani. Az állami ideológiának megfelelően a 30-as években a kurd nyelvet a török nyelv dialektusaként kezelték. Egy 1983-as törvény értelmében minden török állampolgár (tehát a kurdok is) török anyanyelvű, és semmilyen más nyelvet nem szabad anyanyelvként használnia.

A független kurd fejedelemségek idejéből származó emlékműveket és épületeket lerombolták. A kurd társadalom történeti és szociológiai kutatása tilos. Kurd nyelvű publikációk, nyomtatványok, zenei anyagok csak illegálisan jelenhetnek meg. Északnyugat-Kurdisztán minden helységében Atatürk szobra áll. A transzparensen a következő szöveg olvasható: „Boldog vagyok, hogy török lehetek.” Mindezek ellenére az utóbbi tíz

éven egyre több kurd vállalta identitását, és egyre bátrabban használja anyanyelvét.

A politikai helyzetről szólva a tanulmány szerzője aláhúzza, hogy a kurdok fölötti hatalmat az állam katonai közigazgatás formájában gyakorolja. A török hadsereg több mint kétharmada, 400 000 katona Kurdisztánban van. Ezenfelül egy 64 000 fős különleges alakulat is itt állomásozik. A gátlástalan terror, az emberek eltüntetése, a kínzások stb. mindennaposak.

A nemzetközi fórumok napirendjén a kurd kérdés a mai napig nem szerepelt. A status quót senki sem bolygatta, a problémát „belügyként” söpörték szőnyeg alá. A területet magukénak tudó államok jól meghatározott érdekei és a nemzetközi olajkonszernek – a legnevesebb európai és amerikai olajvállalatok sorolhatók ide – nem tették lehetővé, hogy a különböző kurd szervezetek a határokat túllépve dolgozhassák ki és képviselhessék álláspontjukat. Ezek a szervezetek egyébként a kurd nép önrendelkezési jogáért és egy egységes kurd állam mellett szállnak síkra.

1991 januárjában a török kormány nyelvi autonómiát ajánlott fel a kurdoknak. Őzal már nem tekinti „hegyi törökök”-nek őket, hirtelen a „kurdok patrónusának” kiáltotta ki magát. Anyanyelvüket a kurdok eztán „félelem nélkül” használhatják, de egyelőre csak a magánéletben. A hivatalnokokat, akik kurd nyelven fogalmazott beadványokat fogadnak el, azonnal elbocsátják. Kurd nyelvű publikációk megjelenítése továbbra is tilos.

A török kormány álláspontjának megváltozása ebben a kérdésben a következő okokra vezethető vissza:

1.) a kormánynak szüksége van nemzetközi presztízisének növelésére. Ez ugyanaz a kormány – mutat rá Hinz-Karadeniz –, amelyik az Öbölháború árnyékában néhány ezer kurd családot deportált Kurdisztánból Törökország nyugati felébe.

2.) a „vaskéz politikája” a kurdokkal szemben csődöt mondott. Az 1990 márciusában kirobbant felkelés világossá tette a török vezetés számára, hogy a kurd lakosság széles rétegei egy független és egységes kurd állam gondolatával rokonszenveznek. Hogy a függetlenségi törekvések ne erősödjenek, a törökök a nyelvi autonómia felajánlásával semlegesíteni próbálják a kurd értelmiséget, politikusokat és vagyonosokat, legalábbis azt a réteget, amely esetleg megelegszik ennyivel.

3.) Törökország érvényesíteni szeretné érdekeit a Közel-Keleten. Nem először fordul elő, hogy a törökök a Mosul és Kerkuk vidéki (iraki Kurdisztán) olajmezők felé kacsingatnak. Ezeket a területeket Törökország

már az első Öböl-háború idején annectálni szeretne volna azzal az indoklással, hogy „megvédi a kőolajforrásokat a szabad világ érdekében”. Nem sokkal Kuvait iraki lerohanása után a török sajtóban ez a terv újra felbukkant egy térképpel együtt, mely a Közel-Kelet újrafelosztását ábrázolta. Törökország ugyanakkor „a térség rendőre” is akar lenni, és ehhez jónak látja jóban lenni a kurdokkal.

4.) Törökország a kurd kérdés megoldásában elébe akar vágni szövetségesei követeléseinek. A nyugati államok, mindenekelőtt az Egyesült Államok zavartalanul szeretnék érvényesíteni érdekeiket a térségben. E célból több amerikai javaslat is érkezett a török kormányhoz, mely a kurd probléma rendezését sürgette, autonómia biztosítása által. Az amerikai külügyminisztérium emberi jogi bizottsága a következő javaslatokat tette a török kormánynak: a kormány ismerje el a kurdok létezését; biztosítsa számukra a politikai és emberi jogokat; szüntesse meg az identitás vállalásának akadályait; engedélyezze a kurd nyelv használatát; engedélyezze a kurd nyelvű publikációkat; hozzon létre a kurd kisebbség problémáival foglalkozó parlamenti bizottságot. „Figyelemre méltó – írja Hinz-Karadeniz –, hogy a kurd nép, vagyis 25 millió ember egyszerűen kisebbségnek minősül. Ezáltal szeretné a hatalom elejét venni az önálló állami törekvéseknek.

Mint definiált kisebbség, a kurd nép a kisebbségi jogokkal élhet. Világos, hogy az Egyesült Államoknak sem érdeke az egyesült és független Kurdisztán létrehozása. Az amerikaiak továbbra is fenn akarják tartani a status quót, és a kurd kérdést államon belül kívánják rendezni.”

A modern nyugati társadalmak – állapítja meg a szerző – a harmadik világ térségében, ahol érdekeltek az olajtermelésben, geostratégiailag vagy a felvevőpiac alakulásában, diktátorokkal, elnyomó rendszerekkel szövetkeznek, felfegyverzik és kijátsszák egymás ellen őket. Így őrzik meg a befolyásukat. Törökország ajánlata teljességgel kizárja az önrendelkezési joggal élés lehetőségét. A kurdokat senki nem kérdezte meg, hogyan akarják alakítani sorsukat. Csakhogy a kurd népnek *joga van* ahhoz, hogy elképzeléseit, bármennyire is kényelmetlenek azok egyesek számára, maga tárja elő. Az egyesült kurd állam léte ellentétes mind a törökök, mind szövetségeseik érdekeivel. A térség esetleges újrafelosztásában Törökország meghatározó szerepet akar játszani. Az ankarai kormány hevesen tagadja, hogy területi követelései lennének, de a török sajtó jelzi az ilyen igényeket.

„Hadd tegyem fel a kérdést: Nyugat-Európa mint a demokrácia és az emberi jogok élharcosa meddig marad még a külső szemlélő szere-

pében? Amikor 1988 márciusában az iraki rezsim több ezer kurdot irtott ki vegyi fegyverek segítségével, Európa hallgatott, mert valószínűleg tudta, hogy európai, főként német cégek is szállítottak fegyvert Iraknak. Amikor azonban úgy tűnt, hogy Szaddám Huszein ezeket a fegyvereket hatalmának kiterjesztésére akarja felhasználni és az arab világ vezetőjévé kíván válni, a halabjai mézárulás óriási visszhangot keltett.”

„Ma már teljes biztonsággal megállapíthatjuk – zárja tanulmányát Hinz-Karadeniz –, hogy amíg a kurd kérdést nem az önrendelkezési jog alapján oldják meg, a Közel-Keleten be van programozva egy újabb fegyveres konfliktus.”

A NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGI JOGOK ALANYAIRÓL

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényjavaslat 2. szakaszának 1. fejezete, mely a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok alanyainak meghatározására hivatott, taxatív felsorol 13 nemzeti vagy etnikai kisebbséget: „(1) E törvény értelmében Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán.” Ugyanezen törvényjavaslat 3. szakaszának 2. fejezete a szabad identitásvállaláshoz való jogot fogalmazza meg: „(2) A nemzeti vagy etnikai önazonossághoz való jog olyan alapvető emberi jog, amely egyéneket és közösségeket egyaránt megillet.”

A két koncepció – szabad identitásvállalás és taxáció – *kizárja egymást mind elvben, mind a törvénytervezet által előrevetített gyakorlatban.*

Elvben: a szabad identitásvállalás alapvető emberi jog, amely egyéneket és közösségeket egyaránt megillet. Az emberi jogok érvényesülését állampolgársághoz kötni – ez vitatható ugyan, de itt fogadjuk el – nem jelenti e jogok csorbítását, hiszen az államon kívül nincs más instancia, amely jogokat érvényesíthetne. Tehát nem hiba, ha a szabad identitásvállaláshoz való jogot mint alapvető emberi jogot állampolgársághoz kötjük. Esetünkben a szabad identitásvállalás joga *minden* magyar állampolgárt megillet.

Ha felsoroljuk a kisebbségeket, *szükségképpen* kimaradnak e felsorolásból a magyar állampolgárok, és ekkor már nem beszélhetünk alapvető emberi jogról, hiszen így a jog nem illet meg mindenkit egyaránt. A törvénytervezet 2. szakaszának 1. fejezete és 3. szakaszának 2. fejezete értelmezésem szerint ellentmond egymásnak.

Gyakorlatban: a szabad identitásvállalást befolyásolná, akadályozná a nyilvántartásba vétel (kataszter), mégpedig azért, mert a kisebbségek egy része *félne* regisztráltatni magát. A törvénytervezetből is *ezért maradt ki* a nyilvántartásba vétel gondolata. Ha ugyanis ez nincs (vagyis gyakorlatilag érvényesülhet a szabad identitásvállalás joga), akkor nem lehet taxáció sem, mert ha mégis van taxáció, *a törvény végrehajthatatlan.* Miért? Gyakorlati példával válaszolok a kérdésre:

A törvénytervezet 11. szakaszának 2. fejezete alapján egy magyar állampolgár két nyelven szeretné anyakönyveztetni gyermekét. Ha a kisebb-

ségi törvény kimondja, hogy *minden* magyar állampolgárnak joga van ehhez (a szabad identitásvállalás jogának érvényesülése mint egyéni kisebbségi jog), az anyakönyvvezető nem vizsgálhat mást, csak azt, hogy a kérelmező magyar állampolgár-e: amennyiben az, a törvény szerint mindenkit, aki élni kíván a kétnyelvű anyakönyvezés jogával (mivel így „jeleníti meg” identitását), az anyakönyvvezető két nyelven anyakönyvez.

Abban az esetben, ha van taxáció, a magyar állampolgárok egy része nyilván nem tartozik abba a körbe, amelyben élni lehet a szabad identitásvállalás jogával, vagyis abba a körbe, amelyen belül az egyéneknek joguk van két nyelven anyakönyvetetni gyermeküket. Honnan állapítja meg az anyakönyvvezető, hogy a kérelmező egyén beletartozik-e a jogosultak körébe, vagy sem? Ha nem áll rendelkezésére egy kataszter (vagy a kérelmező nincs olyan módon nyilvántartva, hogy személyi okmányában fel van tüntetve nemzeti vagy etnikai hovatartozása), nyilván sehonnan sem tudja megállapítani. S akkor az anyakönyvvezető dönti majd el, hogy hisz-e a kérelmező bevallásának, vagy nem. Amennyiben jóindulatú, akkor hisz, ha nem az – és gondoljuk meg, hogy ez a törvény a kisebbségek védelmére készül, és éppen a konfliktusos helyzetekben kíván védelmet nyújtani –, akkor egyszerűen azt mondja, *mert mondhatja*, hogy a kérelmező hazudik.

A kétnyelvű anyakönyvezés példáját ragadtam ki. De vegyük sorra az egyéni kisebbségi jogokat. *Ha van taxáció és nincs regisztráció, az összes egyéni joggal ugyanez a helyzet. Az egyéni jogok érvényesülése ez esetben a hatóságok vagy bíróság jóindulatán múlik. A törvény pontosan ott fog csődöt mondani, ahol állnia kellene a próbát – hiszen ilyen helyzetekre készült –, a konfliktusszituációkban.*

Az érvényes sémák tehát a következők:

- 1.) szabad identitásvállalás – *nincs* taxáció – *nincs* regisztráció;
- 2.) *nincs* szabad identitásvállalás – *van* taxáció – *nincs* regisztráció.

Mindkét esetben mindhárom elem *szükséges és elégséges* feltétel.

A törvénytervezetben szereplő *érvénytelen* séma, amely a törvény végrehajthatatlanságát eredményezi:

- 3.) szabad identitásvállalás – *van* taxáció – *nincs* regisztráció.

Mivel a tervezet nem beszél regisztrációról és kinyilvánítja a szabad identitásvállalás jogát mint alapvető emberi jogot (e két elemet illetően politikai konszenzus van), az 1.) séma alapján tartom célszerűnek meghatározni a jogalanyok körét. (Egyébként a tervezet *többnyire* ennek a sémának a logikájára épül.)

Eszerint az *egyéni* nemzeti és etnikai kisebbségi jogok alanya *minden magyar állampolgár*, aki valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak vallja magát. Vagyis gyakorlatilag minden magyar állampolgár, amennyiben élni kíván a nemzeti és etnikai kisebbségi törvényben biztosított jogokkal.

Az *egyéni* jogoktól elkülönítve kell kezelni a nemzeti és etnikai kisebbségek *közösségi* jogait, melyeknek alanyai a kisebbségek *szervezetei*. Egyéni és közösségi jogok között bonyolult az összefüggés. A közösségi jogok a közösségeket illetik meg ugyan, de e közösségek jogait szervezetneik keresztül gyakorolják. Ez abból a szempontból lényeges, hogy ha közösségi jogokról beszélünk, nem azt kell meghatároznunk, hogy mi is az a nemzeti vagy etnikai kisebbségi közösség, hanem azt, hogy *mit tekintünk szervezetnek*. Utóbbi esetben vannak formális kritériumok, és a meghatározás jogi szempontból is (és nem csak szociológiailag) lehetségessé válik. Ilyen formális kritérium lehet például az egy szervezetbe tömörültek száma, vagy törvényben előírt más feltételek (például az önkormányzat létrehozásának törvényben előírt feltételei).

Ha a jogalanyok meghatározása során keverjük az általános, alapvető emberi jogként értelmezett szabad identitásvállalást és a sajátos, „népcsoportok jogaként” meghatározott kisebbségi jogokat, illetve amennyiben nem teszünk különbséget az egyéni (az egyént megillető), valamint a közösségi (közösséget megillető, tulajdonképpen szervezeti) jogok között, a kisebbségi törvény áttekinthetetlen és valószínűleg diszfunkcionális lesz.

Irodalom:

Dr. Bíró Gáspár: *Szakértői vélemény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogalanyiságával, normatív meghatározásával és taxációjával kapcsolatos kérdésekről*. Budapest, 1992. július (kézirat).

Bíró Gáspár: *Jogi cigány, jogi örmény*. HVG, 1992. 41. szám, 88. p.

NEMZET, KISEBBSÉG KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

TÉMAJELENTÉS A FIDESZ IV. KONGRESSZUSÁNAK

(Társszerző: *Németh Zsolt*)

„Kötelességünk előmozdítani a liberalizmust és nem hanyagolni el nemzetiségünket, noha e két hitrebízottság érdekei olykor meghasonlanak, útjai keresztülvágják egymást, irányai különszakadnak.”

Kemény Zsigmond

Dezintegráció és integráció Közép- és Kelet-Európában

Napjainkban Közép- és Kelet-Európa volt szocialista országai vonatkozásában két alapvető nemzetközi folyamat ragadható meg: a nemzeti és a kisebbségi önrendelkezési törekvések erősödése, valamint a regionális és nemzetközi együttműködés kibontakozása. Ez a két folyamat államok meggyengülését, szétesését, új típusú állami és államközi alakulatok körvonalazódását hozza magával.

Tehát a közép- és kelet-európai kommunista rendszerek bukása után nem várt fejleményekkel kellett szembesülnie mind a térség lakosságának, mind a világ közvéleményének. Az eufória pillanataiban aligha gondolhatt valaki is arra, hogy rövid másfél-két év elteltével a nemzeti, kisebbségi ellentétek állandó feszültségforrássá, a politikai stabilitást veszélyeztető tényezővé, a gazdasági átmenet fő akadályává válnak, sőt háborús konfliktussá fajulnak.

Általánosan elterjedt nézet, hogy a kisebbségi kérdést a közép- és kelet-európai országok európai integrációja oldja meg. Ez így igaz! Csak hogy nem mindegy, hogyan képzeljük el az integráció folyamatát. Ugyanis nyilvánvaló, hogy egy nép vagy népcsoport a jelenlegi szubnacionális állapotból nem kerülhet minden átmenet nélkül az integrációt jelentő szupranacionális állapotba. Az önrendelkezésnek a kisebbségek által is gyakorolható formája nem csupán nem akadályozza az integrációt, hanem éppen hogy elősegíti a szubregionális, regionális és az európai integrációt.

Erőszakmentesség

A jugoszláviai háború kirobbanása után fölösleges bizonygatni, hogy a nemzeti konfliktusok Európa keleti térfelén a XX. század végén is fegyveres erőszakba torkollhatnak. A román parlamentben a nemzeti kérdés ürügyén keltett politikai hisztéria, a növekvő feszültség a volt Szovjetunió nemzetei között, az újra szuverén balti államokban tapasztalható nemzeti intolerancia vészjósló jelek, melyek az erőszak terjedésének rémképét vetítik előre. Az erőszak pedig, ahelyett, hogy megoldást eredményezne, hosszú időre lehetetlenné tesz minden, stabilitással kecsegtető rendezést. Az a generáció, amely áldozatául esik az erőszaknak, nem egykönnyen felejt el az elszenvedett sérelmeket, és ezekből az emberekből hiányozni fog a kellő kompromisszumkészség, a megegyezés előfeltétele. Az egyes nemzetek közötti racionális párbeszéd és megegyezés nélkül viszont nem képzelhető el semmiféle stabilitás ebben a régióban.

Gyakorlati politikai megfontolások késztetnek tehát arra, hogy az erőszakmentesség követelményét közép- és kelet-európai politikánk kiindulópontjának tekintsük. A polgárháború vagy háború elkerülésének imperatívuszával semmiféle politikai vagy stratégiai okoskodás, semmilyen nemzeti, kisebbségi vagy gazdasági érdek sem helyezhető szembe. Ez nem jelentheti azt, hogy egy üres pacifista szlogent tűzzünk zászlónkra. Az erőszakmentesség elvének, melyet minden (kül)politikai lépés kalkulálásakor előtérbe helyezünk, helyi értéke van egy koncepció keretein belül, mely koncepciónak intézményes megoldást kell kínálnia a régió nemzeti és kisebbségi problémáira. Nem csak a célokat kell számba vennünk, nem csak egy ideálisan megoldott állapot kell, hogy a szemünk előtt lebegjen, hanem ismernünk kell az eszközöket is, melyek elvezetnek céljainkhoz. Az erőszakmentesség azt jelenti, hogy kalkulált eszközeink között az erőszak nem szerepel. Az országnak, a határon túli magyar kisebbségeknek és az egész régiónak érdeke a fegyveres konfliktusok megelőzése. Ezenfelül érdekünk, hogy a Nyugat szemében Magyarország továbbra is a nyugalom, a békés kezdeményezések országa maradjon.

Az önrendelkezés elve

Az önrendelkezés elvét érvényesnek tekintjük. Ennek az elvnek a feltétel nélküli és teljes körű érvényesítése viszont nem valószínű, hogy Közép- és Kelet-Európában erőszakmentesen biztosítható lenne. (Legalábbis belátható időn belül nem.) Látnunk kell, hogy az utóbbi idők véres konfliktusai a nemzeti és kisebbségi önrendelkezési törekvésekkel összefüggésben robbantak ki. Ez azonban nem ok arra, hogy az önrendelkezés elvét mint teljesen használhatatlant az eszmék lomtárába hajítsuk.

Nem kevesebről van ugyanis szó, mint a demokratikus állam alakulásának és legitimitásának alapelvéről. A tömegtársadalmak kialakulása, a szabadságjogok kiterjesztése egyet jelentett az egyének akaratának politikai megjeleníthetőségével. A választójog általánossá válása révén az állam legitimitációja fokozatosan átalakult. A feudális-monarchikus („Isten kegyelméből való”) legitimitáció átadta a helyét az egyének akaratán nyugvó demokratikus legitimitációnak. Az emberek szabadon választhatták vezetőiket, s így beleszólhattak sorsuk alakításába. Egyre nagyobb lehetőségük nyílt annak eldöntésére, hogy milyen államformában éljenek, másrészt annak meghatározására, hogy melyik államalakulathoz tartozzanak. E két vonatkozásban is egyre teljesebb körben „rendelkezhettek önmagukkal”. Az önrendelkezési elv tartalmát ezek a fejlemények jellemzik.

A formális elem az önrendelkezési elv elsőrendű fontosságú összetevője. Az egyéni szabadság politikai érvényesítése csak formális úton történhet. A „belső” önrendelkezés esetében általában a választás, a „külső” önrendelkezés esetén pedig általában a népszavazás az a forma, melynek hiánya az önrendelkezési elv eltorzulását, kiüresedését eredményezi. Az önrendelkezés elve mára nemcsak az egyetlen nemzetközileg elismert területrendezési alapelv (melynek jegyében a két Németország egyesült és a balti államok függetlenedtek – de: melynek ürügyén a szerbek és horvátok háborúznak egymással), hanem a szabadságesszme formális érvényesülésének belső rendezőelve is. Ha elvi alapokra kívánjuk helyezni Közép- és Kelet-Európa-politikánkat, és liberális elveket vallunk, az önrendelkezés elvét mindenképpen érvényesnek kell tekintenünk.

Azonban egy dolog egy elv érvényességének elismerése, és más az érvényre juttatása, a gyakorlat. Az önrendelkezési elv érvényre juttatásának kísérlete, ha figyelmen kívül hagyják a körülményeket, az elv demokratikus legitimitációjának megszűnéséhez és erőszakhoz vezet (lásd Jugoszlávia).

Területi stabilitás

A területi stabilitás, „a nemzetközi jogrend valósága” (Bibó) ellentétbe kerülhet az önrendelkezés elvével. Közép- és Kelet-Európára az ilyen esetek jellemzőek. Az önrendelkezési elv teljes körű érvényesítése ebben a térségben valószínűleg több helyen határváltoztatást eredményezne. A területi status quo megváltoztatásának („a nemzetközi államközösség alkotmányának módosítása”) eljárási szabályai azonban kidolgozatlanok.

Az érintett felek megegyezése esetén, az eljárási szabályok hiányosságai ellenére, lehetséges lenne nemzetközileg is elismert határváltoztatás. De Közép- és Kelet-Európában két állam közül, melyek között a határváltoztatás kérdése felmerülhet, legalább az egyik (vagy mindkettő) nacionalista. A nacionalizmusból hiányzik az a racionális alap, amely minden párbeszédnek, kompromisszumnak, megegyezésnek feltétele. A területi stabilitás intézményének működése és a nacionalizmus régióinkban tendenciaszerűen ellene hat az önrendelkezési elv teljes körű érvényesülésének. Mi tehát a megoldás?

Liberalizmus és nemzeti kisebbségi kérdés

A liberális ideológia számára a XX. század végén különös kihívást jelent a kisebbségi és nemzeti kérdés. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az EBEÉ, az ENSZ, az ET, a Liberális Internacionálé szükségesnek tartja napjainkban, hogy kialakítsa, illetve fölülvizsgálja álláspontját ebben a kérdésben.

A demokratikus hagyományokkal rendelkező világ polgári demokráciái számára általánossá válik az a felismerés, hogy a XIX. században normaerejűvé vált nemzeti, nemzetállami szuverenitás elve és az etnikai intolerancia gyakorlata alkalmatlan arra, hogy a XXI. század nemzetközi rendszerének és társadalomszervezésének alapját képezze.

A Fidesz szerint a modern társadalomnak a nemzeti kisebbségeket nem csupán tolerálnia kell, elismerve, hogy létük természetes adottság a társadalomban, hanem szükséges és indokolt lehet a kisebbségi identitás fennmaradásának állami támogatása is. A *Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányában* lefektetett elveken túl szükséges lehet nemcsak a kisebbségi egyéneknek, hanem a kollektív kisebbségi entitásoknak is jogokat biz-

tositani. A támogatás és a jogok garantálása túlmehet a kultúra területén és a politika körére is kiterjedhet. A kisebbségek politikai autonómiája, részvételük a politikai döntéshozatalban és végrehajtásban hozzájárul a hatalom kontrolljának, szétválasztásának és decentralizálásának kiteljesedéséhez.

Aggodalomra adhat okot a jogegyenlőség elvének esetleges sérelme. A modern társadalom tele van csoportkülönbségekből fakadó hátrányos megkülönböztetésekkel, és a modern állam törekszik is ezek felszámolására, de nem olyan módon, hogy általában meg akarja szüntetni a különbségeket. E különbségek egyik része ellen harcol, másik részével szemben közömbös; csak arra vigyáz, hogy ne csorbítsák a jogegyenlőséget. Egy harmadik részével szemben pedig egyenesen jóindulatú álláspontot foglal el.

Utóbbi magatartásában az a meggyőződés vezeti, hogy az egészséges társadalmi, kulturális, politikai élet, a tág értelemben vett pluralizmus nem lehetséges sokféle, virágzó és szabadon fejlődő közösség nélkül. Az állam azonban nem favorizálhatja önkényesen ezt vagy azt a partikuláris közösséget.

Természetesen a modern liberális államot fokozatosan átható etnikai tolerancia kialakulásának folyamatával szemben bőven hozható fel ellenpélda. A fejlett világ kisebbségei azonban a komplex és integrálódó nemzetközi rendszer jóvoltából fokozottabban hallathatják hangjukat. A nagy kihívást a kisebbségi kérdés terén mégis Közép- és Kelet-Európa integrálásának szándéka jelenti.

A Fidesz lépéskényszerben

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a térség politikai tényezői képesek lesznek-e liberális választ találni a nemzeti kisebbségi problémákra. Némileg drámaiban fogalmazva: a régió egyik legfontosabb kérdésében fel tudnak-e mutatni használható politikai alternatívát, vagy impotensek maradnak, és eltűnnek a politika süllyesztőjében.

A Fidesznek a liberalizmus elveit alkalmazva a közép- és kelet-európai helyzethez adekvát politikát kell folytatnia. Az elvi álláspont nem azt jelenti, hogy elvont elméletekhez ragaszkodunk, hogy elvont nemzetkonceptiókat kívánunk érvényesíteni, hanem azt, hogy megpróbáljuk a rendelkezésre álló politikai eszközök segítségével elérni az adott pillanatban

maximálisan elérhető az egyéni és a közösségi szabadság terén. Ez a politikai alternatíva a kisebbségeket nem eltüntetni, beolvasztani akarja, hanem tolerálja, támogatja, és nemzetfelfogása szabadságorientált.

A magyar politikai közéletben háromfajta liberalizmus három eltérő választ ad a nemzeti kisebbségi kérdésre. Az első, a dogmatikus liberális változat nem vonatkoztatja egymásra a nemzet és liberalizmus fogalmait, és a „nemzetet” bele kívánja gyömöszölni az államba. A másik, a nemzeti liberalizmus (a nemzeti liberalizmus ebben az értelemben nem azonos sem a köztudatban ezzel a névvel illetett magyar eszmetörténeti hagyománnyal, sem a „nemzetietlen” liberalizmus ellentétéként használatos napi politikai vonulattal) a nemzetre akarja szabni a politikai intézményrendszert. Mindkettő a politikai nemzet bűvkörében mozog, és egyikük sem tudja elfogadni, hogy például a magyarság esetében az állam és a nemzet határai nem fedik egymást.

A politikai nemzet (nemzetállam) koncepciója alkalmatlan arra, hogy a Közép- és Kelet-Európában létező sokféle érdeket és értéket megjelenítse a politikában. A kisebbségi problémát nem megoldja, hanem kizárja a megoldásra váró kérdések sorából. S teszi ezt akkor, amikor a régióban lejátszódó folyamatok egyre nyilvánvalóbbá teszik, hogy a nemzeti kisebbségek politikai státusának tisztázása elodázhatatlan. A politikai nemzet fogalmának felelevenítése azzal a veszéllyel is járhat, hogy azt a két világháború között megbukott gyakorlatot hozzuk vissza Közép- és Kelet-Európába, amely a kisebbségi egyént (hivatalosan deklarált egyenjogúsága ellenére) másodosztályú állampolgárként kezelte.

A harmadik, a Fidesz által is követett pragmatikus liberalizmus nem tesz kísérletet a politikai nemzet koncepciójának felelevenítésére. Sem abban az értelemben, hogy a magyar politikai nemzet fogalmából kizárja a határokon túli magyarságot (és beveszi a hazai kisebbségeket), sem úgy, hogy a határon túli magyarságot a magyar politikai nemzet részének tekintik (szemben a hazai kisebbségekkel). Az olyan elméleteken alapuló programokat, amelyek hiányosan tagolják tárgyukat, utópiának tartjuk. Előttünk már sokan kíséreltek meg utópiákat átültetni a valóságba, s ezért igen nagy árat fizettünk!

A Fidesz politikája az egyén és a nemzeti közösség mellett a kisebbségi közösség szabadságigényére is épít. Ezért ragaszkodunk az emberjogi, a jelzőmentes nemzeti és a kisebbségi szóhasználathoz.

A kisebbségi kérdés megközelítésében több okból is ragaszkodunk a kisebbségi terminushoz. Azon túl, hogy ez veszélyezteti a legkevésbé a pil-

lanatnyi stabilitást, illetve, hogy használata bejáratottabb, következményei kiszámíthatóbbak és a nemzetközi fórumok is egyre inkább elfogadják, az is tény, hogy ez a terminológia elég soktényezős ahhoz, hogy a legkülönbözőbb érdekeket, értékeket és helyzeteket meg tudja jeleníteni.

A nemzeti identitásnak a kulturális tényezőkön túl vannak politikai összetevői is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzet akaratát egységes politikai keretben, az önálló államiság keretei között lehetne csak megjeleníteni. Az etnikai szempontból vegyes területeken természetesnek kell lennie, hogy a nemzeti közösségek több politikai keretben (állam, kisebbségi önkormányzat, autonómia) is élhetnek.

Tehát a Fidesznek van liberális nemzetfelfogása, de ez nem jelenti azt, hogy liberalizmusa nemzeti liberalizmus volna; a liberalizmus attól még nem lesz nemzeti, hogy kielégítő választ ad az egyén és a nemzeti, kisebbségi közösségek jogigényére.

Korlátozott kisebbségi önrendelkezés és új tartalmú (korlátozott) állami szuverenitás

A korlátozott kisebbségi önrendelkezés és az új tartalmú állami szuverenitás együttese olyan gyakorlati politikai stratégiát jelent, amely megoldást hozhat a régió számos nemzeti, kisebbségi problémájára, ugyanakkor az önrendelkezés elvének optimális megvalósulását is lehetővé teszi.

A nemzetek önrendelkezési törekvéseinek jogosságát ma már senki sem vonja kétségbe. Európa e térfelén azonban helyenként sok nép keveredik. A vegyes lakosságú területeken csupán a többségi lakosságnak van lehetősége önrendelkezési jogával élnie, a kisebbségeknek nincs. A kisebbségi sorban élő egyének szabad akaratnyilvánítási törekvéseinek jogosságát, vagyis önrendelkezési igényüket tagadni a szabadságeszme, a liberalizmus semmibevételét jelenti. A kisebbségi egyének szabadságukat csak önrendelkezési jogukat érvényesítve élhetik meg.

A kisebbségek teljes körű önrendelkezése, melybe az egyik államtól való elszakadás és a másik államhoz való csatlakozás is beletartozik, heves ellenállásba ütközik annak az államnak a részéről, amelytől területet kívánnak elcsatolni. A teljes körű kisebbségi önrendelkezés ma régióinkban többnyire egyet jelent a véres konfliktussal.

A korlátozott kisebbségi önrendelkezés viszont épp a kisebbségek terület feletti rendelkezése tekintetében tartalmazna megszorításokat. Az önrendelkezés más vonatkozásai: a kisebbségek részvétele a helyzetüket befolyásoló döntések meghozatalában és a végrehajtásban demokratikusan megválasztott vezetőik útján, vagyis a politikai autonómia intézményei (a kisebbségi önkormányzatok) szabadon működhethetnek. A kisebbség politikai intézményeinek működéséhez azonban elengedhetetlen, hogy az állam, amelynek keretén belül létrejöttek, hatalmat ruházzon át rájuk. Az állam – mint ahogy az emberi jogok tekintetében korlátozza szuverenitását az egyének irányában – korlátozná belső szuverenitását a kisebbségi önkormányzat javára. Az új tartalmú szuverenitás tehát nemcsak azt jelenti, hogy az államok egy magasabb szintű integrációba lépve feladják külső szuverenitásuk egy részét, hanem azt is, hogy befelé korlátozzák hatalmukat.

A korlátozott önrendelkezés-korlátozott szuverenitás konstrukció gyakorlati alkalmazásával régiókban a legtöbb helyen még elejét lehetne venni a kisebbségek elszakadási törekvéseinek. De ha intézményeik nem építhetők úgy ki, hogy biztonságos védelmet nyújtsanak és megélhetővé tegyék szabadságukat, elszakadási szándékaik megerősödnek. És ekkor a területi status quo sem jelenti majd azt a viszonylagos stabilitást, ami ma még jellemzi. Ugyanis nyilvánvaló, hogy a stabilitás nem szükségképpen azonos a status quo fenntartásával.

Egyéni és kollektív kisebbségi jogok

A sokat vitatott kollektív kisebbségi jogok kérdéséről szólva megfogalmazhatunk egy liberális tételt, amely a következő: Közép- és Kelet-Európa térségében az egyén szabadsága nem növelhető, ha a kisebbségi csoportoknak nem biztosítunk védelmet. Egyénen többségi és kisebbségi egyén egyaránt értendő.

Régióink sajátosságai közé tartozik a nacionalizmusok fokozott jelenléte. A nacionalizmus jellegzetessége pedig az, hogy a közösség ellen irányul, a közösségen keresztül veszélyezteti, csökkenti az egyén szabadságát. De fontos látni azt is, hogy a többségi egyén szabadságának csorbítását is eredményezi. A kisebbségi sérelmek hangoztatása ugyanis fokozza a többségi nacionalizmust, és aki nacionalista, az egy hatalmi manipu-

lációnak kiszolgáltatva feladja egyéni szabadságát. A kisebbségi közösségek védelme tehát ebben a térségben általános értelemben az egyéni szabadság növelésének feltétele. Másként fogalmazva: ha a szabadság növelése a kritérium, nemcsak a kisebbségnek, hanem a többségnek is érdeke a kisebbségi közösségek védelme.

Tehát az, hogy közösségek védelméről, vagyis kollektív jogokról beszélünk, nem a liberális elvek feladását jelenti egyfajta kollektivizmus érdekében, hanem épp hogy a liberalizmus elveinek érvényesítését adott körülmények között. Amit feladunk, az nem más, mint a liberális dogma, egy nivellált társadalomkép, amely ha politikai gyakorlat alapjává válik, kontrollálatlan hatalmi mozgásokat indít el, és a szabadságot veszélyeztető önkényhez vezet.

A kollektív jogok fentebb vázolt pragmatikus megközelítésén kívül elfogadható a közösségi jogokat közvetlenül az egyén szabadságából (és az önrendelkezési elvből) levezető szemlélet is. Eszerint az egyénnek szabadságában áll akarátát úgy is érvényesíteni, hogy politikai közösségbe társul. Az ilyen irányú szabadság biztosítására szolgálnak a kollektív jogok.

Kisebbségi önkormányzat

Az önszerveződés formáját a nemzeti kisebbséghez tartozó egyének és szervezetek választják meg. A lehetőségek köre az önkormányzat valamely formájától az állam által támogatott egyesületi tevékenységig, sőt állami intézmények működtetésében való együttműködésig terjedhet.

A kollektív kisebbségi jogok közül a legfontosabb a kisebbségi önkormányzat alapításának joga. Az önkormányzat intézménye az, amely bizonyára a leghatékonyabban biztosítja a nemzeti kisebbség fennmaradását, értékeinek megőrzését. Az önkormányzat hatásköre nem terjedhet ki addig, hogy tagjainak vagy bármely egyénnek az alapvető emberi jogait veszélyeztethesse. A kisebbségi önkormányzat intézménye eszköz a kisebbségi egyén jogainak biztosítására.

A kisebbségi önkormányzatok közjogi hatáskörrel felruházott intézmények, melyek legitimitása a kisebbségek közös akaratán nyugszik. Az önkormányzat törvényben meghatározott célok és meghatározott feladatok megvalósítására létrejött köztestületként működik, autonóm és demokratikus módon, kizárólag a törvénynek alárendelve. A kisebbségi

önkormányzatokat megkülönböztetjük funkciójuk (politikai, kulturális, adminisztratív) és hatókörük (területi, személyi) szerint. A személyi elven működő önkormányzat (lásd a két világháború közötti észtországi kulturális autonómiát) tagjai sajátos jogukat lakóhelyüktől függetlenül gyakorolhatják. A kisebbségi önkormányzati tagság önkéntes.

NEMZETI ÖNRENDELKEZÉS, KISEBBSÉGI ÖNRENDELKEZÉS

A címben szereplő három fogalom – nemzet, kisebbség, önrendelkezés – közül az első kettő meghatározására nem teszek kísérletet. Túlságosan ambiciózus vállalkozás lenne ez az adott, szűkre szabott keretek között. A nemzet és a kisebbség fogalmat itt most pusztán az önrendelkezés vonatkozásában szeretném elemezni, mely utóbbi esetében is kénytelen leszek csak a leglényegesebbekre szorítkozni.

Tovább szűkítve a kört, előzetesen megjegyezném még, hogy a kisebbségpolitika számára használható önrendelkezés-fogalom leírására összpontosítottam, figyelembe véve a közép- és kelet-európai régió adottságait. Nagyon jól tudom, hogy ez nem örvendezteti meg túlságosan a teoretikusokat. Ha egy fogalommal szemben a politikai hasznosíthatóság feltételét támasztjuk, az nem mindig válik az elméleti koherencia javára. Nem mentegetőzni akarok, csupán a kiindulópontot rögzítettem. És természetesen kíváncsian várom nemcsak a politikusok, hanem a teoretikusok bírálatát is – a dialógus jegyében.

A tárgyra térve mindjárt egy politikailag aktuális probléma megvilágításával kezdeném: rendkívül fontosnak tartom, hogy megkülönböztessük a *nemzeti önrendelkezés* és a *kisebbségi önrendelkezés* fogalmát. (A *népek önrendelkezéséről*, mivel túl messzire vezetne, nem fogok beszélni, holott egy tisztességes elemzésnek erre is ki kellene térnie.)

A *nemzeti önrendelkezés* a nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok jól bejáratott fogalma. Ez korántsem jelenti azt, hogy ne dúlnának nagy elméleti viták e fogalom értelmezése körül, de a vitázó felek a legutóbbi idő-kig megegyeztek abban, hogy a *nemzeti önrendelkezés* egy *terület feletti rendelkezést* jelent. A viták tehát nem a terület feletti rendelkezés kapcsán alakultak ki, hanem afölött, hogy *ki*, mely csoport, közösség, nép, nemzet rendelkezhet *egyáltalán* területtel. Vagyis afölött, hogy milyen kritériumoknak kell megfelelnie egy embercsoportnak az önrendelkezési jog elnyeréséhez. Az embercsoport minősítése – nép, nemzet – nem egészen következetesen ugyan, de e kritériumoknak való megfelelés függvényében történt.

Nem nevezném elméletinek azt a vitát, amely akörül szokott folyni, hogy az önrendelkezési jogával élő csoport *mely* terület fölött rendelkezhet, illetve melyek ennek a területnek a határai. A szempontok, melyek

körül politikai huzavona, esetleg háborús konfliktus alakulhat ki, áttekinthetetlenek. Az ősfoglalástól elvesztett csaták emlékéen és jelenlegi tulajdonon keresztül vasútvonalakig és a határ által esetleg kettészelt házakig mindennel lehet érvelni.

A nemzeti önrendelkezéssel ellentétben a *kisebbségi önrendelkezés* – itt nemzeti kisebbségekről beszélek – egyáltalán nem bejáratott fogalom a nemzetközi jogban és a nemzetközi kapcsolatokban. Gyanítom, hogy egészen friss közép- vagy kelet-európai találmányról van szó. Amennyiben *kisebbségi önrendelkezés*, szükségképpen *korlátozott*, mégpedig a terület felett való rendelkezés tekintetében. Kisebbségi önrendelkezés vagy korlátozott önrendelkezés – a kettő ugyanazt akarja jelenteni.

A kisebbségi önrendelkezés fogalma azonban nem zárja ki, hogy kisebbségi *területi* önkormányzatok, másként szólva területi autonómiák alakuljanak azokon a területeken, ahol a kisebbség többségben él. Ezek a területek viszont – és itt a korlát – ahhoz az államhoz tartoznak, amelyben az önkormányzó területtel rendelkező kisebbség él.

A területi elven alapuló önszerveződés, mivel a kisebbség által többségben lakott területeken kívül, elszórtan, diaszpórában is élnek kisebbségi egyének – ez jellemző Közép- és Kelet-Európa országaira –, tehát a területi elv kiegészülhet a személyi elvű önszerveződéssel. A diaszpórában élő kisebbségi egyének lakhelyüktől függetlenül is tagjai lehetnek a kisebbségi önkormányzatnak.

Kisebbségek által többségben lakott, többségi területeken elszigetelten fekvő helységek kisebbségi önkormányzatai csatlakozhatnak a területi és személyi elven szerveződő kisebbségi önkormányzathoz. Az említett három elv – területi, személyi és helyi önkormányzati – kombinációja alapján létrejövő kisebbségi önkormányzatot szokták kisebbségi *autonómiának* is nevezni.

Habár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis szükségesnek tartom röviden kitérni az *autonómia* fogalmára is, mivel nagy indulatokat vált ki, és nagyon sok félreértés tapad hozzá. Hadd emlegessek föl egy klasszikus meghatározást, mely így szól: az *autonómia* nem más, *mint ha az ember szabadon vállalja saját kööttségeit*.¹ Tehát ha autonómiáról beszélünk, kööttségekről is beszélünk. De olyan kööttségek ezek, melyeket *szabadon vállalunk*.

¹ Lásd Tengelyi László: *Autonómia és világrend. Kant az etika fundamentumáról*. Medvetánc Melleklet, 1984. 4. szám, 29. p.

Ha elfogadják, hogy ez a meghatározás nemcsak egyénekre, hanem csoportokra is érvényes, Önök közül sokan akkor is bizonyára azt mondják majd, hogy egy ilyen általános meghatározással semmit sem lehet kezdeni. Én ezzel szemben állítom: az autonómia körüli viták nagyrészt abból fakadnak, hogy a vitázók ennél sokkal általánosabban értelmezik az autonómia fogalmát. Olyannyira általánosan, hogy e fogalmon értenek egyrészt minden pokoli rosszat, másrészt minden földi jót. Hogy kisebbségi vonatkozású példát hozzak: a szerb, a szlovák, a román *mértékadó* politikusok, ha kisebbségi autonómiáról hallanak, hajlamosak igen-igen rosszra gondolni – pontosabban magára a differenciálatlan Rosszra. A kisebbségek másrészt – itt egyes magyar kisebbségi politikusokról beszélek – véleményem szerint túl sok jót magyaráznak bele indokolatlanul az autonómia fogalmába, mintha az autonómia mindent megoldana. Az autonómia tehát vitatott *szimbólummá* vált a kisebbségpolitikában.

Tudomásul kell vennünk: az autonómia általános fogalom. Nem annyira általános, hogy *minden rossz* vagy *minden jó* beleférjen. De ha az említett meghatározást vesszük alapul, a kisebbségi autonómia fogalmába például belefér egy, a Carrington-terv alapján létrehozandó, fentebb taglalt, a területi, a személyi és a helyi önkormányzati elv kombinációjából kialakuló kisebbségi intézményrendszer ugyanúgy, mint például egy háromzres kisebbségi közösség azon terve, hogy két-három iskola néhány osztályában kisebbségi nyelvű oktatás *is* folyjon, és a kisebbség, egy-két képviselőjén keresztül, részt vegyen néhány állami intézmény igazgatásában. Mindkét említett változat joggal nevezhető kisebbségi autonómiának; hiszen – mondhatjuk – a vajdasági magyarok, illetve a magyarországi bolgárok ilyen kötöttségeket vállalnak szabadon.

Csakhogy: ahhoz, hogy kötöttségek szabadon legyenek vállalhatók a kisebbségek esetében, szükséges a többség belátása egyfelől, másfelől pedig a kisebbségek józan mértéktartása. Biztos, hogy mindezzel nem mondtam sokat az autonómiáról; de lehet, hogy erről a fogalomról kisebbségi vonatkozásban *lényegében* nem is kellene sokkal többet mondani.

E kitérő után visszatérve az eredeti gondolatmenethez: az önrendelkezésről térségünkben a nemzeti kisebbségek kapcsán csak az utóbbi hónapokban kezdtek el beszélni, főként Magyarországon és a határon túli magyarok körében. A környező országok többségi politikusai és elemzői még nem nyilvánítottak határozott véleményt ebben a kérdésben. Egyes magyarországi politikusok és szakértők szemmel láthatólag ódzkodnak ettől a gondolattól, mások viszont fennen lobogtatják a nemzeti önren-

delkezés és a kisebbségi önrendelkezés zászlaját. Mérges vitákra számíthatunk a magyarországi politikában és a környező országok többségi nemzeteinek szószólóival, ha a nemzeti önrendelkezés és a kisebbségi önrendelkezés fogalmát összemossuk. A környező országok többségi nemzetei az önrendelkezést minden bizonnyal nemzeti önrendelkezésésként, a pozitív jog alapján, a nemzetközi jog „ortodox” megközelítésének megfelelően fogják értelmezni, magyarországi hívei és a magyar kisebbségek pedig az eddigi jelekből megítélhetően nem nagyon igyekeznek világossá tenni, hogy ők kisebbségi, korlátozott önrendelkezésre gondolnak. Pedig ha alaposabban szemügyre vesszük a magyar kisebbségek számtalan változatban elkészített önszerveződési tervezeteit, rögtön világossá válik: mindegyik egy többségi állam keretei között működő intézményrendszert vázol fel; ezekben a tervezetekben egy kisebbség mint kisebbség kíván rendelkezni önmagával. Ha valami, akkor ez lehetne az, ami megnyugtathatná a környező országok revíziótól rettegő többségi politikusait és elemzőit, és nem a kisebbségek lojalitási nyilatkozatai vagy a határok nyilatkozatban, egyezményben, alapszerződésben és egyébben rögzített megváltoztathatatlanságának deklarálása.

De felvetődik a kérdés: ha a nemzetközi jogban az önrendelkezés terület fölött való rendelkezést jelent, van-e értelme egyáltalán kisebbségi önrendelkezéstről beszélni, amikor az valami más akar lenni?

Egyrészt: a nemzetközi jog már nem olyan egyértelműen foglal állást az önrendelkezés területi vonatkozását illetően. Az előbb említettem a Carington-tervet, amely a volt Jugoszlávia államai közötti konfliktus rendezése céljából készült.² Ez a terv elkészült, és már nem tudta megakadályozni a háborút. De amit tartalmaz, az nem más, mint a kisebbségi önrendelkezés elvének konkretizálása. A nemzeti kisebbségi problémák Közép- és Kelet-Európában – és valószínűleg nem csak ott –, nagyon úgy tűnik, olyan természetűek, hogy újfajta megközelítést kívánnak. A nemzetközi jog pedig alakul, mert alakulnia kell az új kihívások hatására, a jogpozitivisták egyébként sok szempontból indokolt ellenállásának dacára.

Másrészt: az önrendelkezés nemzetközi jogi értelmezésében mindig is túlhangsúlyozódott a területi elem, és általában megfeleltek a legalább ennyire fontos formális elemről, a technikákról, melyeknek segítségével egy terület lakóinak egyéni szabadsága biztosítható. E technikáknak – nevezzük őket a demokrácia technikáinak – az önrendelkezéshez csak lát-

² Lásd *A Hágai Dokumentum 4. változata. Pro Minoritate*, 1992. 8–9. szám, 42–44. p.

szólag, a nemzetközi jog és nemzetközi kapcsolatok perspektívájából szemlélve nincs közük. A nemzetközi jog és diplomácia mondhatni főként területekben és nem egyéni szabadságokban gondolkodik. Holott egyéni szabadság, illetve e szabadság biztosításának formális eszközei és az önrendelkezés – legyen szó nemzeti vagy akár kisebbségi önrendelkezésről – elválaszthatatlanok egymástól. Hogy erről megbizonyosodjunk, elég egy pillantást vetni az önrendelkezési elv születésének és eredeti érvényesülésének körülményeire.³

A tömegtársadalmak kialakulása, a szabadságjogok kiterjesztése Nyugat-Európában és Amerikában egyet jelentett az egyének akaratának politikai megjeleníthetőségével. A választójog kiterjesztésével párhuzamosan a hatalom legitimitációja fokozatosan átalakult. A feudális-monarchikus isteni legitimitáció átadta a helyét az egyének akaratán nyugvó demokratikus legitimitációnak. Az emberek szabadon választhatták vezetőiket, és így beleszóllhattak sorsuk alakításába. Egyre nagyobb lehetőségük nyílt nemcsak annak eldöntésére, hogy a terület, amelyen élnek, *melyik* államalakulathoz tartozzon, hanem annak meghatározására is, hogy *milyen* állami berendezkedést akarnak, milyen szervezési technikák biztosítanak számukra nagyobb szabadságot. Mindkét említett vonatkozásban egyre teljesebb körben „rendelkezettek önmagukkal”.

Önrendelkezésről a szó helyes értelmében csak akkor beszélhetünk, ha egy csoporthoz – néphez, nemzethez, és itt hozzátenném: nemzeti kisebbséghez – tartozó egyének a lehető legteljesebb körben, tehát politikailag is gyakorolhatják szabadságaikat. Az egyéni szabadság ilyen gyakorlása viszont csak formalizáltan lehetséges. A formának, vagyis a demokrácia technikáinak a hiánya eltorzult, kiüresedett önrendelkezéshez vezet. Nem mondhatni, hogy például a harmadik világ második világháború után felszabadult gyarmati országainak többségében az önrendelkezési elv maradéktalanul érvényesült volna. Területek fölött e népek vagy nemzetek rendelkeznek ugyan, de nem mindig önrendelkeznek, hanem – mondhatni – fölöttük rendelkeznek.

Habár említettem egy pozitív példát a kisebbségi önrendelkezés elvének érvényesítési kísérletére – a Carrington-tervet –, és úgy hiszem, legalább érzékeltettem szükségességét az egyének, közöttük a kisebbségi

³ Az alábbi gondolat megfogalmazásakor Bibó István *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás* című munkájára támaszkodtam. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 4. köt. Magvető, Budapest, 1990, 340–342. p.

egyének szabadságának biztosítása szempontjából, joggal kérdezheti bárki, hogy nem illúzió-e a közép- és kelet-európai kisebbségeknek önrendelkezésre törekedniük. Ahelyett, hogy erre a kérdésre válaszolnék, megpróbálok további érveket felsorolni a kisebbségi önrendelkezés mellett:

1.) Joseph Raz mondja, hogy „egy valamihez való jog akkor létezik, ha [...] egyes emberek érdekei legendő indokul szolgálnak arra, hogy más embereknek kötelességül rójuk ennek a valaminek a megadását, illetve biztosítását”.⁴ Mi az az érdek, amely a kisebbségi önrendelkezéshez való jogot kellő mértékben alátámasztja? A válasz: a saját kultúra megőrzésének és ápolásának érdeke. Idézet Raz egy másik tanulmányából: „Az ember akkor boldogul, ha értelmes célokra és tartalmas kapcsolatokra törekszik, és igyekezetét siker koronázza. A célok és a kapcsolatok kulturálisan meghatározottak. Hogy társas lények vagyunk, az nem csupán annyit jelent, hogy könnyebben elérjük céljainkat, ha társadalomban élünk. Sokkal inkább azt jelenti, hogy maguk a célok is (a szoros értelemben vett biológiai szükségleteken túl) a társadalom alkotásai, a kultúra termékei. A családi viszonyokat és az emberek közt levő minden más társadalmi kapcsolatot, az életpályákat, a szabadidős tevékenységeket, s persze a művészeteket, a tudományokat s a »magas kultúra« többi termékét mind a társadalom teszi azzá, ami. Létük a közös elvárásoktól és hagyományoktól függ; az implicit tudás továbbélésétől, hogy mit hogyan tegyünk; a hallgatóságos szabályoktól, melyek megmondják, mi hová tartozik, mi helyes, mi értékes és mi nem az. A kultúra, melyben élünk, kijelöli a képzelet határait. A kultúra, melynek részesei vagyunk, meghúzza a határvonalat lehetséges és lehetetlen között.”⁵ Az érdek tehát egy ilyen érték megőrzéséhez fűződik. Általában jóval kevesebb is elég szokott lenni egy jog megalapozásához.

2.) Feltételezve, hogy egy kisebbség egy másik államban élő nemzet része (például a határon túli magyarok a magyar nemzet részei), a nemzeti önrendelkezés feltétel nélküli és teljes körű érvényesítése határváltoztatást eredményezne. Egy ilyen szándék érvényesítési kísérlete, mint tudjuk, ebben a térségben jelenleg egyet jelent a polgárháborúval vagy háborúval. A kultúra megőrzéséhez és ápolásához fűződő érdek viszont véleményem szerint nem indokolja a háborút, csupán, mint említettem, az önrendel-

⁴ Joseph Raz: *Right-Based Moralities*. In Jeremy Waldron (szerk.): *Theories of Rights*. Oxford University Press, 1984, 183. p.

⁵ Avishai Margalit–Joseph Raz: *National Self-Determination*. *The Journal of Philosophy*, 1990. 9. szám, 448–449. p.

kezéshez való jogot alapozza meg. Nem beszélve arról, hogy határváltoztatás esetén is Közép- és Kelet-Európa-szerte számos kisebbség maradna. Mi lenne az ő kultúrájukkal kisebbségi önrendelkezés híján?

3.) Végül egy Magyarország szempontjából fontos politikai érv, amely – elképzelhető – a térség más országaiban is érvényes, de aligha aktuális. Ha a határon túli magyarok nem érzik biztonságban magukat, veszélyben tudják kultúrájukat, nem vehetik kezükbe saját sorsuk alakítását, a kisebbségi sérelmek komolyan befolyásolhatják a magyar belpolitika alakulását. Ha e sérelmek nagyok, esetleg meghatározhatják a következő magyarországi választások kimenetelét. A helyzet a túlfűtött nemzetieknek kedvezne, akik ha hatalomra kerülnének, nem figyelnék a politikai rendszer demokratikus működtetésére, az egyéni szabadságra, a gazdasági kérdésekre. Az a viszonylagos politikai stabilitás is megszűnne, ami ma még Magyarországot jellemzi.

* * *

A kisebbségi önrendelkezési jog gyakorlásának konkrét körülményei még tisztázásra várnak. Az önkormányzás az a forma, melyen keresztül az önrendelkezési jog érvényesül. A gyakorlat szempontjából tehát az önkormányzás az elsődleges. Hogy egy kisebbségi önkormányzat működhessen, az államnak hatalmat kell átruháznia rá. Az állam – mint ahogy az emberi jogok tekintetében korlátozza szuverenitását az egyének irányában – korlátozná belső szuverenitását a kisebbségi önkormányzat javára. Korlátozott kisebbségi önrendelkezés és korlátozott állami szuverenitás feltételezi egymást.

Befejezésül még azt szeretném elmondani, hogy morálisan elfogadható elméleti konstrukción gondolkodtam. Egy olyan elmélet, legyen az bármennyire koherens, mely akár hallgatólagosan is magába építi az erőszakot mint kalkulált eszközt nemzetpolitikai célok elérésére, morálisan elfogadhatatlan, és nyugodt lelkiismerettel politikailag sem képviselhető. Mint ahogy az sem, ha sorsukra akarjuk hagyni a határon túli magyar kisebbségeket – ha ez egyáltalán az erőszak elkerülésével lehetséges, amit egyébként kétek. A *politika* számára elfogadható elmélet *morálisan* elfogadható elméletet jelent. Ha nem az, akkor hibás a teória. Az immoralitásnak tudvalevőleg nincs elmélete. Ez a politika számára is, ha akarja, menedék lehet, vagy kell, hogy legyen.

A JÓZANSÁG LIMESSEI

(Társszerző: *Németh Zsolt*)

Hol húzódnak Közép-Európa határai? – hangzik fel a kérdés a Beszélő és a Magyar Hírlap hasábjain zajló vitában. Megítélésünk szerint túl általános ez a kérdésfeltevés. A szájunk íze szerint való kérdés az, hogy hogyan élnek az emberek Közép-Európában. Ez az, amitől a politika nem vonatkozathat el, és ez az, amitől a politika túlságosan gyakran mégis elvonatkoztat. A politika nem olyan kérdésekre kéne válaszoljon, hogy hol húzódnak Közép-Európa határai, hogy mely régiók tartoznak Közép-Európához és melyek nem, melyik kultúra európai, illetve európaibb, és melyik nem vagy kevésbé az. Azt a kérdést kéne mindenekelőtt föltenni, hogy hogyan lehet szabadságot és jólétet biztosítani Közép- és Kelet-Európának, hogyan lehet a „nyugati” Európa határait minél nagyobb területre kiterjeszteni. Tehát a kiindulópontunk nem a térképszabdálás, területek ide-oda csatolása vagy e „politikai tettek” szükségességének a hangoztatása. Tény, hogy mindez bekövetkezhet, mint ahogy már számos alkalommal megtörtént régióink viharos múltja során. Nem kívánjuk ennek a ténynek a fontosságát alábecsülni, de le kell szögezni, hogy amikor hosszú távon regionális politikáról gondolkodunk, egyszerűen nem ebből indulunk ki. Nyilvánvaló, hogy a politikusnak kell, hogy legyenek álmai, célképzetei, de amikor mi álmodunk, akkor nem arról álmodunk, hogy ez és ez a terület ide vagy oda tartozzon, hanem arról, hogy régióinkban minél több ember éljen jól. Talán olcsó demagógiának hangzik, de hangsúlyozzuk, hogy egyrészt ha már álom, legyen szép, másrészt ez csak álom, amivel szemben állnak a kemény tények. Az álomnak pedig meg kell küzdenie a kemény tényekkel, míg valósággá válik. De hagyjuk az álmokat, s nézzünk néhányat a releváns tények közül, amelyek megkerülhetetlennek tűnnek a régió helyzetének leírásakor.

1.) A múlt hagyatéka, a recsegő versailles-i békerendszer napjainkban érezhető katasztrófális következményei: az államok és a nemzetek közötti napi konfliktusok, a befagyott diplomáciai kapcsolatok. Azt senki nem vitatja, hogy a versailles-i békerendszer igazságtalan, de nem azért igazságtalan, mert területeket ide-oda ragasztgatott, hanem azért, mert napjainkig konfliktusok forrása, és megrontja a hétköznapi emberi életet. Azért igazságtalan, mert az emberek ölik egymást, mert évtizedek óta

nem tudnak szabadon élni, mert közel egy évszázada akadály a demokratikus politikai rendszerek kialakulásának. S ha ez a békerendszer hozzájárult a román, a szlovák, a szerb nemzet mai nyomorúságos állapotához, akkor annak ellenére, hogy területeik gyarapodtak, még az ő szempontjukból is igazságtalanság történt.

2.) Akár tetszik egyeseknek, akár nem, a régió politikailag legstabilabb országa Magyarország (s talán Szlovénia). Persze a legkevésbé a kormány jóvoltából. Ez annyit jelent, hogy itt van a legtöbb esélye a jólétnek és a szabadságnak. Nemzetiségre való tekintet nélkül a magyar állampolgároknak a kilátásai a közeljövőre nézvést. Ez a kijelentés nem jelent semmiféle etnoszupremáciát.

3.) A nemzeti érzés a modern korban bárhol a világon a legerősebb integráló erő egyike. S bár érzésről van szó, amennyiben a politika realitásokra kíván építeni, figyelembe kell vennie ezt a tényt. Véleményünk szerint nem paradoxon, hogy az érzések politikailag releváns tények, szóljon ez az érzés akár egy csoport vagy egy nemzet szolidaritásáról.

4.) A régió népei kulturálisan, vallásilag különbözőek. Ezek a kultúrák mint adottságok eltérő mértékben teszik lehetővé a demokratikus államberendezkedés kiépülését az egyes országokban. Ezt a képet nem kis mértékben színezi, hogy az egyes közép-európai nemzetek (főként a szerbek, románok, ukránok) kulturálisan belülről sem homogének, azaz például nem ugyanúgy jár az agya a vajdasági és a montenegrói szerbnek, vagy az erdélyi és a regáti románnak. Ezekkel a kulturális különbségekkel összefügg, hogy a régió népeinek egyes csoportjai némiképpen eltérő életformát és életstílust preferálnak. És talán némiképpen eltérő politikai berendezkedést tartanak kívánatosnak. Nem szabad azonban eltúlozni ezeknek a kulturális különbségeknek a jelentőségét. Különösen nem szerencsés a releváns tények sorából kiragadni őket, s egyfajta kultúrdeterminizmus talaján iránytűként rájuk hagyatkozni.

5.) A nyugati világ meghatározó tényezőinek viszonyulása régióinkhoz napjainkban egyetlen megfontolásra vezethető vissza: csendet akarnak Kelet- és Közép-Európában. Ez két dolgot jelent: egyrészt az egyes országok belső stabilitását, másrészt a külső stabilitást, vagyis azt, hogy az egyes államok jó viszonyban legyenek egymással. Így kerülhető el a menekültáradat, így növelhető a politikai és gazdasági befolyás, így lehet piacot szerezni, tőkét befektetni, profitot termelni.

A politika azonban elsősorban nem a releváns tényeknek a leírásából áll. A reálpolitika nem azt jelenti, hogy a létezőt egyszer s mindenkorra

adottnak vesszük. Hanem azt, hogy a reális helyzetből a lehetséges határain belül ideális helyzetet kíván teremteni. A reális helyzetet leírják az elemzők, a politikus pedig azután, hogy tájékozódik, felméri a helyzetet, megpróbál belőle valami neki tetszőt kihozni. Manapság, mint ahogy a magyar sajtóban zajló jelenlegi vita is tanúskodik róla, sokan összekeverik a leíró tudományt a politikával. Ily módon ideális helyzetleírásokat reálisként tüntetnek fel, vagy egy reális helyzet leírását örök érvényűnek tekintik, mintha a politikának nem lenne semmi mozgásteret. A kérdés tehát az, hogy hogyan jutunk el a reálistól a lehetségesen át az ideálisig. És itt jön be az ideológia kérdése. Az ideológia magában foglalja a számára fontos tényeket, a reálisat, a kívánatos álmokat, az ideálisat és az ideális eléréséhez szükségesnek tartott eszközöket.

Sem Magyarország, sem a környező országok külpolitikájának nincsen egységes ideológiája. Immáron évek óta kérdezzük, miért van ez így, miért nem történt meg a reális helyzet minél objektívebb felmérése, a célok kijelölése, eszközök kiválasztása, az érdekek összehangolása. A magyarázat mára egyre nyilvánvalóbb. Nevezetesen régióink külpolitika-csinálóinak nem tisztázottak a céljai, az álmai, vagy ha tisztázottak is, nem mérték és nem merik tiszta lelkiismerettel vállalni. Lehet, hogy ideálisként tisztán lebeg egyesek szeme előtt Románia megnagyobbodott határokkal, vagy Nagy-Szerbia, vagy a szuverén Szlovákia, amelyik magában foglalja Kárpátalját, vagy Magyarország térképe, amely magában foglalja Erdélyt, a Vajdaságot, Kárpátalját. De egyre nyilvánvalóbb, hogy e képzetek mögött ott van valami lelkiismeret-furdalás. Ezeket a célokat ma nem lehet vállalni. Ezért a sumákolás a tényekkel is. Nem merünk szembenézni az álmainkkal, s ezért nem merünk szembenézni a valósággal sem. És így nem csoda, hogy nem találjuk az ideológiát sem, amely átvezetne a jelenből a jövőbe. De nem vállalhatók a tévedések sem, amelyek elkerülhetetlenül adódnak a helyzetértékelés során, nincs lehetőség ezeknek a tévedéseknek a korrekciójára, mert nincsenek koncepciók. Így aztán nem politizálás folyik, hanem sumákolás.

Mit tehet most már az a politikai erő, amelynek vannak vállalható, a cikk elején körvonalazott álmai, felismeri a releváns tényeket? Mindezekelőtt kíméletlenül kell viszonyulnia a valósághoz, és ki kell kerülnie néhány csábítást. Nyilvánvaló, hogy nem ölhetjük keblünkre válogatás nélkül a környező országokat. Hál' istennek a széles gesztusból kigyógyulni látszik a magyar politikai életnek az a szelete is, amely sokáig igen hajlamos volt rá. Belátták, hogy a széles gesztus többet árt, mint használ,

mindenkinek. Be kell vallanunk, hogy a környező országok zömében továbbra is elnyomó rendszerek uralkodnak. Jó persze látni azt is, hogy az elnyomás mértéke országonként különbözik.

Háromfajta gyermekbetegség jellemzi a magyar regionális külpolitikát. Először is nem szabad olyan politikát folytatni, amelyik a környező országok állami vezetésének legitimitását kívülről indokolatlanul növeli, mert ez árt a tisztességes, demokratikus politikai erőknek, s hozzájárul a represszív rendszer továbbéléséhez.

De nem szabad a másik végletbe sem esni, nevezetesen olyan katasztrofálisnak tekinteni a régió helyzetét, hogy Magyarország számára csak a különutasság stratégiája maradjon. Egyelőre nincs külön kiskapu az EGK-ba, amelyen Magyarország és éppen csak Magyarország fér be. A régióból nem lehet kirepülni. A régió problémái, akár akarjuk, akár nem, meghatározó befolyással bírnak a magyar belpolitika alakulására is. (És Magyarország is hasonlóan befolyásolja a szomszéd országok belpolitikáját.) Problémáit a környező országokkal Magyarországnak meg kell oldania, s illúzió, hogy el lehet előlük menekülni. Ha a problémákat nem igyekeznénk megoldani, akkor az ország elveszítené a rendelkezésére álló több-kevesebb kontrollt az események fölött, s a gondok lavinaként zúdulnak majd ránk.

A harmadik gyermekbetegség az utóbbi idők jellemzője. Ennek hátterében az áll, hogy többé-kevésbé merész (láz)álmok realitásként jelennek meg. Álmodni, mint ahogy már utaltunk rá, szabad, és a politikában szükséges is. De tudni kell az álom és a lázálom közötti különbséget. A Molnár Gusztáv által emlegetett második monarchia vagy úgynevezett közép-európai kisintegráció, bár egyáltalán nincs szoros összefüggésben az európai integrációs folyamattal, elvileg elgondolható. Nyugat-Európa másik két régióra oszlása nehezen, de szintén elgondolható, sőt keleti vonzaskörzetük is értelemszerűen belegondolható az elképzelésbe, bár Erdély és a Vajdaság leszakításának szándéka Romániáról és Szerbiáról bosszantóan belezavar a nemes álomba. Mindez lehet, hogy így lesz, lehet, hogy nem. De itt az a fontos, hogy mi nem ilyet álmodunk, nem ilyen fogalmakban álmodunk. Nem térképekben, hanem szabad és önrendelkező emberekben és népekben, éljenek a Vajdaságban, Erdélyben, Magyarországon, Nyugat-Ukrajnában, Szerbiában vagy Bukarestben. Ha a „térképes álom” azt szolgálja, hogy növekszik az emberek szabadságfoka, akkor ám legyen, holnaptól a második monarchia lelkes híveinek sorába tartozunk. Ha az önrendelkezés jogának azonnali és feltétel nélküli „be-

vezetése” a közép-európai népek körében a szabadság ügyét szolgálja, rögtön igyekszünk hangosan kiállni ennek az elvnek az érvényesítése mellett. Sőt, mi több, ha a határváltoztatások megbékélést, fegyvernyugvást és stabilitást hoznának népeknek, azonnal támogatnánk a határok tologatását is. De nem ez a helyzet. Addig, amíg tudjuk, sőt meg vagyunk győződve róla, hogy mindez csak vért, háborút, felfordulást és káoszt hozna, addig az erőszakmentességből kiindulva nincs más, mint a status quo, a létező határok viszonylagos stabilitása, a korlátozott nemzeti és kisebbségi önrendelkezés elvén nyugvó autonómiák rendszere, a korlátozott állami szuverenitás.

Sajnos, csak az álom határtalan, a józanságnak vannak limesei.

TUDNIVALÓK A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOKBA LÁTOGATÓ FIDESZESEKNEK

Az utóbbi időben örvedetesen megnövekedett azoknak a Fidesz-politikusoknak, -tagoknak és -szimpatizánsoknak a száma, akik a környező országok magyar kisebbségeivel és többségi politikai szervezeteivel igyekeznek jó kapcsolatokat kiépíteni. A közös kulturális rendezvények, testvérvárosi kapcsolatok, oktatási és segélyezési programok, politikai tapasztalatszerések egyre gyakrabban szerepelnek főként a határ melletti Fidesz-csoportok napirendjén. Az alábbiakban „nem árt, ha tudjuk” címszó alatt szeretnék leírni néhány arany szabályt, melyek formálisak ugyan, és nem érintik a kapcsolatok lényegét, tartalmát, de talán segítenek a kezdeti akadályok leküzdésében, az együttműködéshez szükséges légkör kialakításában.

1.) Az alaphelyzet: a lényeg az, hogy a környező országok kisebbségi és többségi politikusai elsősorban nem a Fideszt látják bennünk, hanem Magyarországot. Ennek megfelelően kell kommunikálnunk.

a. Eszerint vállalnunk kell „magyarországiságunkat”, tájékoztassuk partnereinket az általános politikai helyzetről (más pártok, a kormány tevékenysége stb.). Ez nem jelenti azt, hogy nem említjük a Fidesz néhány akcióját, hogy nem mutatjuk be a pártot, hogy nem mondjuk el, mit beszél Orbán Viktor, és miket csinál a Deutsch.

b. Ne bíráljuk túlzott vehemenciával a kormánypolitikát, mivel ezt a határainkon túl sehol sem „illik” tenni, ezt partnereink „ízléstelennek” tartják.

c. Az alaphelyzetből adódik az is, hogy a Fidesz mondhatni kénytelen magára vállalni a határainkon túl a felelősség egy részét a külügyi kormányzat mulasztásai miatt – nehogy azt higgyük, hogy a határon túli magyarok elégedettek azzal, amit „Magyarország” nyújt számukra –, és így olyan érzésünk lesz, hogy önkritikát gyakorlunk. Mindez hozzáállásunkban, szóhasználatunkban jelenik meg. (Például nem mondhatjuk azt, hogy a magyar kormány impotens, hanem kénytelenek leszünk arról beszélni, hogy a magyar külpolitika impotens, mely utóbbiba tudvalevőleg fideszes politikusok is beleértendőek.)

d. Összegzésképpen: ha benne vagyunk a hajóban (a politikai élet fontos szereplői vagyunk), a felelősség egy részét vállalnunk kell. Csak egy

felelős párt képes a határon túli magyarok és a környező országok szemében kormányképes erőként megjelenni.

2.) Belpolitikai vonatkozások

a. A látogatások kampányjellege többnyire problematikus. Hiba, ha azt hisszük, a legmélyebb titok a határon túli magyarok és a többségek szemében, hogy a Fidesz célul tűzte ki a magyarországi választópolgárok megnyerését is. Partnereink nem fogják nekünk elhinni, hogy a Fidesz soha életében nem foglalkozott mással, csak azzal az országgal, amelyben éppen tárgyal, és azzal a kisebbséggel, amely abban az országban él. A magyarországi választókat viszont igenis érdekli, hogyan szereplünk a határon túl.

b. A magyarországi közvéleményt főként az érdekli, hogyan alakul Magyarország és a szomszédos országok viszonya (és nem a magyar kisebbségek vagy a többségi népek sorsa önmagában – lásd a közvéleménykutatásokat). Erről a viszonyról kell reális képet nyújtanunk, ez viszont részben technikai kérdés, melyre az alábbi két pontban térek ki:

b. a. A magyarországi közvéleményt nem tudjuk folyamatosan tájékoztatni a szomszédos országokkal való kapcsolataink alakulásáról, hiszen nem mindennap utazunk külföldre. (A sajtó kissé egyoldalú információkat közöl.) Ezért figyelniük kell a tendenciákat. A kép akkor lesz reális, ha javuló tendencia esetén a tapasztaltnál valamivel jobb képet festünk, és fordítva.

b. b. Önmagában vett jelentőségén túl a reális viszony bemutatásának technikájához is tartozik, hogyha kisebbségi szervezetekkel tárgyalunk, feltétlenül lépünk kapcsolatba többségi politikusokkal is. És nemcsak olyanokkal, akikkel minden kérdésben tökéletesen egyetértünk, hanem tőlünk valamivel távolabb állókkal is. A felek közt nem lesz teljes egyetértés, de lesz olyan dolog, amiben meg tudnak egyezni.

Egy esetleges sajtótájékoztató során a „jó” hírek meg a „rossz” hírek arányára vigyázni kell, mert az összbenyomás az, ami a viszony szempontjából hírértékű.

3.) Szervezési kérdések

a. Ne keljünk útra felkészületlenül! Ha konkrét téma megtárgyalására utazik valaki, abban nyilván otthonosan mozog, de szerintem ezen túlmenően tudni kellene, mit tett a Fidesz a regionális és kisebbségi politika terén a kapcsolatok folyamatossága érdekében. Öndicséret büdös, de ezt a

tevékenységet a megnyilatkozások során jó lenne hangsúlyozni, hogy ne aggassanak ránk olyan gyönyörűség címkeket, mint „nemzetellenes”, „a nemzettudat analfabétája” (hogy csak a gyöngédebbeket említsem), egyszerűen azért, mert a vád igaztalan. Egy lehetséges megoldás az, ha az együtt szervezett akciókat emlegetjük, például: amikor itt jártunk a múltkor..., amikor X-szel tárgyaltunk... (A kisebbségi titkárságnak össze kellene állítania mind a négy ország kisebbségeivel és többségeivel történt találkozók, akciók listáját; a megbeszélések témáit, tartalmát össze kellene foglalni, mert ez más szempontból is fontos.)

b. Habár nem fordul gyakran elő, mindenkit óva intenek attól, hogy nagy dérrrel-durrall tegyen utazásokat a környező országokba, mert könnyen ráfoghatják, hogy „meglátogatta az elcsatolt területeket”. A határon túli magyar kisebbségek számára a kampányjelleg lesz az, ami első sorban a szemükbe tűnik.

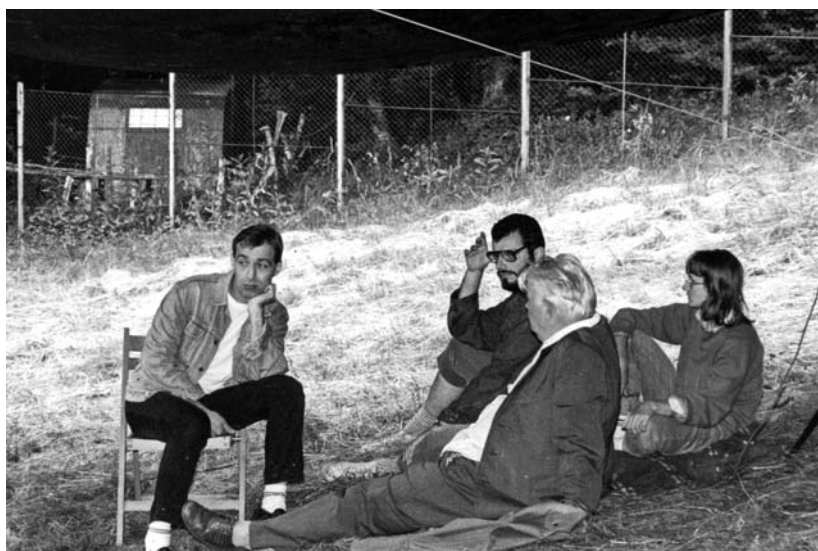
Ha ugyanazt a témát kell megtárgyalnunk mind a négy környező országban, célszerű rövid időközökben sorra megejteni a látogatásokat, hogy ne lehessen azt mondani: „körbejárta”. Az utak szervezése így könnyebb, és ez Kelet-Európában nem elhanyagolható szempont.

c. Külön felhívnam a figyelmet, hogy nem lehet telefonon intézni szinte semmit, a faxvonalakon csak pacák közvetítődnek, az ottani szervezők megbízhatósága kívánivalókat hagy maga után (tehát ismerős a helyzet). Tehát előkészítő utak mind a négy országba feltétlenül szükségesek.

d. Habár nem szervezési kérdés, végül megemlíteném, hogy egyik országban sem kell hosszasan ecsetelni, milyen tapasztalatokat szereztünk a másokban (ez rossz szokásunkká vált), nem kell a másikkal példálózni.

A romániai kisebbség számára például nem az a fontos, hogy mit akarunk a szlovákokkal intézni, hanem az, hogy Magyarország mit akar velük (és a románokkal).

Egyébként mindenkinek jó utazást kívánok!

Bálványoson a kilencvenes években. Az előtérben Fábíán Ernő

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A MAGYARORSZÁGI KISEBBSÉGI TÖRVÉNY MARGÓJÁRA

A magyar Parlament 1993. július 7-én 304 igenlő szavazattal, 3 ellenszavazattal és 8 tartózkodással elfogadta az 1993. évi LXXVII. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. A törvényhozók és a törvény előkészítésében részt vevő szakértők többsége minden bizonnyal tudatában van annak, hogy ez az aktus a szűkebb értelemben vett jogi-technikai szakszerűség szempontjából nem jelent csúcsteljesítményt. A törvénytervezet vitája során több parlamenti képviselő is felhívta a figyelmet erre, és többen rámutattak az elfogadandó törvényben rejlő belső ellentmondásokra, inkoherenciákra, aminthogy rávilágítottak azokra a pontokra is, ahol a leendő törvény nehezen illeszkedik majd a magyar jogrendszerbe.

A parlamenti szavazást több mint hároméves előkészítő munka előzte meg, melyben nem csak a parlamenti pártok vettek *aktívan* részt, hanem a legtöbb magyarországi kisebbség képviselői is. (Más kérdés, hogy politikai megfontolások alapján a magyarországi kisebbségeknek tisztuk e kijelentés rájuk vonatkozó részét időnként cáfolni.) A koncepcionális kérdéseket magukban foglaló főbb területeken a parlamenti szavazást megelőzően a hat párt konszenzusra jutott egymással, és konszenzus övezte e területeket a kisebbségek képviselői részéről is. Bizton állíthatjuk, hogy a politikai konszenzus jelen esetben nem tett jót a szakszerűségnek: a politikai kompromisszumoknak esett áldozatul néhol a jogszabály belső koherenciája, és az ilyen kompromisszumok következtében nehezült meg jogrendbe való illeszthetősége.

Ha a több mint 90%-os parlamenti támogatást vesszük alapul, első megközelítésben azt mondhatnánk, hogy az említett hiányosságok jelentősége eltörpül azon körülmény mellett, hogy ez a törvény a magyar társadalom politikai akarátának kifejeződése: kormánypártok és ellenzék, többség és kisebbség így látja hosszú távon kezelhetőnek a nemzeti és etnikai kisebbségek kérdését Magyarországon. Ezt a szempontot azért tartom kiemelendőnek, mert bármely jogintézmény tartóssága, hosszú távú elfogadottsága nagymértékben attól függ, hogy autentikusan fejezi-e ki az állampolgárok szándékait az illető jogintézmény által rendezett viszonyok vonatkozásában. Hogy a kisebbségi kérdés rendezettnek tekinthető-e, avagy sem, az tehát annak függvénye, hogy a társadalom egyetért-e a ren-

dezés szabályaival. Esetünkben megnyugtató válasz az így feltett kérdésre csak akkor lenne adható, ha a kompromisszumok nem érintették volna a koncepcionális kérdéseket is. Míg technikai kérdésekben lehet, sőt többnyire ajánlatos kompromisszumokat kötni, addig a koncepcionális kérdések esetében a kompromisszum a legritkább esetben lehetséges, amikor pedig egymásnak ellentmondó koncepciókról van szó, akkor lehetetlen. Utóbbi esetben a kompromisszum nem kompromisszum, hanem egy probléma elvi megoldásának elodázása. Erre hoznám fel első példaként a törvény 27. § (1) bekezdését a helyi kisebbségi önkormányzatok hatásköréről:

„27. § (1) A helyi kisebbségi önkormányzat saját hatáskörében – a települési önkormányzat rendeletében foglalt keretek között – határozza meg: a) szervezetét és működési rendjét; b) költségvetését, zárszámadását, az önkormányzat által rendelkezésére bocsátott források felhasználását; c) az e törvényben szabályozottak szerint a települési önkormányzat vagyonán belül részére elkülönített vagyon használatát” stb. Ez a szakasz nyilvánvalóan a helyi kisebbségi önkormányzatok létrehozását ellenzők és támogatók kompromisszuma nyomán született. Az eredmény egy olyan megfogalmazás, melynek alapján igen nehéz eldönteni, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény értelmében Magyarországon léteznek-e egyáltalán helyi kisebbségi önkormányzatok. (A problémát nyilván az okozza, hogy egy önkormányzat egy másik önkormányzat rendeletének keretében működik.) Hiába van kompromisszum, nem világos, hogy a parlament a helyi kisebbségi önkormányzatok mellett, avagy ellen szavazott.

Egy másik, ugyancsak kompromisszum útján keletkezett koncepcionális tisztázatlanság a szabad identitásválasztás versus taxáció, illetve szabad identitásválasztás versus definíció kérdése. A 3. § (2) bekezdése kimondja, hogy „A nemzeti vagy etnikai önazonossághoz való jog olyan alapvető emberi jog, amely egyéneket és közösségeket egyaránt megillet”; az 1. § (1) bekezdése szerint „E törvény hatálya kiterjed a Magyar Köztársaság területén élő mindazon magyar állampolgárságú személyekre, akik magukat valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak tekintik, valamint e személyek közösségeire.” Ezzel szemben a 61. § (1) bekezdése „honos népcsoport”-nak minősít 13 magyarországi kisebbséget, és ezzel ellentmond a szabad identitásválasztás elvének annak ellenére, hogy a 61. § (2) bekezdése lehetőséget nyújt további népcsoportoknak is a taxációba való felvételre. A szabad identitásválasztás elvét hagyja figyelmen

kívül az 1. § (2) bekezdése is, amely azt definiálja, hogy ki *vallhatja* magát egy nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak (csak az, aki olyan népcsoporthoz tartozónak kívánja magát vallani, amely „a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos... a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg” stb.).

Sem a szabad identitásválasztás, sem a taxáció, illetve definíció elvének következetes érvényesítése (utóbbi megoldás esetén technikai szempontból elengedhetetlen lett volna a kisebbségek regisztrációja) nem jelentette volna azt, hogy a törvény utat enged annak, amitől sokan tartottak: a kisebbségi jogokkal való visszaélésnek. Ennek elkerülése végett nem lett volna szükség ellentmondásba keveredni. Az elvi ellentmondások ugyanis nem szépséghibák; súlyuk valószínűleg csak akkor lesz igazán mérhető, amikor a törvény végrehajtása során majd gondot okoznak.

A probléma megoldását elodázó kompromisszumot jól példázza a modellválasztás kérdése is. Minden látszat ellenére sem eldöntött, hogy a szóban forgó törvény a kisebbségi kérdés rendezésének melyik lehetséges *modelljét* veszi alapul: az önkormányzati-autonomista, vagy a konszociációs-paritásos modellt. A politikai kompromisszum összegyúrta a kettőt, és ezáltal minden valószínűség szerint a törvény diszfunkcionális működését borítékolta. Mindkét, önmagában koherens megoldás bizonyítottan alkalmazható, csakhogy épp azért, mert koherens, néhány ponton *kizárja* egymást. Ezek után nem kell csodálkoznunk azon, hogy törvényünk nehezen illeszthető bele egy önmagát áttekinthetőnek, logikusnak, racionálisnak tudni akaró jogrendbe. Meggyőződésem, hogy a modellválasztás kérdésében a *döntés*, és nem a kompromisszum lett volna a helyes megoldás.

A preambulumban megfogalmazott politikai szándék egyértelműen az önkormányzati megoldás választására utal. A fejezetek címei és alcímei, valamint jó néhány, normaszövegben egyébként szokatlan deklaráció és ismétlés szintén ezt a választást látszik igazolni. Ha azonban kicsit is alaposabban megnézzük a törvényt, gyanút fogunk, hogy a preambulumban megfogalmazott, ismételten deklarált politikai szándék nem egészen őszinte. Az idézett 27. § (1) bekezdésén túl, amely a leginkább korlátozza a helyi kisebbségi önkormányzatok hatáskörét, úgyannyira, hogy már kétségesse válik, beszélhetünk-e egyáltalán *önkormányzatokról*, figyelmet érdemel a törvény 29. § (1) bekezdése, amely a helyi kisebbségi önkormányzatok jogainak maximumát tartalmazza: „29. § (1) A helyi közoktatás, a helyi média, a helyi hagyományápolás és kultúra, valamint a kollektív nyelvhasználat kérdéskörében a kisebbségi lakosságot e minőségében

érintő települési önkormányzati rendeletet a képviselő-testület csak az e lakosságot képviselő helyi kisebbségi önkormányzat egyetértésével alkothatja meg.” Az a tény, hogy a helyi kisebbségi önkormányzatoknak a legerősebb jogosítványai *negatív* jogosítványok (a települési önkormányzatokkal szemben vannak jogaik), és az, hogy „A kisebbségi települési önkormányzatok és a helyi kisebbségi önkormányzatok feladata és hatásköre” alcím alatt bekezdések tömkelege sorol fel olyan jogokat, amelyekkel Magyarországon *bármely egyesület* rendelkezik (és így fölösleges volt ezekkel a bekezdésekkel duzzasztani a törvényt), ezeken a pontokon a konzociációs modell érvényesülésére utal.

Habár nem tartozik a fenti gondolatsorba, mint fontos *politikai* következményekkel járó hiányosságot, itt említeném meg, hogy a törvényhozó ugyanakkor túlságosan is „bőkezűen” bánt a kisebbségi települési önkormányzatok jogaival (ahol az önkormányzatban egy kisebbség van többségben), megfélemlítve a *magyarok* kisebbségi jogairól, figyelmen kívül hagyva azt a szabályt, miszerint a kisebbség minősítést mindig azon területi egység viszonylatában kell értelmezni, melynek szintjén egy bizonyos jogszabályt megalkotnak. (Az ilyen önkormányzatokban tehát a települési önkormányzati rendelet viszonylatában a magyarok kisebbségnek minősülnek.) Nem nehéz megjósolni, hogy a tisztázatlan helyzet előbbutóbb feszültséget kelt „kisebbség” és „többség” között, mely feszültség jogszabályban történt rendezés hiányában csak politikailag lesz kezelhető.

Az országos kisebbségi önkormányzatok szintén a modellkeveredés szülöttei: nevükben önkormányzatok, valójában sajátos jogokkal felruházott országos egyesületek. Jogosítványaik *negatív* jogosítványok – 38. § (1)–(4) bekezdés: véleményt nyilvánít, tájékoztatást kér, közreműködik, egyetért –, pozitív jogosítványainak köre pedig nem lépi túl bármely egyesület jogkörét (lásd 37. § a)–r) pontok). *A magyarországi kisebbségek szociológiai helyzete véleményem szerint éppen pozitív jogosítványokkal rendelkező országos önkormányzatok felállítását indokolta volna, mely jogosítványoknak bizonyos funkciók ellátására kellett volna vonatkozniuk.* (A helyi kisebbségi önkormányzatok célszerűsége ugyanakkor, ugyancsak szociológiai szempontok alapján, megkérdőjelezhető.)

Az eddig elmondottak alapján talán nem hiba levonni azt a következtetést, hogy az imponáló parlamenti többség ellenére, mellyel a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényt elfogadták, éppen mert kulcskérdésekben nem világos a törvényhozó szándéka és így nem tudni, hogy az aktus mennyiben fejezi ki az állampolgárok politikai akaratát, nem

állítható, hogy hozzájárulás történt volna a jogbiztonság növeléséhez és a jogállam kiépítéséhez. A kisebbségi kérdés kezelése Magyarországon továbbra sem került a programozott döntések szintjére, ahol egy mindenki által elfogadott és egységesen értelmezett jogszabály útmutatásai szerint megoldhatóak lennének a felmerülő problémák. A törvény megszületése sajnálatos módon senkit sem mentett fel a kisebbségi kérdés politikai kezelésének kötelezettsége alól.

Ami mégis a törvény mellett szól, az nem más, mint a kisebbségi önkormányzati modell néhány elemének bemutatása. Ezen „ismeretterjesztésen” túlmenően a jogszabály aktivitásra sarkallja a magyarországi kisebbségeket, amennyiben szervezeti finanszírozásban csak akkor részesülhetnek, ha kváziönkormányzataikat és önkormányzatnak nevezett országos egyesületeiket önkormányzati típusú választások útján alakítják meg. Az aktívabb önszerveződés ellene hat az asszimilációnak. Az önkormányzati típusú választások ezenkívül biztosítják a kisebbségi szervezetek belső demokráciáját is, és az sem mellékes, hogy e választásokon kifogásolhatatlan legitimitációt szerzett kisebbségi képviselők erősebb pozícióból képviselhetik kisebbségeik érdekeit.

Mint minden tisztázatlan (köz)jogi problémát, a magyarországi kisebbségek problémáját is a politika szintjén lehet kezelni. A kisebbségi törvény pozitívuma, hogy tartalmaz legalább egy (talán több) viszonylag jól körvonalazott *politikai programot*. A kisebbségi identitás megőrzését és ápolását biztosító, öt funkciót (kisebbségi oktatás, kultúra, kollektív nyelvhasználat, írott és elektronikus média, hagyományápolás) ellátó, ezen az öt területen pozitív, „valódi” önkormányzati jogosítványokkal rendelkező (helyi és) országos kisebbségi önkormányzatok létrehozására gondolok, mely önkormányzatok egyes részei a törvény alapján felállíthatók, más részei nyomokban lelehetők fel a törvényben.

A MÉRTÉKTARTÁS PERSPEKTÍVÁJA

A LIBERÁLIS TÁRSADALMAK SZÜLETNEK CÍMŰ ILLYEFALVI KONFERENCIA ANYAGA ELÉ

Ha valaki úgy tíz év múlva belelapoz ebbe a füzetbe,* mely egy politikai-tudományos tanácskozás szinte teljes anyagát tartalmazza, bizonyára meglepődik majd azon a sok valószínűtlen gondolon, mely a megbeszélések három napja alatt a résztvevők szájából elhangzott. E gondolatok mellett aztán vélhetőleg nem kis meglepetéssel fedezheti fel azokat a megállapításokat is, melyek már akkor bölcs előrelátásról, a helyzet pontos ismeretéről, rendkívüli ítélőképességről látszottak tanúskodni. Tíz év múlva, a megoldás birtokában vagy a megoldás határozott körvonalazódása közben – bármilyen is legyen ez a megoldás – a Kelet- és Közép-Európa jövőjét illető kérdésekben könnyű lesz az érvényest az érvénytelenről szétválasztani. Ma korántsem az!

A nagyfokú bizonytalanság oka nem a színvonalas alternatívák hiánya, hanem éppen ellenkezőleg, ezen alternatívák bősége. Pontosabban: az *intellektuális* alternatívák nagy száma és minősége mára a politikai megoldás kikristályosodásának akadályává vált. Ami hiányzik, az nem más, mint a konszenzuselem, mely a forgalomban levő (intellektuális) alternatívákat reálpolitikai megoldásokká minősíthetné át. Ezért értékelhetünk pozitívan minden olyan kísérletet, mely a különféle elképzelések egymáshoz közelítését, a konszenzuselem erősítését kívánja elősegíteni.

Ha eljátszadoznunk azzal a bibói ötlettel, hogy a kelet- és közép-európai államok közötti problémás nemzetközi jogi kérdéseket nemzetközi bíróság dönti el, már első megközelítésben találni fogunk legalább egy olyan problémát, melyben nem tudunk elképzelni minden fél számára elfogadható döntést. A nemzeti kisebbségek kérdése ilyen. Nem arról van szó, hogy hiányoznának a színvonalasan kidolgozott alternatívák; a kérdés megoldására született különféle elképzelések az utóbbi három évben egyre finomodtak, egyre koherensebbé váltak. Nem is beszélve a számtalan nemzetközi példáról, működő modellről, melyek átvétele elvileg semmi-

* Az írás a *Pro Minoritate* 1993. 7–8. számának előszava volt. Ez a szám tematikus összeállítás a címben megnevezett, 1993 nyarán tartott konferencia anyagából. (A szerkesztők megjegyzése.)

lyen akadályba nem ütközik. Ha e megoldásokat az a bizonyos nemzetközi bíróság önmagukban vizsgálná, nem lenne nehéz színvonalasra, jogilag tartalmasra akadni közöttük. A baj csak az, hogy nincs olyan megoldás, amelyet minden érintett fél (többségi nemzet, nemzeti kisebbség, anyaország) elfogadna, még ha e megoldások esetenként, nemzeti kisebbségenként különböznenek is egymástól.

Ez a jelenség azonban – intellektuálisan egyre kifinomultabb, ugyanakkor a politikai gyakorlattól egyre távolodó, egyre elvontabbá váló, de tulajdonképpen mégis gyakorlati politikai alkalmazásra szánt alternatív javaslatok forgalmazása, melyeknek nincsenek a gyakorlati politika szintjén kapcsolódási pontjaik – nem csak a nemzeti kisebbségi kérdés sajátossága. A *dezintegrációs* folyamatok – hiszen ezek egyik aspektusáról beszélünk – a kelet- és közép-európai társadalmak számos más területét is uralják. Az alkotmánybíróságok vagy legfelsőbb bíróságok döntéseit, ha nagy ritkán valódi döntéseket hoznak, általában nem övezi széles körű társadalmi konszenzus. Ezek a döntések az elvárásokkal ellentétben nem elhárítják az akadályokat a társadalmak normális működésének útjából, nem integráló erejűek, hanem épp hogy megosztják a társadalmakat (lásd igazságtétel, kárpótlás, gazdasági átalakulás, egyházak kérdése bármely posztkommunista országban). Nem kell csodálkoznunk, hogy az ezen országok közötti kapcsolatok rosszul alakulnak. Megkockáztatnám azt az állítást, hogy az ellentétek oka alapvetően nem a nemzeti/kisebbségi kérdés. A kelet- és közép-európai társadalmak és az államok belső szerkezete az, ami a maga során külső kapcsolataikra is kivetül. A nemzeti/kisebbségi kérdés elfedni hivatott e szerkezeti hiányosságokat. Hamis alternatívaként erre a területre koncentrálnak a kísérletek a társadalmi és állami integráció véghezvitelére, a megosztottság felszámolására, és ennek következtében ez a kérdés nem a maga helyén kezelődik.

A liberálisok nem álltak elő új, egyedül üdvözítő elképzelésekkel a térség problémáinak megoldására. Úgy tűnik, sok esetben még csak mást sem igen mondanak, mint baloldali vagy jobboldali kollégáik. Ez azonban csak látszat. Az a tény, hogy a régió különböző országait képviselve *leülnek egymással beszélni*, alapvető különbséget takar. Tudjuk, hogy más ideológiák képviselői térségünk különböző országaiból ritkán tárgyalnak egymással, és talán azt is tudjuk, hogy miért.

A hajlandóság egymás – sokszor igen eltérő – véleményének meghallgatására mindenekelőtt azt jelenti, hogy a liberálisok, elveikkel egyezően, nem rendelnek metafizikai tartalmakat az államszervezési megoldások-

hoz. Számukra ezek a megoldások nem abszolút szükségszerűek, tagadják azt, hogy egy társadalom vagy az állam csak egyféleképpen rendezkedhet be. Nyilván vannak elvi korlátok, melyeken semmilyen, magát liberálisnak valló egyén nem léphet túl, de ezeken a korlátokon belül igenis van mozgástér, van esély a párbeszédre, a vélemények egyeztetésére, a konszenzusteremtésre. A társadalmi berendezkedés, az államszervezés eszköz az egyéni szabadság megteremtésére és biztosítására, a liberális ideológia pedig útmutatásként szolgál ezen eszközök felhasználását illetően.

A térség átmeneti viszonyai között, egy tisztázatlan, állandó mozgásban levő helyzetben, amikor szinte bármi megtörténhet, annak a politikai erőnek az elképzelései érvényesülnek, amely a legszélesebb konszenzust tudja megteremteni, vagyis képes arra, hogy integráljon anélkül, hogy az integráción kívül feszültségócokat, konfliktusforrásokat keletkeztetne, melyek a maguk során megsemmisíthetnek bármiféle integrációt. A nemzeti fundamentalistáknak ezért nincsen esélyük arra, hogy tartósan berendezkedjenek. A konfliktusok, melyeket saját köreiken kívül gerjesztenek, végül őket magukat is elsöprik. A liberálisok, ideológiai adottságaiknál fogva, ha helyesen értelmezik a helyzetet és megfelelő gyakorlati következtetéseket vonnak le, a régió meghatározó politikai erőivé válhatnak. Kelet- és Közép-Európa jobboldali pártjai, ideológiai korlátaiknál, nemzeti elkötelezettségük jellegénél fogva képtelenek tárgyalni egymással. A baloldali pártok pedig még mindig nem tartják egymást szalonképessnek. (A baloldali egység a közös szalonképtelenségben azonban, úgy tűnik, már nem soká várta magára.) Annak viszont semmilyen elvi akadálya – és gyakorlati is alig –, hogy a térség liberális erői a kooperálás révén erősítsék egymást. Erre történt kísérlet Illyefalván.

1993. november 20.

AZ MSZP UTÓDPÁRTI KÜLPOLITIKÁJA

(Társszerző: Németh Zsolt)

A közelmúltban látott napvilágot az MSZP kül- és biztonságpolitikai koncepciója. A program műhelyvitáján a szocialisták nem mulasztották el „figyelmeztetni” a Fideszt például arra, hogy „nem lehet mások kirekesztésére alapozva politizálni”. Az MSZP külügyi ügyvivője „szakmai hibának” minősítette, hogy az MDF és a Fidesz megpróbálja kiragadni Magyarország biztonságát a térség egészének biztonsági viszonyrendszeréből”. Szerintünk másról van szó. Mégpedig arról, hogy az MSZP a „szakmaiság”-gal takaródzva szeretné más irányba terelni azt a külpolitikát, melynek alapelveivel a külpolitikát övező konszenzus részeseként a legutóbbi időkig egyetértett.

Előjáróban megjegyzendő, hogy nem világos: a *Külpolitika, biztonságpolitika* című MSZP-dokumentum miként viszonyul az MSZP *Közép-Európai Tagozatának* véleményéhez és dokumentumaihoz. Jelen kritikai észrevételek a *Külpolitika, biztonságpolitika* címmel nyilvánosságra hozott vitaanyagra épülnek.

Az anyag érdemeit (magabiztosan kezelt stílus, a külpolitikát érintő kérdések szinte teljes körű felsorolása és beillesztése a koncepcióba, a kormány nyílt bírálatának szánt néhány mondat helytálló volta) nem fogjuk taglalni.

A koncepció nagyon laza és általános. Ez egyrészt nagy mozgásteret enged a politikai gyakorlatnak. Vagyis kevés dolog történhet a politikai gyakorlatban, amire azt lehetne mondani, hogy nem fér bele a koncepcióba. Az általánosan megfogalmazott koncepció másrészt kevésbé orientál a politikai gyakorlatot illetően. Ilyen esetben a politikai gyakorlat a koncepciótól nagymértékben függetlenedhet. A laza koncepció tehát sokféle gyakorlat fedezésére szolgálhat. Hogy milyen az MSZP jelenlegi külpolitikai gyakorlata, vagy milyen lenne, ha kormányra kerülne, azt nehezen lehet ebből az anyagból egyértelműen megállapítani. De sejteni talán igen.

Mint jeleztük, az anyag a külpolitikai vonatkozású kérdések csaknem mindegyikét érinti. Kivételt képez azonban az MSZP viszonya a régió kommunista utódpartjaihoz. Holott feltételezésünk szerint az MSZP külpolitikájának rendkívül fontos kérdése ez. A kommunista utódpartok

kooperációjában olyan lehetőségek rejlenek, melyek kiaknázása nagyban hozzájárulhat a kelet- és közép-európai országok külpolitikai orientációjának és belpolitikai arculatának meghatározásához. 1993. december 18–19-én csendben lezajlott a pozsonyi kis „Komintern” találkozó. Bár ez a találkozó is a térség kommunista utódpártjainak kooperációs szándékáról tanúskodik, e törekvés koncepcionális megalapozására, úgy látszik, az MSZP szerint nincs szükség.

A régió utódpártjaival való együttműködés direkt emlegetése helyett azonban körvonalazódik egy nagyon is egyértelmű külstratégia, amely finoman megkérdőjelezi a többi demokratikus párt két fő külpolitikai prioritását, az egyértelmű nyugati orientációt, és a regionális politikában a határon túli magyarok kérdésének megkülönböztetett kezelését.

Köztudott, hogy az MSZP ellene van Magyarország mielőbbi teljes jogú NATO-tagságának. A dokumentum készítői szerint *„el kellene kerülni azt, hogy a NATO szelektív módon kezelje az egyes közép- és kelet-európai országokat, egyeseknek tagságot vagy biztonsági garanciákat kínálva, másokat viszont ezekből kihagyva... egyetlen állam se érezhesse magát fölényben vagy alárendelt helyzetben”*. Eszerint ha a Nyugat holnap felajánlaná a visegrádi országoknak a teljes jogú NATO-tagságot, azt Magyarországnak *„el kellene kerülnie”*. Ha másért nem, hát azért, hogy egyes szomszédai ne érezék magukat *„alárendelt helyzetben”*. Ha pedig nem lehetne kivédeni máséért ezt a *„tragédiát”*, akkor *„népszavazással kellene dönteni az esetleges NATO-tagságról”*.

A szocialista politikusok gyakran hivatkoznak arra, hogy Horn Gyula volt az első, aki fölvetette Magyarország NATO-hoz való csatlakozásának ötletét. Az MSZP megnyilvánulásai a külpolitika terén azonban ellentmondanak ennek a véleménynek. Az MSZP nyilatkozataiban egyre inkább erősödik az az elem, hogy ez Horn Gyula magánvéleménye. A NATO-hoz való csatlakozás kérdésében az MSZP valószínűleg megosztott, miközben felülkerekedni látszik az a nézet, mely szerint a csatlakozás gyakorlati kivitelezése nem kívánatos.

A csatlakozás esélyeit nagymértékben rontaná az a népszavazás, melyet az MSZP szerint a csatlakozási tárgyalások megkezdése *előtt* kellene megtartani. Ehelyett, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, legfeljebb a tárgyalások befejezése *után* tartott népszavazás tűnik számunkra az integrációt elősegítő megoldásnak.

Az MSZP eszerint nem támogatja Magyarország egyértelmű nyugati orientációját. Külpolitikája egyfajta utódpartoktól dominált, el nem köte-

lezett Közép- és Kelet-Európa állandósításának irányába mutat. Ugyanakkor az MSZP a regionális stabilitás letéteményeseként kívánja feltüntetni magát és külpolitikáját a Nyugat szemében is. A NATO-hoz való viszony mellett a regionális és kisebbségpolitikai kérdések kezelése világítja meg ezt a külstratégiát.

A koncepció alapján nem lehet eldönteni, hogy az MSZP milyen gyakorlati politikát kíván folytatni a szomszédos országok, illetve a határon túli magyar kisebbségek irányában. Az anyag e kérdésre vonatkozó két megállapítása ugyanis ellentmond egymásnak. Az első megállapítás: *„Mielőbb meg kell kötni az alapszerződést mindkét országgal – ti. Szlovákiával és Romániával. E dokumentumban meg kell erősíteni a jelenlegi határokat, rögzíteni kell a vitás kérdések békés rendezésének elvét, és az európai normák, a nemzetközi dokumentumok előírásainak megfelelően kell megfogalmazni a kölcsönös kötelezettségvállalást a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására.”* Ez az álláspont tudvalevőleg a román és a szlovák kormány álláspontjával azonos. A második megállapítás pedig a kisebbségi szervezetek álláspontját rögzíti: *„Magyarországnak erkölcsi-politikai kötelessége, hogy minden célravezető módon előmozdítsa a határon túl élő magyar kisebbség jogainak alkotmányos garantálását és azok gyakorlati érvényesülését, kulturális és területi autonómiájuk megteremtését.”*

Egy politikai koncepcióban a nyílt ellentmondás sem feltétlenül hiba. Akkor nem az, ha a koncepció tartalmazza az irányelveket a politikai gyakorlat számára, melynek során a koncepcionális ellentmondás feloldást nyer. Ez a koncepció azonban ilyen irányelveket nem fogalmaz meg. Ennek ellenére kikövetkeztethető, milyen irányban keresi az MSZP az ellentmondás gyakorlati feloldását.

Ugyanis az MSZP kül- és biztonságpolitikai koncepciójának leghangsúlyosabb üzenete a szomszédos országokkal kialakítandó úgynevezett jószomszédi viszony. Ebben a fogalomban oldódik fel a koncepcionális ellentmondás. *„Kiindulópontunk csak az lehet, hogy az egymásrautaltság kölcsönös, egyik szomszédunk sincs jobban ránk utalva, mint mi őrájuk. Ilyen magatartással meg lehet teremteni Magyarország biztonságának legalapvetőbb feltételét, a kölcsönös bizalmat, legalább részben vissza lehet szerezni az elvesztett piacokat...”* Ezen nemes szándékok mögött feltételezésünk szerint ott rejlik az a lehetőség, hogy az MSZP az úgynevezett jószomszédi viszonyt előnyben részesíti a határon túli magyar kisebbségek támogatásával szemben. Szó mi szó, a megerősödő kommunista utódpártok minden bizonnyal partnerek lesznek nemcsak a

NATO-kérdésben, hanem a jószomszédság építésében is. A kérdés csak az, hogy milyen áron.

Mert joggal vehető fel, hogy a jószomszédi kapcsolatok ápolása terén mit ért el Horn Gyula külügyminiszterként Iliescunál 1990-ben, vagy később az MSZP elnökeként miért nem látogatott el Mečiarhoz, Miloševićhez, Iliescuhoz? Megtehetette volna, hisz mindenki tudja, hogy mindhárman bármikor fogadták volna. Az elmaradt látogatások mindenképpen a jószomszédi viszony kialakításának, a „történelmi kibékülés”-nek a bonyolultságát jelzik. Ezzel természetesen egy pillanatig sem akarjuk azt állítani, hogy nincs égetően szükség a feszültségek csökkentésére, a kapcsolatok erősítésére szomszédainkkal.

Az MSZP azonban, úgy tűnik, eltekint Magyarország és szomszédai kapcsolatainak bonyolultságától, „árától”. Ahelyett, hogy a magyar kisebbségi szervezetek és a többségi nemzetek meghatározó erői közötti egyensúly fenntartásának és érdekeik fokozatos közelítésének szükségességét hangsúlyozná, prioritási sorrendet látszik felállítani közöttük, a kisebbségi szervezetek kárára. Márpedig ez az egyensúly a jelenlegi viszonylagos stabilitás legfőbb biztosítója.

Az MSZP ma még nem vállalja nyíltan minden utódpartí partnerét. Ez érthető, hiszen ilyen kapcsolatokkal 1994-ben Magyarországon nem lehet demokratikus választásokat nyerni. De nem vállalja álláspontjának kisebbségpolitikai következményeit sem. Ehelyett áltatja a határon túli magyar kisebbségeket; kecske is, káposzta is. Következetelen ez a magatartás, és enyhén szólva nem fair a határon túli magyar kisebbségekkel szemben, különösen akkor, ha ebben az összefüggésben még „Magyarország erkölcsi-politikai kötelességére” is hivatkozunk. De veszélyes is. Hiszen ha a határon túli magyarok kiábrándulnak Magyarországból, köreikben minden bizonnyal fel fog erősödni a nacionalizmus, és akár nyílt konfrontációt is vállalhatnak a többségi nemzetekkel.

Úgy tűnik, az MSZP szem elől téveszti, hogy az országok közötti feszültségek nem azért keletkeznek, mert a népek, nemzetiségek vagy azok vezetői gyűlölik egymást, hanem azért, mert egyes államok antidemokratikusak és a nacionalizmusból merítik legitimációjukat. Strukturális problémáról van szó. A nacionalizmus elsődlegesen nem a népek sajátja, hanem bizonyos fajta hatalom legitimációs forrása. Az ilyen hatalom ezért szítja a nacionalizmust. A térség egyes államai nem eléggé demokratikusak ahhoz, hogy a kisebbségeknek – melyeknek általában felismert létérdeke a demokratikus berendezkedés – az őket megillető jogokat biz-

tosítsák. Nem lehetetlen a visszatérés 1989 előtthöz, föl lehet éleszteni a nómenklatúrás kapcsolatokat, és el lehet fojtani a kisebbségi követeléseket, miközben Magyarország történelmi megbékélést hirdet a nem demokratikus hatalmakkal. De ez a probléma megoldásának elodázása csupán.

A magyar külpolitikának nem szabad lemondania sem a mielőbbi teljes jogú NATO-csatlakozásról, sem a többségi nemzetek és a magyar kisebbségek közötti egyensúlyozásról. E két törekvés nélkül a térség jelenlegi stabilitása nem lesz a parlamentáris demokrácia eszközeivel fenntartható. Lehet ugyan stabilitásról beszélni e törekvések háttérbe szorulása mellett is, de ennek a parlamentáris demokrácia gyengülése lenne az ára, miközben az autoritárius vonások tovább erősödnének a térség országaiban.

POLITIKAI REFORM ÉS DEMOKRATIKUS INTÉZMÉNYEK A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI TÁRSADALMAKBAN

Mit tehetnek a posztkommunista országok egymás érdekében, hogy mindegyik sikeresen építse a parlamentáris demokrácia intézményeit? Ebben az összefüggésben kevés szó esik a külpolitikai vonatkozású kérdésekről, melyek más összefüggésben oly hangsúlyosan szerepelnek a politika napi-rendjén. A közép- és kelet-európai államok közötti kooperáció azon elveire és gyakorlati formáira gondolok itt, melyek befolyással vannak vagy lehetnek az egyes államok belső, demokratikus intézményépítésére.

Abból az alaptételből indulnék ki, hogy minden feszültség, konfliktusforrás vagy konfliktus *az egyes országok között egy-egy gát, akadály a parlamentáris demokrácia intézményeinek építése útjában az egyes országokon belül*. A külpolitika, az államközi kapcsolatok ily módon befolyásolhatják a belpolitikai viszonyok alakulását. Ha tehát a régió országaiban parlamentáris demokráciákat akarunk építeni, kerülnünk kell a feszültségeket, a konfliktusokat, és stabilitásra kell törekednünk a kétoldalú és többoldalú kapcsolatokban.

Ez így elég egyszerűen hangzik, a kérdés ennél sokkal bonyolultabb. Azért bonyolultabb, mert fennáll annak a veszélye, hogy stabilitásra törekedvén az egyik téren, más téren konfliktusokat keletkeztetünk. A regionális stabilitás szükségességét hangoztatják mindazon politikai erők, melyek nem éppen az instabilitásból merítik legitimitációjukat (utóbbira példa a nacionalizmus). Az utóbbi időben azonban láthatóvá vált egy olyan, az egész régióban érzékelhető törekvés, mely a stabilitás érdekében, a stabilitásért cserében hajlandó lenne – deklarált szándékaiban ugyan nem, de egyes gyakorlati lépésekből kikövetkeztethetően – háttérbe szorítani a parlamentáris demokrácia szempontjait. (Egyes kommunista utódpártok külpolitikai szerepvállalására gondolok.)

Reméljük, az említett törekvés nem több, mint stratégiai tervezési hiba, melynek korrigálására mihamarább sor kerül. Jósomszédi viszony kialakulása, történelmi megbékélés a régió országai között csak a demokráciák építésével párhuzamosan, ezen folyamathoz csatlakoztatva képzelhető el. A más módon elért stabilitás hosszabb távon újabb, talán jelentősebb feszültségek, konfliktusok veszélyét hordozza magában.

A hosszú távú stabilitást célzó külpolitika feladata tehát az, hogy átevezzen az instabilitásba torkolló nacionalizmus Szkülájája és a rosszul tervezett, a parlamentáris demokrácia szempontjait figyelmen kívül hagyó stabilitás Karübdiszze között. A helyes külpolitikai gyakorlat az, amely oly módon *egyensúlyoz*, hogy a jelenlegi viszonylagos stabilitás fennmarad és erősödik, de a stabilitás növekedése nem a parlamentáris demokrácia intézményeinek rovására történik, hanem éppen ezeknek az intézményeknek a kiépülését segíti elő az egyes országokban.

Nagyjából milyen elvekhez kellene igazodnia az ilyen külpolitikai gyakorlatnak?

a.) Közép- és Kelet-Európa államai nem pártállamok többé. A kommunista diktatúrák bukása után négy évvel a külpolitika tervezőinek és művelőinek is le kellene vonniuk e tényből a megfelelő gyakorlati következtetéseket. Mindenekelőtt azzal kellene szembenézniük, hogy minden egyes közép- és kelet-európai államban fellelhetők a demokratikus ideológiai alternatívák. Mivel az ezen alternatívák mögött felsorakozó politikai erők némely országban igen gyengék és kiszolgáltatottak egyrészt a nacionalistáknak, másrészt a régi rend visszatérő vagy a hatalomból ki sem szorult képviselőinek (van, ahol e két utóbbi nagyrészt átfedi egymást), a hosszú távú stabilitásra törekvő külpolitikának a maga eszközeivel erősítenie kell a demokratikus alternatívákat. Ez többek között azt jelenti, hogy a külpolitika elősegíti a régió demokratikus pártjainak szorosabb együttműködését a demokratikus ideológiák alapján, és segít nekik becsatlakozni az európai szociáldemokrata, liberális és konzervatív ideológiai áramlatokba.

b.) A parlamentáris demokrácia iránt elkötelezett politikai erők mozgásteret a régió legtöbb országában igen korlátozott. Mivel csak ezektől várhatjuk a demokratikus intézmények kiépülését, bizonyos helyzetekben türelemre és megértésre van szükségük ahhoz, hogy megerősödhesenek (vagy egyáltalán megmaradhassanak országaik politikai porondján).

c.) Még ha túl általánosnak tűnik is az alább jelzett igény, szükséges a polgári demokrácia intézményeinek és azok működésének alapos ismerete azért, hogy egy átmeneti időszakban, amilyen a mostani is, pragmatikusan tudjunk viszonyulni hozzájuk. Kénytelenek vagyunk például elviselni olyasmit is, hogy néha ezen intézmények működésének nem intézményes, hanem személyi garanciái vannak. Nem elég, ha formális ismereteink vannak, hanem ezen túlmenően fel kell tudnunk fedezni azt is, hogy meddig mehetünk el a parlamentáris demokrácia határain belül ezen

intézmények működtetésében. Itt gondolok elsősorban a sokat vitatott kollektív kisebbségi jogokra, amely jogokra alapított intézmények valahol a liberális állam határvidékén lehetnek.

Egy jól átgondolt kooperáció, a fenti elemeket is figyelembe véve, talán hozzájárulhat mindegyik közép- és kelet-európai ország belső demokráciájának, demokratikus intézményeinek építéséhez.

AZ ALAPSZERZŐDÉSEK DILEMMÁI

De ultra posse nemo obligatur.

A kelet-közép-európai államok közötti alapszerződések problémái közül nem a jogi, hanem a politikai vonatkozásúakat szeretném jobban megvilágítani. Remélem, sikerül alátámasztanom azt a nézetet, hogy az alapszerződések mindenekelőtt politikai problémát jelentenek térségünk államai számára. Ezt azért tartom fontosnak mindjárt az elején hangsúlyozni, mivel a probléma szűk ötéves történetét áttekintve kiderül, hogy a kezdeti szakasztól eltekintve sajnálatos módon az érvelés nem politikai, hanem nemzetközi jogi megfontolásokra alapozódott.

Az 1990–91-ben megkötött német–lengyel szerződésekben, amelyek mintául szolgáltak a térség különböző államai által aláírt későbbi szerződéseknek, még a politikai elem dominált. Az újra egyesült, *immáron demokratikus* Németország ezeket a szerződéseket bizalomerosztó lépéseknek szánta Lengyelország, de legalább annyira Európa és az egész nyugati világ irányában. A német politikai üzenet egy nemzetközi jogi alapelv elismerésének formáját öltötte. A nemzetközi jogi status quo, „az államok közösségének statútuma” (Bibó) az 1990. november 14-én aláírt német–lengyel szerződés 2. és 3. cikkelyében nyert megerősítést a határok sértetlenségének elismerése, valamint a területi követelésekről való kölcsönös lemondás formájában (határklauzulák). Ez a nemzetközi jogi forma azonban a más államok által később megkötött szerződésekben elveszítette eredeti politikai tartalmát. Az alapszerződéseknek ma már nem a bizalomerosztás a céljuk; sokkal inkább az egyes kelet-közép-európai államok közötti versengés eszközeiként szolgálnak.

A nemzetközi jog alapelve, a status quo fenntartása kétségkívül rendelkezik egy immanens, eredeti politikai tartalommal. Ez a politikai tartalom a külpolitikai stabilitás biztosítása. Abban az esetben, ha a status quo veszélyben forog, a külpolitikai stabilitás mértéke minden bizonnyal csökkenni fog. Egy alapszerződés aláírása, mely a fennálló határokat rögzíti, ilyen helyzetben valóban a stabilitás növekedését szolgálja. No de olyan esetben, ha a status quo nem forog veszélyben, mire való akkor a nemzetközi jog alapelveinek alapszerződésben történő megerősítése? Hogy az ilyen alapszerződések nem feltétlenül a stabilitás növekedését szolgálják,

hogy aláírásuk bizonyos körülmények között éppen a külpolitikai stabilitás csökkenését eredményezi, erről szeretnék az elkövetkezőkben beszélni.

* * *

Kelet-Közép-Európa külpolitikai stabilitása kétségkívül megerősítésre szorul. A délszláv válság, az egész Balkánon uralkodó állapotok semmi biztatót nem tartalmaznak térségünk jövőbeni külpolitikai stabilitására nézvést. Az egyes posztkommunista országokban beinduló politikai folyamatok továbbterjedését a térségen belül igen nehéz megakadályozni, tekintettel ezen országok hasonló politikai adottságaira. Ezen folyamatok egy része Nyugat-Európában is éreztetni hatását. A délszláv válságot és az instabilitást eredményező folyamatok továbbterjedését szemlélve jogos a térség nemzetközi jogi status quója iránt érzett aggodalom is. A kérdés az, hogy egy nemzetközi jogi aktus, a nemzetközi jog alapelveinek alapszerződésekben rögzített elismerése a status quo fenntartási szándékának nyilvánítása formájában erősíti-e a külpolitikai stabilitást Kelet-Közép-Európában?

Egy ilyen nemzetközi jogi aktus, mint a status quo elismerése, akkor hordozza eredeti politikai tartalmát, vagyis a külpolitikai stabilitás növelését, ha a jog, melyet keletkeztet, hatályosulni képes. Az alapszerződésekbe foglaltak hatályosulásának azonban kül- és belpolitikai feltételei vannak. Külpolitikai feltételként említhetnénk az alapszerződéseket aláíró felek szándékát a szerződések betartására, vagy valamilyen külső erő létezését, mely a feleket a szerződések betartására kényszeríti. Belpolitikai feltétel pedig a felek *képessége* arra, hogy az általuk aláírt szerződéseket betartsák. Ha létezne olyan külső erő, mely a feleket a szerződések betartására kényszeríti, ez a szerződések hatályosulását jelentené. Ilyen erő azonban nem létezik. Mivel kétséges, hogy az aláíró felek képesek-e eleget tenni e szerződésekben vállalt kötelezettségüknek, az általuk kinyilvánított szándék a szerződésekben foglaltak betartására vajmi keveset jelent. Kül- és belpolitikai feltételek hiányában a status quo alapszerződésekben történő megerősítése olyan nemzetközi jogi aktus marad, mely önmagában alig ér többet egy elvont, a reális kelet-közép-európai viszonyokkal alig érintkező szándéknyilatkozatnál. Nemzetközi jogi megközelítésben a határklauzulákat tartalmazó alapszerződések semlegesnek mondhatók a térség stabilitásának növekedése és a status quo fenntartása szempontjából.

De vizsgáljuk meg az alapszerződések problémáját politikai perspektívából. Az a külpolitikai feltétel, mely az alapszerződésekben foglaltak hatályosulását jelentené, és biztos garanciáját nyújtaná a térség nemzetközi jogi status quója fennmaradásának, mint említettem, hiányzik. Sem az Európai Unió, sem a NATO, sem a WEU, sem az ENSZ, sem az Egyesült Államok – hogy a számba jöhető külső erők közül a legfontosabbakat említsem – nem áll ilyen célból rendelkezésre; a felsoroltak közül egyik sem hajlandó közvetlenül a térség status quója fenntartásának feladatát magára vállalni. Márpedig csak egy közvetlenül garantált status quóból következne a térség külpolitikai stabilitásának növekedése. A délszláv válság bebizonyította, hogy a felek bármilyen nemzetközi asszisztenciával is vállaljanak szerződéses kötelezettséget egymással szemben, ha nincs külső erő, mely e szerződések betartását kikényszeríti, a kötelezettségvállalás nem több üres, formális aktusnál, melynek leple alatt a szerződő felek akár még *könnyebben* is érvényesíthetik a szerződésben foglaltakkal ellentétes politikai akarukat. *A külpolitikai stabilitás növekedése csak garantált status quóból következik, és a status quo fenntartására irányuló szándék kinyilvánítása nem feltétlenül azonos a status quo garantálásával. A szándéknyilatkozatra kényszerítést semmiképpen sem szabad ösztéveszteni a szándéknyilatkozat tartalmának kikényszerítésével.*

Egyetértek mindazokkal, akik a délszláv kérdést különválasztják Kelet-Közép-Európa instabilitást okozó problémáitól. A létező konfliktusokat másként kell kezelni, mint a potenciális konfliktusokat. A fenti gondolatmenet azonban nem csak a délszláv kérdésre vonatkozik. A nyilvánvaló különbséget a szerződések kapcsán úgy ragadhatjuk meg, hogy figyelembe vesszük: míg a délszláv konfliktusban részt vevő államok rosszhiszeműen kötöttek egymással szerződéseket, vagyis a szerződések aláírásakor tudták, hogy nem fogják betartani azokat, addig Kelet-Közép-Európa államainak jóhiszeműségét a már megkötött és még megkötendő szerződések betartását illetően nincs okunk megkérdőjelezni. Azt viszont joggal feltételezhetjük, hogy ezeket a minden bizonnyal jóhiszeműen kötött és kötendő szerződéseket, ha azok a térség külpolitikai stabilitását célozzák, térségünk államainak nagy többsége *nem képes* betartani. Az eredmény hasonló. Elmondhatjuk, hogy a térség államai között kötött kétoldalú alapszerződések, melyekben a felek a status quo fenntartására vállalnak kötelezettséget, amennyiben valamilyen külső hatalom nem garantálja e kötelezettségvállalás betartását, teljesíthetetlenek maradnak. A status quo ily módon történő „megerősítéséből” nem következik a térség

külpolitikai stabilitásának növekedése, sőt; ezek a diplomáciai aktusok a külpolitikai stabilitás csökkenését eredményezik, ami akár a status quo megkérdőjelezéséhez is vezethet.

A nemzetközi jog alapelve ezen a ponton csak nagy körültekintéssel juttatható érvényre. Kelet-közép-európai körülmények között ez az alapelv sajátos logikába illeszkedik. Az, hogy a térség államait ezen alapelv elismerésére kényszerítjük, még korántsem jelenti azt, hogy érvényt is szereztünk ennek az alapelvnek. A helyzet kulcsa: a térségbeli államok *képességének hiánya*, hogy ezen elvet érvényesítsék. Ez pedig egyáltalán *nem nemzetközi jogi kérdés*, hanem – nyugodtan állíthatjuk – Kelet-Közép-Európa legfőbb *politikai* problémája.

* * *

A továbbiakban e képesség hiányáról mint térségünk legfőbb politikai problémájáról ejtenék néhány szót. A volt szovjet csatlósállamok nagy többsége – a vizsgált összefüggésben szükségtelen néven nevezni őket – alkalmatlan arra, hogy *rövid távon* nyugati típusú parlamentáris demokráciává váljon. Talán megengedhetetlenül leegyszerűsítve az okokat: azért, mert a gazdasági és kulturális adottságok együttese (itt nem a kulturálatlanság a fontos, hanem inkább az, amit civilizációs elvárásnak nevezhetnénk) nem teszi lehetővé a parlamenti váltógazdálkodást. Amennyiben egy politikai párt demokratikus legitimitációra törekszik, amint azt az utóbbi négy év során a térség különböző országaiban számos példa bizonyította, esélytelenné válik a politikai hatalom megragadására és/vagy megtartására. Ha Kelet-Közép-Európában a parlamenti váltógazdálkodás és a demokratikus legitimitáció fogalmaiban gondolkodunk, ez annyit jelent, hogy politikai instabilitással kalkulálunk. Elméletileg: ha csak demokratikus legitimitációra törekvő pártok működnének a térség országaiban, az említett adottságok miatt csak kérészerű kormányokat alakíthatnának. A gyakorlatban azonban a politikai pártok – az adottságok függvényében országoként eltérő mértékben – nem demokratikus legitimitációra is törekednek a hatalomra kerülés és/vagy a hatalom megtartása érdekében. Ezért, legalábbis rövid távon, a belpolitikai helyzet viszonylag stabilnak mutatkozik a térség országaiban. Nem demokratikus legitimitáción főként nemzeti demagógiát és szociális demagógiát értek (vagy, ami gyakoribb, a kettő keveredését). Az alapszerződések szempontjából a nemzeti demagógia mint legitimitációs eszköz szorul vizsgálatra.

Hogy hatalomra kerüljenek vagy hatalmon maradhassanak, Kelet-Közép-Európa egyes országaiban a politikai pártoknak nem elég a szociális demagógia mint nem demokratikus legitimációs eszköz. Ezen országok gazdasági adottságai annyira kedvezőtlenek, hogy a rövid távú belpolitikai stabilitás fenntartása is csak a szociális demagógiára ráépülő erős nemzeti legitimáció mellett lehetséges. A nem demokratikus legitimáció ez utóbbi fajtája *a nemzeti feszültségekre alapozódik*. A hatalom birtoklásához ezekben az országokban szükség van bizonyos mértékű nemzeti feszültségekre, és az a hatalom, amely ezeket a feszültségeket tompítani igyekszik, tulajdonképpen saját legitimációs alapjának gyengítésén fáradozik. Ezen hatalmak léteérdeke tehát egy bizonyos fokú instabilitás, mely nemzeti alapokra vezethető vissza. De nyilván nem érdekük ezeknek a hatalmaknak az instabilitást olyan szintig fokozni, amelyen a politikai történések általuk már nem kontrollálhatók.

A nemzeti alapú instabilitás, szemben a szociális feszültségek okozta instabilitással, külpolitikai is lehet. Témánk, az alapszerződések szempontjából rendkívül fontos annak belátása, hogy *amennyiben ez az instabilitás nem lesz külpolitikai, szükségképpen belpolitikai lesz*.

Kelet-Közép-Európa jelenleg hatalmon lévő politikai erőinek nem áll érdekében a status quo felborítása, mivel ez az instabilitást oly mértékig fokozná, hogy a politikai történések könnyen kicsúszhatnának kontrolljuk alól, ez pedig hatalmon maradásuk esélyeit csökkentené; nem áll érdekükben addig, amíg a hatalom logikája ilyen irányba nem kényszeríti őket. Ami érdekükben áll, az – hatalmuk legitimációjának természetéből adódóan – bizonyos mértékű nemzeti alapú instabilitás. Ha ez az instabilitás külpolitikai, *kívülről kontrollálható*. És féltő, hogy a térség egyes országaiban a nemzeti feszültségek *csak* kívülről kontrollálhatók. Amennyiben a status quo „megerősítése” az alapszerződések által *megszünteti az ürügyet* a külpolitikai instabilitás fenntartására, a nemzeti feszültségeknek belpolitikai színtérre kell áthelyeződniük. És hiába áll érdekében ezen országok hatalmainak, hogy e feszültségeket ne engedjék egy bizonyos határon túl fokozódni, nem kizárt, hogy önmagukban *nem lesznek képesek* gátat vetni a nemzeti alapú feszültségkeltés öngerjesztő folyamatának. Ha e feszültségek belpolitikáivá, kívülről kontrollálhatatlanná, öngerjesztővé válnak, a térség egyes országainak jelenleg hatalmon lévő politikai erői, ha hatalmon kívánnak maradni, vagy a radikálisabb politikai erők, melyek a hatalomban felváltják őket, előbb-utóbb el fognak jutni a status quo megkérdőjelezéséig. Az alapszerződések, ahogy manapság elképzelik őket,

alkalmasnak mutatkoznak arra, hogy a fenti gondolatmenetnek megfelelően erre sarkalljanak néhány kelet-közép-európai államot. Nem a jó szándék, hanem a képesség hiánya teszi ezen államokat alkalmatlanná, hogy a nemzetközi jog alapelvét eredeti tartalmával interiorizálják.

Már csak a rend kedvéért, összefüggéséből kiragadva tennék említést az alapszerződések kisebbségi vonatkozású kitételeiről. A fent elmondottak alapján talán érthető, hogy irreális olyan alapszerződésekben gondolkodni, amelyek a kisebbségi jogok határon túli magyarok által kívánt szintjét tartalmazzák. *Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a magyar kisebbségeknek és Magyarországnak nem kellene továbbra is ragaszkodniuk ehhez a szinthez, és nem kellene mindent megtenniük e szint eléréseért.* De ha Magyarország az alapszerződések aláírásának feltételül szabja ennek a szintnek az elérését, ez annyit jelent, hogy vagy nem akar alapszerződést, vagy hatalomváltást akar Romániában, Szlovákiában, illetve Szerbiában; továbbá ha ragaszkodik ahhoz, hogy ezen országok következő kormányai magukénak tekintsék az ilyen alapszerződésekben foglaltakat, a belpolitikai instabilitás állandósítása áll szándékában ezekben az országokban.

Kelet-Közép-Európában a külpolitikai instabilitás valódi oka nem a nemzetközi jogi status quo bizonytalanságában rejlik; de még a nemzeti kisebbségi konfliktusokban sem. Habár a nemzeti kisebbségi konfliktusok és a status quo bizonytalansága között ok-okozati összefüggés van, ahol a nemzeti kisebbségi konfliktus az ok, és a status quo bizonytalansága az okozat, a valódi ok mégis a parlamentáris demokráciák és azok feltételeinek hiánya. Ha majd ebben a térségben parlamentáris demokráciák működnek, akkor, és csakis akkor, megoldhatók lesznek a nemzeti kisebbségi konfliktusok, következésképpen nem kérdőjeleződik meg a status quo, és a külpolitikai stabilitást is biztosítottnak tekinthetjük. Ideje volna e logika szerint végiggondolni térségünk jövőjét.

A PERIFÉRIA ÁTMENETI GYŐZELME PÁRIZSBAN

VÁLASZ MOLNÁR GUSZTÁVNAK

A Magyar Hírlap 1995. március 18-i számában [7. p.] az olvasható, hogy Molnár Gusztáv az orosz érdekek kiszolgálásáért és az ország veszélybe sodrásáért teszi felelőssé mindazokat, akik alapszerződés-ügyben magyar részről bírálják a magyar kormány politikáját.* A bírálók közül külön ki is emel két politikai pártot (az MDF-et és a Fideszt), és Moszkva bábfiguráinak nevezi őket. A Mississippi-parti történész ezt követően kifejti, hogy Horn Gyula kormányának külpolitikája az amerikai és az európai jövő szellemével harmonizál, mely jövő néhány kulcsmozzanatáról föl is lebbenti a fátylat.

Abból, amit a világ majdani politikai történéseiről leír, sok mindent hajlandó vagyok elhinni a szerzőnek. Elhiszem például azt, hogy az Egyesült Államokban „Dole szenátor... két év múlva az utóbbi évtizedek talán leginkább »elnöknek való« elnöke lesz...” Nagy-Britanniáról esvén szó, nem kérdőjelezem meg, hogy „könnyen lehet, hogy a Labour nem csak a skótoknak és a walesieknek ad majd helyi kormányt és parlamentet, hanem Dél-, valamint Kelet-Anglia polgárainak is”. Abban viszont kételkedem, hogy Horn Gyula kormányának az alapszerződések ügyében tanúsított politikai magatartása azon Európa felé vezet, melyben a „devolúció forradalmával (a kompetenciák lefelé áramlásával) párhuzamosan a stratégiai kompetenciák a nemzetek feletti szintre fognak átvándorolni”.

„Külpolitikai céljaink sorában a nyugati integráció elsőbbséget élvez mind a szomszédságpolitikával, mind pedig a nemzetpolitikával szemben” – szögezi le Molnár Gusztáv, egyetértve Horn Gyulával. De mi más ez, mint tartalmatlan kijelentés, amennyiben a magyar kormány jelenlegi „szomszédságpolitikai” és „nemzetpolitikai” gyakorlata épp hogy rombolja Magyarország jövőbeni európai integrációs esélyeit. Az alapszerződések megkötése Szlovákiával és Romániával ugyanis nemhogy növelné, hanem minden bizonnyal csökkenti a térség stabilitását, holott a stabilitás tudvalevőleg integrációnk egyik legfontosabb feltétele.

* Molnár Gusztáv *A magyar ellenzék felelőssége* című cikkéről van szó. (A szerkesztők megjegyzése.)

Rosszul kalkulál, vagy nem gondolhatja igazán komolyan az integrációt, aki nem veszi figyelembe, hogy a kritikus időszakban, amikor majd döntés születik Magyarország felvételéről valamely euro-atlanti vagy európai integrációs szervezetbe, nem az alapszerződések ügyében tanúsított magatartás, hanem a térség stabilitása lesz a nagyságrendekkel fontosabb kritérium. A döntés ideje még nem jött el. Horn Gyula kormánya pedig túllihegi európaiságát, amikor kockára teszi a térség stabilitását egy olyan rendezvényen, amelynek talán egyetlen reményfakasztó eredménye, hogy a francia elnökjelöltnek körülbelül annyi szavazatot hoz, mint egy autóstop az esőben.

A párizsi stabilitási konferenciának van azonban egy hervasztónak mondható eredménye is: a nemzetállami gondolat győzelme. Átmeneti győzelem ez [az] euro-atlanti [nemzetállamiság] hívei számára (hiszen ettől még az euro-atlanti térség biztosan halad a maga „devolúciós” útján), diadal viszont Szlovákiában, ami nyilván bátorítólag hat majd a térség hasonló elképzelések szellemében politizáló erőire. Ez az a gondolat, melynek nevében még mindig folyik a háború a délszláv térségben, amelytől áthatva Mečiar nemhogy „leosztaná a kompetenciákat”, de tovább centralizálja Szlovákiát, és melynek logikája szerint a román kormány nemcsak a magyaroknak nem ad autonómiát, hanem ugyanúgy megtagadja az önkormányzati önállóságot Galați-tól és Brăilától is. A magyar külügyi kormányzat, diplomáciai sikerre áhítóznán, valójában a periféria győzelmét segítette elő Párizsban.

A történész jövőt fürkésző tekintete átsiklik az „apróságok” fölött. Mint írja, „Magyarországnak világosan és félreérthetetlenül ki kell jelentenie, hogy bármikor kész szerződésbe foglalni: nincsenek területi követelése, a magyar kisebbségi közösségek számára pedig nem igényel többet, mint amit az európai normák kötelezővé, az európai precedensek pedig lehetővé tesznek”. Akárcsak Horn Gyula kormányának programjában, Molnár Gusztáv szemléletében is laza mellérendeltségi viszony van az „európai normák” és az „európai precedensek” között. Márpedig aki e két dolgot akár csak egy lapon is emlegeti, elég távolról szemlélheti Európát ahhoz, hogy ne vegye észre még azt a differenciáltságot se az európai gondolkodásban, amely a legszembetűnőbb. A különbség a kettő között az, hogy az „európai normák” a nemzetállami logikába illeszkednek, a nemzetállam termékei, az „európai precedensek” viszont az integrációs logikával keletkeztek, ahhoz igazodnak. A nemzetállami logika az integráció fékezője, míg a második esetben az integráció hajtóerejéről van szó.

Igaz, mindkét gondolat európai, de míg az első a perifériára szoruló, a régi, a második az egyre nagyobb teret hódító új.

Amíg az euro-atlanti térségben olyan aktusokat ünnepelnek, mint a szlovák–magyar alapszerződés aláírása, addig biztosak lehetünk abban, hogy nem áll küszöbön az ilyen szerződéseket aláíró államok euro-atlanti integrációja. Az euro-atlanti térség részéről megnyilvánuló integrációs szándék jele az lesz, ha nem az integráció ellen ható nemzetállami normákat („európai normák”), hanem saját belső integrációs gyakorlatukat („európai precedensek”) tekintik mérvadónak az integrálni kívánt államok elbírálása során. Utóbbi gyakorlat szerint alakult ki például Dél-Tirol speciális státusa, a katalán és a finnországi svéd autonómia, vagy akár a kétnyelvű brüsszeli régió. Az „európai precedensek” nem „meghaladják” az „európai normákat”, nem „rájuk épülnek”, hanem valójában két különböző, egymás ellen ható államszervezési normarendszerről van szó, melyek többek között a nemzeti kisebbségi közösségek helyzetének rendezése során is érvényesülnek. És ha közelebről nézzük Európát, mint a Bem rakpart vagy a Mississippi partja (Molnár Gusztávnak egyébként tanulságos lenne onnan „átpillantani” a québeci tartományra), rendszerint „precedenseket” találunk mindazon területeken, ahol nincsenek valóságosan létező nemzetállamok. Ahol pedig a nemzetállam nem létezik valóságosan, mégis a nemzetállami logika érvényesül, ott Nyugat-Európában is baj van. (Nem véletlen, hogy az északír kérdés éppen az integrációs logika nagy-britanniai térhódításával egy időben, mondhatni annak engedelmességre látszik mégiscsak megoldódni. Még egy „európai precedens” tehát, melynek ki-munkálásánál nem hiszem, hogy az „európai normák”, mint például az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye, vagy akár az a bizonyos 1201-es ajánlás egyáltalán szóba kerültek volna.)

A kelet- és közép-európai térségben nincsenek valóságosan létező nemzetállamok. Bármit deklaráljon is a szlovák vagy a román alkotmány, sem Szlovákia, sem Románia nem az. A térség húsz önálló államából Csehország kivételével a nemzeti kisebbségek aránya mindenütt eléri vagy meghaladja a tíz százalékot. A térségben uralkodó nemzetállami eszme az ilyen államok esetében azért okoz instabilitást, mert a hatalomnak nem az olyan európai, pozitív célok meghirdetése és követése a fő legitimációs forrása, mint az emberi jogok és szabadságok biztosítása, jogbiztonság, bírói függetlenség, sajtószabadság, hanem a kisebbségellenesség. Többség és kisebbség szembenállása, vagyis az instabilitás „kódolva van a rendszerbe”, az ilyen államok lényegi sajátossága.

Mečiar miniszterelnök nem sokkal az alapszerződés aláírása után kijelentette, hogy Szlovákia minden e szerződésben vállalt kötelezettségét már teljesítette a magyar kisebbség irányában. Ezt a szerződést a szlovák fél azért értelmezheti így, mert lehet így értelmezni. Tehát pontosan nulla eredménye van a szlovákiai magyar kérdés rendezése szempontjából, viszont nem csekély mértékű (európai) támogatottsághoz juttatta Mečiar, és vele együtt az általa képviselt nemzetállami eszmét is.

Ha a magyar külügyi kormányzat ezen eszme konszolidálásán fáradozik, ezzel egyenes arányban fog növekedni térségünk instabilitása. Ez az instabilitás orosz viszonylatban (hogy csak a Molnár Gusztáv által említett vonatkozását emeljem ki) azt jelenti, hogy amíg az ilyen „nemzetállamok” léteznek, akár Moszkva is, ha érdekei úgy kívánják, konfliktussá fokozhatja a többség és kisebbség közötti ellentéteket. Minél izmosabb a nemzetállami gondolat, annál egyszerűbben.

Nyilván be kell látnunk, hogy az integrációs logikába illeszkedő, a nemzetállami logikát megtörő alapszerződést Szlovákiával most nem lehetett volna aláírni. Tehát egyelőre nem kellett volna aláírni semmilyen. Ezzel tehattünk volna a legtöbbet a térség stabilitása és Magyarország euro-atlanti integrációja érdekében. Ehelyett az európaiság jelmezébe öltözve tettünk egy jókora lépést háttal Európának, a periféria felé.

A ROMÁN–MAGYAR VISZONY RENDEZÉSÉNEK FELTÉTELEIRŐL

Abból az egyszerű megállapításból szeretnék kiindulni, hogy nem igaz, hogy Románia és Magyarország viszonya nem konszolidálható. Véleményem szerint igenis kialakítható a stabil viszony e két szomszédos állam között, és ezt azért tartom szükségesnek mindjárt az elején leszögezni, mert az utóbbi időben mintha egyre többen vonnák kétségbe ennek lehetséges voltát.

Az persze egy másik, és távolról sem egyszerű kérdés, hogy mi módon konszolidálható e két állam kapcsolata. Nyilván bizonyos feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy a problémák megoldódjanak. Én röviden, a részleteket mellőzve ezekről a feltételekről szeretnék beszélni, melyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy a román–magyar viszonyt konszolidálnak, stabilnak lehessen nevezni.

E feltételeket három nagy csoportra osztanám. Az első csoportba sorolom a román és a magyar belpolitikai feltételeket. A második csoportba azokat a feltételeket sorolom, melyeket a bilaterális kapcsolatok terén kell teljesíteni, és már itt jelezném, hogy a két állam között kötendő alapszerződés szerintem semmiképpen sem tartozik ezen feltételek közé. A harmadik, utolsó csoportba pedig azok a feltételek tartoznak, melyeknek a nemzetközi szintéren kell teljesülniük ahhoz, hogy Románia és Magyarország viszonya stabilizálódjék.

Ma már egyáltalán nem kétséges számomra, hogy a harmadik csoportba sorolt, vagyis a nemzetközi szintéren teljesülő feltételek azok, amelyek elsődlegesen a román–magyar viszony konszolidálása szempontjából. Ha sokunknak korábban voltak is illúziói, mára világossá válhatott, hogy e két ország, Románia és Magyarország, akárcsak a posztkommunista országok döntő többsége, önerőből képtelen megbirkózni belső problémáival, és ezzel összefügg, hogy önerőből nem képesek rendezni bizonyos bilaterális problémákat sem. Ha tehát belpolitikai és bilaterális problémáinkat rendezni kívánjuk, be kell látnunk, hogy rá vagyunk utalva az euro-atlanti térség támogatására. Fontosnak tartom viszont már itt hangsúlyozni, hogy elsősorban nem gazdasági támogatásra gondolok.

Lássuk tehát az első csoportban említett feltételeket. Nem tartanám helyénvalónak Románia és Magyarország belpolitikai problémáit együtt

tárgyalni, és általában nem szeretném egy szinten kezelni ezeket a problémákat, hiszen ezek egy adott ponton túl különböző természetűek és különböző intenzitásúak. Van viszont egy közös pont, mely mindkét állam belpolitikai rendszerére egyaránt jellemző: az, hogy mára a szabadságideológia mind Románia, mind Magyarország belpolitikai rendszerének középpontjából sajnálatos módon kiszorult. Nézzük, mit jelent ez Románia belpolitikai rendszerének vonatkozásában.

Hogy a szabadságideológia kiszorult a középpontból, ez nem jelent mást, mint hogy Romániában a belpolitikai rendszer támogatottsága elsősorban nem az alapvető emberi jogok és szabadságjogok, a jogállam, a tulajdon szabadsága, a szabad véleménynyilvánítás joga, a bírói függetlenség érvényesítési szándékából ered – ezt a komplexumot neveztem az előbb röviden szabadságideológiának –, hanem a nemzeti kizárólagosság eszméjéből és gyakorlatából. Másként szólva: a jelenlegi román politikai hatalom elsősorban nem a nyugati demokráciákat működtető eszmékre, hanem a nacionalizmusra támaszkodik.

Mindent egybevetve óvakodnék attól, hogy ezt a helyzetet elhamarkodottan minősítsem. Egyrészt: ha hideg fejjel számot vetünk a mai romániai viszonyokkal, a múlt rendszer örökségével és a gazdasági helyzettel, azt hiszem, megállapíthatjuk, hogy a demokratikus véleménynyilvánítás formáját – vagyis a szabad választásokat –, valamint a többpárti parlamentarizmus formáját fenntartva a viszonylagos belpolitikai stabilitás megőrzése csak a hatalom nacionalista legitimálása útján lehetséges ebben az országban. Ezzel azt akarom mondani, hogy féltő, hogy a nacionalizmus alternatívája a nyílt vagy a mainál mindenképpen nyíltabb autoritárius rendszer Romániában. Másrészt viszont: amíg a nemzeti kizárólagosság eszméjét a politikai rendszer középpontjában nem váltja fel a szabadságideológia, addig teljesen kizárt, hogy a romániai magyar kisebbség ügye rendeződjön. Ez az az ellentmondásos helyzet, melynek megoldásához elengedhetetlennek látom az euro-atlanti térség segítségét.

Romániában a magyarokhoz (Magyarországhoz és a romániai magyar kisebbséghez) fűződő viszony a politikai rendszer központi kérdése. Magyarországon a románokhoz fűződő viszony nem központi kérdés – megjegyzendő azonban, hogy fontosságát sokan alábecsülik Magyarországon. A román–magyar viszony tehát ilyen szempontból nem szimmetrikus. A '94-es választásokat követően Magyarországon a politikai rendszer középpontjában a szabadságideológiát az organizatórikus értékek (az úgynevezett szakértelem) és egy ideológiailag aligha értelmezhető moder-

nizációs program váltotta fel. Ebből az következik, hogy a magyar regionális és kisebbségpolitika elveszítette orientációs pontjait, melyek a román–magyar viszony vonatkozásában csak ideológiaiak lehetnek. Az orientációs pontok hiányára többek között az utal, hogy a magyar kormánypártoknak nincsenek román testvérpártjaik, és nincs is ilyen magyar igény ideológiai alapon ápoltságok létesítésére. Holott a romániai ellentmondásos helyzet megoldásához, melyet fentebb vázoltam, Magyarország csak úgy járulhatna hozzá, ha támogatná azokat a román politikai erőket, melyek a parlamentáris demokrácia, a demokratikus jogállam, egyezzoval a szabadságideológia elkötelezett hívei.

A második csoportba sorolt, a bilaterális kapcsolatok terén szükséges feltételekről csak nagyon röviden szeretnék itt beszélni. Az alapszerződés-politikát mindenképpen rossz körnek vagy vakvágánynak tartom. Miközben a román–magyar viszony rendezéséhez szükséges, fentebb ismertett és alább ismerttetendő feltételek megteremtéséhez az alapszerződés nem járul hozzá, azt a látszatot kívánja kelteni a két ország közvéleménye körében és a nemzetközi közvéleményben, hogy Románia és Magyarország közeledik egymáshoz, közös problémáit rendezi. Ez a látszat hamis, félrevezető. Sokkal átfogóbb politikai tevékenységre van itt szükség, mint egy valószínűleg majd mindenki által vitatott tartalmú dokumentum aláírására.

Mégis hadd említsek itt csupán három feltételt. Az első a román–magyar pártkapcsolatok ápolása. A második a regionális együttműködések, lehetőleg a két kormány támogatásával. A harmadik a szabad kapcsolattartás a két állam polgárai között. Utóbbi fontosságát a levegőben lógó vízumkénszer fenyegető árnyékában tartottam szükségesnek felelegetni.

Nézzük végül a harmadik csoportba sorolt feltételeket, azokat, melyeknek nemzetközi szintéren kell teljesülniük a román–magyar viszony konszolidálásához, és hozzátennem, az egész közép- és kelet-európai régió stabilitásának megteremtése érdekében. Abból a megállapításból indulnék ki, hogy egy konszolidált, stabil Közép- és Kelet-Európában és Balkánon a jelenleg is túlsúlyos német gazdasági jelenlét miatt minden biztonnyal német gazdasági – és politikai – hegemonia alakulna ki. Európai szövetségeseire és a világ közvéleményére való tekintettel azonban Németország jelenleg ódzkodik a hegemon szereptől ebben a térségben. A konszolidált nyugat-európai viszonyok megbontásától tartózkodva (úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nyugat-európai integráció sikere érdekében) Németország tehát nem akar kitüntetett szerepet vállalni Közép-

és Kelet-Európa és a Balkán konszolidálásában. De nem akar ilyen szerepet vállalni Franciaország és Nagy-Britannia sem, hiszen a stabilitás megteremtésével Németország „ölébe hullna” ez a térség, és ennek következtében Németország pozíciói tovább erősödnének a nyugat-európai integráción belül is. Az Egyesült Államok a maga során eddig még nem kívánt sem Németország, sem a másik oldal mögé állni. Ha Anglia és Franciaország mögé állna, térségünk konszolidációja valószínűleg a távoli jövőbe toldódna. Ha Németország mögé állna, minden bizonnyal megromlanának kapcsolatai Angliával és Franciaországgal. Ha viszont önálló szerepet vállalna a térség konszolidálásában, ezzel egyértelműen a német érdekeket képviselné, és ez szintén rossz hatással lenne másik két európai szövetségeseivel fenntartott kapcsolataira.

Megkímélném Önöket attól, hogy kitérjek arra, hogyan keveredik ebbe a pakliba az orosz kártya. A lényeg az, hogy jelen pillanatban egyik nagyhatalomnak sem érdeke térségünk konszolidálása. Azt hiszem, nem hiba, ha azt állítjuk, hogy ezért nem sikerült még véget vetni a délszláv háborúnak sem.

Végezetül: térségünk önerőből képtelennek mutatkozik önmaga konszolidálására. A konszolidáció, ezen belül a román–magyar viszony rendezésének alapvető feltétele, hogy az euro-atlanti térség államai dűlőre jussanak egymással, és közösen megtalálják Németország helyét a nemzetközi közösségben (nevezzük ezt geostratégiai alkunak). Több forgatókönyv lehetséges, melyekre itt nyilván nem lehet kitérni. Egy azonban biztosnak tűnik: bármi lesz is ennek a geostratégiai alkunak a tartalma, térségünk konszolidálásának feladata ideológiai alapokon oldható meg. Ez azt jelenti, hogy az euro-atlanti államok politikai és gazdasági támogatása azon politikai erők felé irányul, melyek az említett szabadságideológiának az elkötelezett hívei, és nem más, eddig tapasztalt irányokba. A nemzeti kisebbségek kérdésére pedig Nyugat-Európában megvan a jól működő modell. Mindenütt, ahol ezt a kérdést Nyugat-Európában rendezték, a speciális jogi státussal rendelkező közösségi autonómia intézménye bizonyult a jó megoldásnak.

A ROMÁNIAI MAGYAR KÖZÖSSÉG POLITIKAI PROGRAMJA ÉS A PROGRAM MEGVALÓSÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ KONCEPCIÓI 1989 UTÁN

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 1990. január 18-án nyilvánosságra hozott *Szándéknyilatkozata* óta eltelt időszakban a romániai magyar közösség politikai programja alapvetően nem változott. Ez a tény is jelzi, hogy a román társadalmat és a romániai magyar közösséget érő kihívások, a kisebbség és a román többség között felmerülő problémák öt év elteltével is ugyanazok maradtak. A romániai magyar közösség legitim képviselői szervének, az RMDSZ-nek a politikai program megvalósítására irányuló koncepciója azonban alapos változásokon ment keresztül az utóbbi öt évben.

A politikai programról szólva, melyhez a romániai magyar közösség mindvégig ragaszkodott, és melyet az RMDSZ számos kulcsdokumentuma fogalmaz részleteiben újra és bővít ki, elmondható, hogy *középpontjában a szabadságideológia érvényesítésének szándéka áll, mégpedig osztársadalmi méretekben*: alapvető emberi jogok és szabadságok, jogállam, a tulajdon szabadsága, a szabad véleménynyilvánítás joga, bírói függetlenség Romániában, s mindennek foglalatként parlamentáris demokrácia. E program *részeként* szerepel *ennek az ideológiának az érvényesítési szándéka speciális helyzetben*, azaz a romániai magyar *kisebbségi közösség* vonatkozásában is.

Külön hangsúlyozom, hogy e politikai program egésze öt év után is változatlanul érvényben van: a romániai magyar közösség és legitim képviselői szerve, akárcsak öt évvel ezelőtt, dokumentumaiból kiolvashatóan ma is úgy vélekedik, hogy a szabadságideológia *osztársadalmi méretekben* történő érvényesülése és működő román parlamentáris demokrácia nélkül sajátos értékei nem őrizhetők meg maradéktalanul, és érdekei nem érvényesülhetnek a kívánt mértékben. Az alább – csupán nagy általánosságban – ismertetésre kerülő RMDSZ-koncepciók, habár a politikai program *egy részét*, a szabadságideológiának *a magyar kisebbségi közösség sajátos viszonyai között történő érvényesülését állítják a prioritások élére*, valójában úgy foghatók fel, mint a politikai program *egészének* végrehajtására irányuló elképzelések.

1990 márciusáig az RMDSZ koncepciója arra épített, hogy a szabadságideológia *mozzanataiban is egyszerre* érvényesíthető a romániai magyarok és a román többségi társadalom körében. Számos dokumentum és romániai magyar közéleti személyiség hangsúlyozta, hogy Ceaușescu rendszerét románok és magyarok *együtt* döntötték meg – erre jogalapot adott Tőkés László akkori temesvári lelkésznek, az RMDSZ jelenlegi tiszteletbeli elnökének szerepvállalása a '89-es romániai eseményekben –, és magától értetődőnek tűnt, hogy a jövő szabad és demokratikus rendszerét a magyarok a románokkal *együtt* fogják építeni.

Az RMDSZ tevékenységének középpontjában 1990 márciusáig a Ceaușescu-rendszerben eltiport magyar kulturális értékek védelmének politikai szinten történő biztosítása állt. A romániai magyarok eredetileg ilyen célra hoztak létre saját intézményes keretet, az RMDSZ-t. Politikai programjuk végrehajtását a romániai magyarok ekkor még nem *saját intézmény* működtetése révén képzelték el. Koncepciójuk lényegében az volt, hogy a magyar *kulturális közösség* tagjai politikai preferenciáiknak megfelelően egy vagy több magyar vagy magyar többségű pártban, különböző román pártokban, esetleg azok magyar tagozataiban tevékenykednek majd a program végrehajtása érdekében.

Az 1990. márciusi marosvásárhelyi események jelentősége az RMDSZ koncepcióváltása szempontjából abban áll, hogy létrejött egy minden mértékkel mérve *szilárd szavazóbázis* egy alapvetően kulturális értékek védelmére berendezkedett politikai szervezet mögött. E szavazóbázisra építve kezdetét vette a szervezet tevékenységi körének kibővítése és a saját koncepció kialakítása a politikai program végrehajtása érdekében. Ezzel megkezdődött a romániai magyar kulturális közösség átalakulása *politikai közösséggé*. A politikai program végrehajtását a romániai magyar közösség a román politikai szervezetek tevékenységétől *mozzanataiban elkülönülve*, de természetesen velük együttműködve képzelte el. Öt év leforgása alatt a romániai magyar közösség eljutott oda, hogy körvonalazott egy *saját teljes koncepciót a szabadságideológia érvényesítésére a közösségen belül*, mely koncepcióba feltételként épül be, hogy ugyanezen ideológia – fáziskéséssel ugyan, de – *össztársadalmi méretekben* érvényesül Romániában. Ezt a koncepciót a romániai magyar kisebbségi közösség *autonómia-koncepciójának* fogom nevezni, és megkísérlem az alábbiakban kialakulásának jelentősebb mozzanatait vázolni.

De mielőtt erre rátérnék, szükségesnek tartok egy rövid kitérőt az autonómiafogalomról és a szorosan hozzá kapcsolódó kollektív jogok

fogalmáról. A nemzetközi közjogban sem az autonómia, sem a kollektív jogok fogalmának tartalma nem tisztázott. Ebből kétfajta következmény származik a gyakorlat számára: a többségi nemzet politikai erői általában a tisztázatlanság okán elvetik e fogalmak használatát, a nemzeti kisebbség politikai erői viszont úgy vélik, hogy a tisztázatlanság még nem ok e fogalmak használatának mellőzésére. A jogi érvelés terén, ahol többség és kisebbség egyenlő feltételekkel rendelkezik, ily módon patthelyzet alakul ki. Ha viszont a vita politikai szintre terelődik, nem kétséges többé, hogy többség vagy kisebbség kerül-e kedvezőbb pozícióba.

Az autonómia- és a kollektívjogvitát a jogi érvelés szintjén a nemzetközi közjog mai állapota mellett nem lehet eldönteni. Csak a vita politikai megoldása tűnik lehetségesnek. A jogi érvelést a politikai érvelés fontos részének tekintve gondolatmenetem tehát – a továbbiakban is – a politikai érvelés szintjén marad.

Visszatérve a romániai magyar közösség koncepcióinak tárgyalásához: az első átfogó koncepció a politikai program megvalósítására a Szócs Géza nevével fémjelezett, 1991-ben készült *Nemzetiségi törvénytervezet-csomag* volt. Habár ezt a tervezetet soha nem fogadta el az RMDSZ egyetlen döntéshozó testülete sem, mégis nagy hatással volt a romániai magyar közösség koncepciójának alakulására. A dokumentum *A kisebbségi közösségek autonómiája* fejezetcím alatt a közösségi autonómia feladatkörét a következőképpen körvonalazza: „A kisebbségi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van az általános törvényes feltételeknek megfelelően magán- és politikai szervezetek keretében társulni, és joguk van *saját, közjogi személyiséggel felruházott, társadalmi, kulturális és tanügyi kérdésekben önállóan rendelkező intézményeket létesíteni.*” Noha a „*társadalmi*” kérdésekben önállóan rendelkező, közjogi személyiséggel felruházott intézmény jelentése itt homályos, és akár a jövőbeni fejlemények megelőlegzését is bele lehet magyarázni, ez az autonómiakoncepció a *kulturális identitáshoz* szorosan kapcsolódó értékek védelmére összpontosított (kultúra, oktatás, anyanyelvhasználat), és egy ilyen célra létrehozott politikai szervezet működési szabályzatának alapelveit tartalmazta. Ez a koncepció csupán közvetett módon képzelte el a hozzájárulást a politikai program megvalósításához, azáltal, hogy célul tűzte ki a romániai magyar közösség kulturális értékeinek védelmét intézményes keretek között, biztosítva ezen értékvédelmet az országos politika szintjén is.

A nemzeti identitás, melynek szabad választásához és vállalásához való jog az utóbbi öt évben minden eddigi romániai magyar önszerveződési

forma elvi kiindulópontját képezte, a romániai magyarok számára még 1991-ben is elsősorban *kulturális identitást* jelentett. A nemzeti identitás átértelmezése, melynek során e fogalmon belül a kulturális identitásról a politikai identitásra tevődött át a hangsúly, s mely folyamat 1990-ben Marosvásárhellyel vette kezdetét, a román alkotmány 1992-es elfogadása után teljesedett ki.

Ezen a helyen említést kell tennünk a román alkotmány 1. paragrafus (1.) bekezdéséről, mely Romániát egységes nemzetállamként határozza meg. E definíció elfogadása során nyilvánvalóvá vált, hogy *a román politikai rendszerben a felemás nemzetállami ideológia kiszorította a szabadság-ideológiát az öt megillető központi helyről*. Leegyszerűsítve és kissé pontatlanul megfogalmazva ugyanezt: az alkotmány elfogadásától kezdve világos, hogy ez a rendszer a demokráciával szemben a nacionalizmust részesíti előnyben. (Nem lehet itt feladatom a román belpolitikai rendszer elemzése, és így nem is minősíthetem annak elemeit. De ha hideg fejjel számot vetünk a mai romániai viszonyokkal és gazdasági helyzettel, azt hiszem, megállapíthatjuk, hogy a demokratikus véleménynyilvánítás formáját – általános, titkos, egyenlő szavazás – és a többpárti parlamentarizmus formáját fenntartva a viszonylagos belpolitikai stabilitás megőrzése csak a hatalom nacionalista legitimálása útján lehetséges Romániában. Hozzátenném ehhez, hogy ez csak látszólag paradox, valójában logikus fejlemény.)

A romániai magyar közösség ebből az alkotmányozó aktusból azt a következtetést vonta le, hogy *politikai programját a román politika fő áramának ellenében kell végrehajtania*. Koncepciója tovább módosult, és elvi alapot keresett egy olyan szervezet létrehozására, mely intézményes keretet teremt nemcsak kulturális, hanem önálló politikai identitásának kifejezésre juttatására is. Az elvi alap a *belső önrendelkezés* fogalma lett. A belső önrendelkezés fogalmának következetes végiggondolása lehetővé tette, hogy *az autonómiakonceptió a teljes politikai dimenziót kitöltse*.

Az 1992. október 25-én kelt *Kolozsvári Nyilatkozatot* az RMDSZ egyik döntéshozó szerve, a Szövetségi Küldöttek Tanácsa bocsátotta ki. Ez az első, legfelsőbb szinten elfogadott RMDSZ-dokumentum, melyben a belső önrendelkezés kifejezés szerepel, figyelemre méltó kontextusban: „A belső önrendelkezési elv egyetemlegesen is előre mutat, hiszen számos, már létrejött vagy most alakuló etnikai és más jellegű közösségi önkormányzat utal arra, Európa működő demokráciáiban ez a gyakorlat sikeres.” A romániai magyar közösség eszerint elsősorban *az európai gya-*

korlatra kíván támaszkodni politikai programjának megvalósítása érdekében. Az RMDSZ autonómiakonceptiójának értékelése során ez a szempont nem hagyható figyelmen kívül.

A belső önrendelkezési elvet elfogadta azóta az RMDSZ 1993 januárjában megtartott *III. Kongresszusa*, és alapelvnek tekinti az RMDSZ 1993-ban elkészült *Törvénytervezete a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről* is. A Szövetségi Küldöttek Tanácsának 1995. április 8-i döntése alapján az RMDSZ 1995 májusában megtartandó *IV. Kongresszusától* számított egy éven belül a szövetségi elnök kiírja a *belső választásokat, ami a belső önrendelkezés elvének gyakorlatba ültetését jelenti a kisebbségi közösség demokratikus akaratképzésének terén is*.

A belső önrendelkezésnek hiba lenne valamiféle metafizikai jelentést tulajdonítanunk; mint elv és mint gyakorlat eszköz egy politikai program végrehajtására, melynek példáját a romániai magyar közösség az európai gyakorlatban véli megtalálni. A romániai magyar közösség önrendelkezési joga ezen elv szerint egyrészt korlátozott a terület feletti rendelkezés tekintetében (ezt a jogát a román államon *belül* gyakorolja), másrészt formálisan is lehetővé teszi a demokratikus akaratképzést a közösség számára (belső választások). Az önrendelkezési jog ily módon történő gyakorlása a politikai program *közvetlen* megvalósítását, a szabadságideológia *közvetlen* gyakorlatba ültetését jelenti a romániai magyar közösség számára.

A belső önrendelkezési elv alapját képezi annak a szervezeti keretnek, melyet a kisebbségi közösség az RMDSZ 1993. januári *III. Kongresszusán* rögzített, mégpedig az RMDSZ *Alapszabályzatában*.

Az RMDSZ már meglévő szervezeti keretét ez a szabályzat lényegében egy országos méretekben működő *helyi önkormányzat státútumává* formálta, speciális feladatokkal és a szervezet méreteihez igazodó tagsággal (kétfélmillió egyén nemzeti identitásának védelme, 550 000 tag, körülbelül egymillió választópolgár). A legfőbb döntéshozó szerv a Kongresszus, valamint egy 133 választott (illetve a belső választásokig részben delegált) tagból álló testület, a *Szövetségi Képviselek Tanácsa*. A végrehajtó szerv a tíz tagból álló *Ügyvezető Elnökség*. A szervezeten belül ideológiai, generációs és helyi érdekek alapján elkülönült platformok működnek, melyekre fontos szerep hárul majd a jelöltállítás során a belső választások alkalmával. Az ilyen szervezeti keretek között működő RMDSZ-nek hiányzik viszont az igényelt speciális jogi státusa, és így alapszabálya nem tartalmazhatja az állam által delegált kompetenciák meghatározását. Az RMDSZ 1995 elején létrehozott *Országos Önkormányzati Tanácsa* vi-

szont képes azon helyi önkormányzatok munkájának koordinálására, melyek lakosságának többsége magyar, és így tisztségviselői az RMDSZ támogatásával szereztek meg pozícióikat az 1992-es önkormányzati választáson.

Remélhetőleg a fent elmondottakból is kiderült, hogy a jelenlegi román hatalom – és a román ellenzék egy része – és a magyar kisebbségi közösség *kétféle államfelfogás* híve, melyek szemben állnak egymással: egyik oldalon a *felemás nemzetállami felfogás* áll (mely azért felemás, mert a nagy hagyományú klasszikus nemzetállami felfogással ellentétben a nemzetet nem az egyének nagyobb szabadságának, hanem a nemzeti kizárólagosság eszméje köré kívánja szervezni), a másikon pedig egyfajta század eleji *liberális állameszme*, mely autonóm közösségek szövetségeként képzei el az államot. Utóbbinak, melynek a romániai magyar kisebbségi közösség is hívéül szegődött, alig van hagyománya, jól kikristályosodott elmélete és bejárattott gyakorlata, az integrálódó Európát figyelve viszont annál nagyobb a jövője.

Az RMDSZ-nek politikai programja végrehajtására kialakult koncepcióját véleményem szerint csak tágabb összefüggésbe helyezve lehet értékelni. Ezt a kontextust itt csak vázolni szeretném, és azt is csak a feltételezések szintjén. Abból a megállapításból indulnék ki, hogy egy konszolidált, stabil Közép- és Kelet-Európában és Balkánon a jelenleg is túlsúlyos német gazdasági jelenlét miatt minden bizonnyal német gazdasági – és politikai – hegemonia alakulna ki. Ezt Franciaország és Anglia nem szeretné. Ezen szövetségeseire és a világ közvéleményére való tekintettel Németország is ódzkodik egyelőre a hegemon szereptől ebben a térségben. A konszolidált nyugat-európai viszonyok megbontásától tartózkodva (úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nyugat-európai integráció sikere érdekében) Németország nem akar kitüntetett szerepet vállalni Közép- és Kelet-Európa és a Balkán konszolidálásában. De nem akar Franciaország és Anglia sem, hiszen a stabilitás megteremtésével Németország „ölébe hullna” e térség, és ennek következtében Németország pozíciói megerősödnének a nyugat-európai integráción belül is. Az Egyesült Államok nem állt egyik oldal mögé sem. Ha szerepet vállalna a térség konszolidálásában, ezzel egyértelműen Németország mögé állna, ami bizonyára rossz hatással lenne másik két európai szövetségeseivel fenntartott kapcsolataira.

Nem szeretnék itt kitérni arra, hogyan keveredik ebbe a pakliba az orosz kártya, csupán annyit szeretnék megállapítani, hogy az említett

nagyhatalmak között geostratégiai alku szükséges a fent említett feltételek figyelembe vétele mellett, amely alku még a jelek szerint nem kötött meg. Egyébiránt: Oroszország gazdasági potenciáljából következtetni lehet erejére. Nem hiszem, hogy ez az állam olyan fontos szereplő lenne, mint ahogy általában megítélik. Oroszországot szerintem a német jelenlét ellensúlyozására „csalogatták vissza” a térségbe, illetve nem léptek fel komolyan jelenléte ellen egyes posztkommunista államokban. Másrészt az euro-atlanti államok hadiipari lobbijainak is érdeke, hogy Oroszország gyengeségére lehetőleg ne derüljön fény.

A fenti feltételezéssor logikus magyarázattal szolgál arra vonatkozóan is, hogy miért nem sikerült még véget vetni a délszláv háborúnak.

Úgy hiszem, hogy csak a geostratégiai alku megkötése után lehet nekifogni térségünk konszolidálásának, stabilitása megteremtésének, akkor viszont mindenképpen *ideológiai alapon*. Vagyis úgy, hogy az euro-atlanti államok támogatják térségünkben azokat a politikai erőket, melyek a fent említett szabadságideológia elkötelezett hívei. (És nem más erőket támogatnak, pontosabban fogalmazva odafigyelnek arra, hogy ne más erőket támogassanak.)

Az RMDSZ (és a határon túli magyar szervezetek többsége) ma anakronisztikus követelésekkel áll elő. Amit akarnak, az idő előtti, hiszen megelőlegeznek egy olyan helyzetet, amikor a geostratégiai alku már megkötött a nagyhatalmak között, és valóban neki lehet állni a régió stabilitásának a megteremtéséhez. Ha e kisebbségi szervezeteknek sikerül kitarítaniuk jelenlegi elképzeléseik mellett, akár szerencsésnek is mondhatják magukat. Helyzetük pontos ismeretén és Magyarországon kívül más jelentős támaszuk nem mutatkozik.

Nem térnék ki arra, milyen szociológiai és egyéb okok játszottak közre abban, hogy a határon túli magyar közösségek a szabadságideológia híveivé szegődtek. Molnár Gusztáv egzisztenciális liberalizmusnak nevezte ideológiájukat. De sporthasonlattal azt is lehetne mondani, hogy most éppen ilyen szögből találták el őket az események.

Felhasznált dokumentumok

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Szándéknyilatkozata (1990. január).

- Szócs Géza: *Nemzetiségi törvénytervezet-csomag* (1991).
Az RMDSZ nyilatkozata a nemzeti kérdésről (Kolozsvári Nyilatkozat)
(1992. október 25.).
Alapszabályzat (elfogadta az RMDSZ III. Kongresszusa, 1993. január).
Program (elfogadta az RMDSZ III. Kongresszusa, 1993. január).
Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről (tervezet) (1993.
november 18.).

*Az előtérben balról: Bretter Zoltán, Szesztay Ádám, Lőrincz Csaba és Nyisztor Tinka
(Bálványos, 1991)*

FÉLFORDULAT A REGIONÁLIS ÉS KISEBBSÉGPOLITIKÁBAN

A MAGYAR REGIONÁLIS ÉS KISEBBSÉGPOLITIKA KONCEPCIÓJÁNAK KRITIKÁJA

1. Homályos célrendszer

A tanulmány¹ arra a kérdésre keres választ, hogy *az 1989-es fordulatot követően miért nem volt eredményesebb Magyarország regionális és kisebbségpolitikája*. Úgy tűnik, a legfőbb gondok a koncepció hiányosságaiából adódtak. A politika tervezői és kivitelezői nem látták át kellő mértékben, milyen mozgástere lehet a magyar regionális és kisebbségpolitikának az adott kül- és belpolitikai viszonyrendszerben. Főként egy ilyen intellektuális erőfeszítés elmaradásának következtében nem alakult ki a regionális és kisebbségpolitika viteléhez a megfelelő intézményrendszer, mivel világosan megfogalmazott, reális célok hiányában nem lehetett jól meghatározni az egyes intézmények feladatait. Az elmúlt évek hibái, amelyek Magyarország nemzetközi presztízsvesztéséhez, egyes környező országokkal fenntartott kapcsolatainak ellehetetlenüléséhez, ugyanakkor a határon túli magyarok Magyarországból való kezdődő kiábrándulásához vezettek, az intézmények rossz működéséből és végső soron koncepcionális problémákból eredeztethetők.

A magyar regionális és kisebbségpolitika tervezői és kivitelezői nem hivatkozhatnak információhiányra, ami lehetetlenné tette volna tevékenységüket. Nem hivatkozhatnak olyan külső erőkre és érdekekre sem, amelyek – mint '89 előtt – lezárták volna az önálló mozgásteret a magyar külpolitika előtt. A négy befolyásos parlamenti párt által főként az 1992-es év első felében sűrűn kiadott nyilatkozatok tanúsága szerint, melyek külpolitikai konszenzus kialakítását sürgették, a belső érdekek is összeegyeztethetőnek tűntek; ekkor a legkevésbé – de talán soha – nem fenyegetett az a veszély, hogy a belső érdekek egymásnak feszülése megbénítja a külpolitikát. A kül- és belpolitikai feltételrendszer tehát lehetővé tette az

¹ Köszönettel tartozom az Eurosensit munkatársainak a tanulmány megírásában nyújtott segítségért.

eredményes külpolitikai működést. Nem az a helyzet, hogy alig lehetett valamit tenni, hanem az, hogy a regionális és kisebbségpolitika formálói *alig tudták*, hogy mit lehet tenniük.

A külpolitika eredményességének mérése bonyolult feladat, kiváltképpen akkor, ha – mint a magyar regionális és kisebbségpolitika esetében – nincsenek jól meghatározott és konszenzussal elfogadott (és természetesen ugyanúgy értelmezett) reális célok. Ha lettek volna ilyen célok, és ezeket elfogadhatónak ítélnénk, a feljüket megtett utat nyilván lehetne az eredményesség szempontjából értékelni.

Mindazonáltal a magyar regionális és kisebbségpolitikát nem értékelhetjük az *utópiák* perspektívájából sem. Nem a Habsburg Monarchia restaurálása, a Dunai Konföderáció kialakítása, a nemzeti önrendelkezés teljes körű érvényesítése, a szomszédos országok föderalizálása, az európai integráció érdekében a határon túli magyaroknak mindenféle politikai kalkulációból történő kiiktatása, az „elcsatolt területek” visszaszerzése, a szomszédos országoktól való teljes izolálódás vagy a velük való „történelmi megbékélés”, a politikai nemzet jelenlegi államokkal vagy kultúrnnemzettel azonosított fogalmának érvényesítése felé megtett utat fogjuk tehát az eredményesség szempontjából vizsgálni. Az ilyen utópiák fantáziadús elemzőink jóvoltából többé-kevésbé a politikai realitás részévé váltak ugyan, de politikai célkitűzésként *nem reálisak*.

A homályosan megfogalmazott, a politikai cselekvés szemszögéből nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető, a regionális és kisebbségpolitika alakulására befolyással bíró szereplők² által eltérően magyarázott célkitűzések *újrafogalmazására, értelmezésére és kiegészítésére* van szükség – a kül- és belpolitikai adottságok figyelembevételével –, hogy megkapjunk egy reális regionális és kisebbségpolitikai koordinátarendszert, amelyhez viszonyítva eredményességről beszélhetünk.

² A regionális és kisebbségpolitika alakulására befolyással bíró politikai erőkként a következő önálló szereplőket azonosítjuk: a miniszterelnök és a külügyminiszter; a Határon Túli Magyarok Titkársága, majd Határon Túli Magyarok Hivatala; a környező országok magyar diplomáciai kirendeltségei; az MDF, az MSZP, a Fidesz, az SZDSZ; a magyarországi média. Ezen szereplők néhol eltérő elképzelései, érdekei, attól függően, hogy mennyire sikerült érvényesíteniük befolyásukat, egy-egy konkrét kérdésben meghatározták Magyarország regionális és kisebbségpolitikájának fő irányvonalát. Magyarország regionális és kisebbségpolitikáján pedig nyilván nem (csak) a magyar kormány politikáját értjük, hiszen több fontos kérdésben nem a kormány politikai akarata érvényesült. Ehelyett, ahol ez lehetséges, a fenti szereplők tevékenységének eredőjét próbáljuk vizsgálni.

Ma már nehéz lenne kétségbe vonni néhány célkitűzés és politikai lépés adekvát voltát. Gondolunk itt elsősorban a szomszédos országokkal való jó viszony kialakítására és a határon túli magyar autonómiaökrekvések támogatására mint a regionális és kisebbségpolitika célkitűzéseire, melyeket a magyar külpolitika sűrűn deklarált, ám e deklarációkat ritkán követték konkrét lépések. Nem mintha nem lehetett volna más célokat kitűzni és másként, vagy nem lehetett volna más gyakorlati lépéseket megtenni. De ha nem ítélnénk önmagukban is adekvátnak őket, a kitűzött célok és a megtett lépések némelyike mára olyannyira a politikai realitás részévé vált, hogy helyükbe az utópizmus vádja nélkül nehezen lehetne valami gyökeresen eltérőt állítani.

2. Egy reális vonatkoztatási pont

Ha nem akarunk az utópiák birodalmába tévedni, ha nem akarunk ellentmondásba kerülni a magyar külpolitika, illetve regionális és kisebbségpolitika homályosan megfogalmazott céljaival és megtett gyakorlati lépéseivel, és ha nem hagyjuk figyelmen kívül az egyéb kül- és belpolitikai adottságokat, *Magyarország regionális és kisebbségpolitikájának legfőbb céljaként a közép- és kelet-európai régió stabilitásának biztosítását* jelölhetjük meg. Ha ebből a legfőbb célból indulunk ki, egy koherens koncepció keretében az egymással logikailag összefüggő célok mindegyike olyan cél lehet, amelynek ismerjük megvalósulási feltételeit és következményeit. Másként szólva, az így megfogalmazott legfőbb célból levezethető egy, a politikai realitásokat figyelembe vevő regionális és kisebbségpolitikai cél- és feladatrendszer.³

³ Jelen dolgozat nem egy olyan regionális és kisebbségpolitikai célrendszerrel szándékszik foglalkozni, amely pusztán a „mit kellett volna tenni?” kérdésre ad valamilyen választ. '94 valószínűleg nem jelent éles cezúrát a magyar regionális és kisebbségpolitikában, szemben '90-nel, ami éles cezúrát jelentett. Persze nem kizárt, hogy születnek olyan elképzelések, amelyek a '94-es teljes újrakezdés szükségességét hirdetik, vagy valamiféle visszatérést '90 előtthöz, de ha a gyakorlati politika eredményeket akar felmutatni, ezekről az elképzelésekről minden bizonnyal kiderül, hogy illuzórikusak. Habár a '94-es kormány külpolitikai koncepciójának alapvetése hibás (lásd a 4. sz. jegyzetet), és számos pontjával szemben merülhet fel kifogás, a '94 előtti periódus politikai gyakorlatát (beleértve az MSZP és az SZDSZ tevékenységét) és a '94-es kormány külpolitikai programját összevetve nincs komoly akadálya annak, hogy folyamatosságot tételezzünk a '94 előtti és utáni periódus között.

A '90-ben megalakult magyar kormány egyik, a politikai gyakorlaton jól végigkísérhető törekvése volt az imént említett cél, azaz a régió társadalmi és politikai stabilitásának fenntartása. A külpolitika alakulására befolyással bíró szereplők elvben – egyesek a gyakorlatban is – támogatták ezt a törekvést. Ez a cél azonban soha nem vált a magyar regionális és kisebbségpolitika fő célkitűzésévé.

A stabilitás biztosítása mint *regionális és kisebbségpolitikai célkitűzés* mellett a következő érvek szólnak: a.) a magyarországi politikai szereplők között teljes elvi egyetértés uralkodik e cél elérésének szükségességét illetően; b.) elvileg a régió országainak közös célja; c.) e törekvést pozitívan értékeli a nyugati államok és a nemzetközi fórumok; d.) a regionális stabilitás érdekében kifejtett politikai tevékenység hozzájárulást jelent Magyarország és a régió országainak európai integrációjához, ami ezen országok külpolitikájának deklarált célja. Tehát kevés olyan külpolitikai cél lehet találni, melyet ilyen széles körű konszenzus övezne; a konszenzus *realitással* telíti ezt a célkitűzést.

E fő célkitűzést a közép- és kelet-európai országok parlamentáris demokráciáinak kiépítésével párhuzamosan, azzal összefüggésben kell szemlélnünk. A közép- és hosszú távú regionális stabilitás esélyét csökkentené, vagy éppenséggel megghiúsítaná egy olyan rövid távú stabilitásra való törekvés, melynek eredményeképpen autoritárius irányban mozgó államok, illetve működő parlamentáris demokráciák és autoritárius államok fonódnának össze *nem megfelelő szinteken, rossz kapcsolódási pontokon keresztül* egymással. Ugyanakkor a rövid távú stabilitás sem áldozható fel a közép- és hosszú távú stabilitás oltárán. Olyan katasztrófaszemlélet érvényesülése, mely szerint a régió bel- és külpolitikai, valamint nemzetközi jogi *status quója* lerombolandó, hogy a stabilitás hosszú távon új alapokra épülhessen, éppen a közép- és hosszú távú stabilitás létrejöttét nehezítené meg.

Külpolitikai stabilitás a közép- és kelet-európai régióban csak belpolitikai stabilitás mellett, működő parlamentáris demokráciák között képzelhető el. A parlamentáris demokráciák megszilárdítása azonban csupán közép- és hosszú távon várható, s így a magyar regionális és kisebbségpolitikának, ha fő célkitűzését a reális viszonyokra akarja méretezni, a közép- és hosszú távú stabilitásra kell összpontosítania.

Az így értelmezett regionális stabilitás mint fő célkitűzés egy *regionális és kisebbségpolitikai célrendszer*t feltételez. Ez vázlatosan a következő lehet:

a.) a kapcsolatok ápolása a környező országok és a régió többi országának hatalmon lévő politikai erőivel a stabilitás jelenlegi szintjének fenntartása érdekében;

b.) a kapcsolatok kiépítése és megerősítése a környező országok és a régió többi országának politikai erőivel a demokratikus ideológiák vonalán a parlamentáris demokráciák megszilárdítása érdekében;

c.) a gazdasági kapcsolatok fejlesztése a környező országokkal, kormánytámogatással;

d.) kedvező feltételek teremtése a civil szervezetek együttműködése számára Magyarország és a környező országok között;

e.) a határon túli magyar autonómiaörekvések támogatása három irányban: a határon túli magyar szervezeteknek nyújtott közvetlen támogatás; országaik többségi politikai erőinek irányában; valamint a nemzetközi kapcsolatok szintjén.

A '90-ben alakult magyar kormány magának tekintette a fenti célok többségét, és törekedett megvalósításukra. A '94-es kormány programjában az előző kormány gyakorlatához képest valamelyest másként interpretálva többnyire szintén szerepelnek ezek a célkitűzések. Elmondható, hogy 1990 óta a regionális és kisebbségpolitika alakulására befolyással bíró politikai szereplők *ehhez hasonló* célrendszerben gondolkodtak, és *ilyesféle* célok megvalósítására törekedtek. A célok hasonlósága lehetővé teszi, hogy folyamatosan tételezzük a magyar regionális és kisebbségpolitikát, de a vázolt célrendszer, középpontjában a régió stabilitásának biztosításával mint fő célkitűzéssel, eddigelé figyelmen kívül hagyott összefüggésekre is épít, és az ismert célkitűzések prioritásainak újrendezését követeli meg.

Alapvetően fontos, hogy a fenti célrendszer nem kérdőjelezi meg a magyar külpolitika fő célkitűzését: Magyarország mielőbbi euro-atlanti integrációját.⁴ Az eredményes regionális és kisebbségpolitika a külpoliti-

⁴ Az MSZP–SZDSZ-kormány programja kételyeket ültet el bennünk e tekintetben. E kormányprogram szerint „a magyar külpolitikának elsődleges célja, hogy garantálja az ország biztonságát”. Hogy a Magyar Köztársaság kormányának kül- és biztonságpolitikai programja egy közvetlen háborús veszély elé néző állam kül- és biztonságpolitikai programjához akar hasonlítani, az alapvetően két szempontból kifogásolható: a.) külpolitikai szempont: a fenti fő célkitűzésben nem különülnek el kellőképpen a külpolitika és a katonapolitika feladatai. Márpedig a politika e két ágazata között az eszközökben és azok felhasználási körülményei tekintetében lényeges különbségek vannak. Kalkulációiban a katonapolitika kivételes körülmények fennállását veszi alapul, az eszközök felhasználását ilyen körülmények

ka összefüggésrendszerében úgy fogható fel, mint az említett fő külpolitikai célkitűzés megvalósításához való jelentős hozzájárulás. De talán az sem hiba, ha a magyar regionális és kisebbségpolitika fő célkitűzése és a külpolitika legfőbb célja között még ennél is szorosabb kapcsolatot látunk, és azt állítjuk, hogy Magyarország euro-atlanti integrációjának *szükséges feltétele* a közép- és kelet-európai térség stabilitása. A regionális és kisebbségpolitika perspektívájából pedig úgy fogalmazhatunk, hogy annak csak akkor van realitása, ha a külpolitikának legfőbb célkitűzése a mielőbbi euro-atlanti integráció.

3. A magyar külpolitika gyermekbetegségei

Vegyük számba azokat tényezőket, melyek nagymértékben gátolták a magyar regionális és kisebbségpolitika eredményesebb működését. A vizsgálatot két összefüggő kérdés köré csoportosítjuk. Az első kérdés a következő: miért nem jött létre egy koherens, ugyanakkor a kül- és belpolitikai realitásokra épülő regionális és kisebbségpolitikai koncepció? Ezzel össze-

fennállásának esetére tervezi. A külpolitika – hacsak nincs kivételes helyzet – normál körülményekkel kalkulál. Ha a külpolitika fő célkitűzése kivételes helyzetre van tekintettel, e célkitűzés gyakorlati megvalósítása során olyan eszközök vehetők igénybe, melyek, ha felhasználásra kerülnek, a helyzetet valóságosan is kivételessé alakítják. A kivételes helyzetek nem szoktak stabilak lenni, előrevetítésük pedig nem a régió stabilitásának növekedését szolgálja; b.) belpolitikai szempont: a kivételes helyzet egyik legfőbb jellemzője, hogy a döntési kompetenciák szűk körre korlátozódnak (lásd szükségállapot). A kivételes helyzetnek a külpolitika fő célkitűzésében történő illetlen megelőlegezése belpolitikai szempontból azt jelenti, hogy a külpolitikai tevékenység kevesebb kontroll alá esik. Az ilyesmi igen nehezen fogható fel a parlamentáris demokrácia megszilárdítása felé tett lépésként, viszont annál könnyebben értelmezhető mint autoritárius irányban történő elmozdulás. Autoritárius szándékok dédelgetése valószínűleg nem járul hozzá Magyarország belpolitikai stabilitásának növekedéséhez.

A közép- és kelet-európai régió viszonylagos stabilitását, Magyarország relatív biztonságát az 1990–94-es parlamenti ciklus alatt sikerült legalább annyira megőrizni, hogy nem indokolt a magyar külpolitikát közvetlenül az említett cél szolgálatába állítani. Magyarország európai integrációs folyamata, a NATO-hoz és a WEU-hoz történő fokozatos közeledése, a jószomszédi viszony kialakítására való törekvés a környező országokkal és a határon túli magyarok autonómiaörekvéseinek támogatása – ha a magyar külpolitika határozottan cselekszik e célok megvalósítása érdekében – képes közvetett úton kielégítő garanciát nyújtani Magyarország biztonságára.

függésben másodjára áttekintjük azon regionális és kisebbségpolitikát befolyásolni képes politikai szereplők viselkedését, melyek tevékenységük révén stratégiai fontosságúakká váltak. Mindkét kérdés vizsgálata során a fenti regionális és kisebbségpolitikai célrendszert vesszük viszonyítási alapnak.

a.) Illúzió – hibás alapfeltevés

Az 1990-ben megalakult magyar kormány regionális és kisebbségpolitikai elképzelései arra az alapfeltevésre épültek, hogy az 1989-es változások nyomán a közép- és kelet-európai országokban parlamentáris demokráciák váltották fel a totalitarista rendszereket. A határon túli magyar kisebbségek problémájának kezelése és a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése terén azonban a magyar külpolitikát a szomszédos országok részéről már 1990-ben sorozatosan érték olyan kihívások, amelyek megkérdőjelezték idealista, inkább vágyakra, semmint realitásokra építő alapfeltevésének helyességét. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy egy olyan elvi alapállás, amely az említett kiinduláspontonra épít, a gyakorlati politika alakítása során nem tartható.

Egyes magyarországi politikai erők és a magyarországi sajtó fő árama, részint azért, mert hatalmi érdekeiknek ez felelt meg, de túlnyomórészt ösztönözve a megbékélést a szomszédos országokkal, odáig mentek azok „demokráciájának akarásában”, hogy nacionalistának bélyegeztek minden olyan megnyilvánulást, amely ezen országok valós állapotára, demokráciájának hiányosságaira kívánta felhívni a figyelmet. A magyarországi közvélemény jelentős része elfogadta ezt a beállítást. Ezzel párhuzamosan, és ettől a magatartástól nem függetlenül a régió országainak problémáiról való tudósítás a média valóban nacionalista szeletének monopóliumává vált. A nacionalista politikai erők és a nacionalista média – ugyancsak egyoldalúan – főként a magyar kisebbségek sérelmein keresztül látták, illetve láttatták a régió gondjait. A magyar külügyi kormányzat nem helyezkedett szembe a befolyásos belföldi sajtóval és a közvélemény jelentős részével, mivel el akarta kerülni annak látszatát, hogy közösséget vállal a magyar nacionalistákkal. Az adott belpolitikai körülmények között nem vállalkozott arra, hogy felülvizsgálja hibás regionális és kisebbségpolitikai alapfeltevését.

b.) *Küzdelem az illúzióval – a hibás alapfeltevés gyakorlati korrekciója*

Már az 1990-es év elején széles körben elterjedt az a vélekedés, hogy a *parlamentáris demokrácia önmagában még nem nyújt megoldást a kisebbségi problémákra*. Ez hozzásegítette a magyar regionális és kisebbségpolitikát ahhoz, hogy tarthatatlan alapfeltevését a gyakorlat szintjén *megkerülje*. A fenti tétel tulajdonképpen a hibás elv gyakorlati korrekciójaként szolgált. De egyrészt túl általános volt ahhoz, hogy regionális és kisebbségpolitikai koncepciót lehessen rá építeni, másrészt elterelte a figyelmet a működő parlamentáris demokrácia szerepéről a kisebbségi kérdés rendezésében és a régió közép- és hosszú távú stabilitásának biztosításában. A regionális és kisebbségpolitika tervezői és gyakorlati kivitelezői, elfogadván ezt a tételt, parlamentáris demokrácián kívüli taktikai eszközöket kezdtek keresni a régió legakutabb strukturális problémáinak megoldására.

c.) *Nemzetállami felfogás*

A hibás alapfeltevés és annak gyakorlati korrekciós kísérlete beleágyazódott egy nézetrendszerbe, melyet a magyar regionális és kisebbségpolitika alakulását befolyásoló szereplők többsége – mind a kormány és a kormánypárt(ok), mind az ellenzék oldalán – magáénak vallott. Ez a nézetrendszer, nevezetesen a nemzetállami felfogás volt az, ami elfedte a regionális és kisebbségpolitika elől a régió reális politikai folyamatait. Magyarország differenciálatlanul szemlélte a környező országokat, mivel az ott zajló eseményeket nemzetállami alapon közelítette meg.

A közép- és kelet-európai térség *többségi nemzeteinek viszonylatában* a nemzetállami felfogás szemüvege kiszűrte a többségi politikai szereplők közötti különbségeket. E szereplőket a magyar külpolitika elsődlegesen nem politikai szándékaik, hanem nemzeti hovatartozásuk alapján ítélte meg. A minősítések nem az olyan kritériumokhoz kapcsolódtak, mint például az ideológiai beállítottság vagy a parlamentáris demokrácia iránti elkötelezettség, hanem a nemzeti hovatartozáshoz. Így válhatott *minden* román, *minden* szlovák, *minden* szerb jóvá vagy rosszá, függetlenül attól, hogy milyen álláspontot képviselt meghatározó politikai kérdésekben. Ennek a szemléletnek a következménye a környező országok többségi nemzeteinek tekintetében az volt, hogy az egész nemzetre vonatkoztatott pozitív vagy negatív előítéleteiktől függően a magyarországi politikai erők

vagy a keblükre akartak ölelni, vagy mereven elutasítottak egy-egy egész nemzetet.

A nemzetállami felfogásból következik, hogy egy nemzet minősítésével az állam minősítése is adott. A magyar regionális és kisebbségpolitikát formáló szereplők egyik csoportja *főként belpolitikai* tapasztalataira építve alkotott véleményt a térség nemzeteiről, és anélkül, hogy az államokat külön vizsgálta volna, nemzetekről alkotott véleménye tartalmazta véleményét az államokról is.

Elsősorban a baloldali politikai erők hirdették a „történelmi megbékélést” a térség nemzeteivel, de nem tudtak mit kezdeni az egyes államokkal, mert nem ismerték azokat. Nem találták az utat a nemzettől az államig. A nemzetállami felfogás zavart keltett ezen politikai szereplők regionális és kisebbségpolitikájában, kapcsolataikat nem tudták normalizálni sem az egyes államok képviselőivel, sem a határon túli magyar kisebbségek szervezeteivel. Talán akkor sem merevítjük ki megengedhetetlen mértékben ezt a kérdést, állam és nemzet kétségkívül szoros kapcsolatát, egymásba fonódását talán akkor sem képzeljük túl lazának, ha azt állítjuk, hogy a közép- és kelet-európai *nemzetekkel* nincs szükség megbékélésre; a térség nemzetei nem haragszanak egymásra. Amire viszont égető szükség van, az nem más, mint a történelmi megbékélés az egyes *államok* között Közép- és Kelet-Európában.

A szereplők másik, inkább jobboldali csoportja a nemzetállami felfogás rabjaként az egyes államok minősítéséből következtetett a nemzetek minőségére. Az államok minősítése azonban hibás általánosításokra épült. Ez a csoport egyes közép- és kelet-európai államok kisebbségellenes megnyilvánulásaiból vont le konzekvenciákat egy-egy egész nemzetre vonatkozóan. Az államok kisebbségellenes viselkedése miatt elítélvén a nemzeteket, nemzetállami felfogásának következtében mereven elzárkózott a kisebbségellenesség okainak vizsgálatától, mely okok javarészt az állami berendezkedésben keresendők. Nem meglepő, hogy ezek a politikai szereplők nem tudtak kapcsolatokat kiépíteni a kisebbségellenesség jegyeit magán viselő államok semmilyen képviselőivel (a nem kisebbségelleneseket is ideértve!), de nem tudták normalizálni kapcsolataikat a magyar kisebbségek szervezeteivel sem, mivel ezeket *pusztán a magyar nemzet részének* tekintették, *államaik részének* viszont *nem*.

A *határon túli magyar kisebbségek viszonylatában* a nemzetállami felfogás úgyszintén zsákutcába terelte a magyar külpolitikát. Az állam és a nemzet közé egyenlőségjelet téve, a nemzeti kisebbségek problémái nem

kezelhető az államoknak a keretein belül, amelyekben élnek. Hiszen nemzetállamot tételezve *elvileg* tagadjuk a nemzeti kisebbségek létezését.⁵ Azok a magyarországi politikai szereplők, amelyek a többségi nemzeteket pozitívan ítélték meg, habár kénytelenek voltak reális adottságoknak venni a határon túli magyarok létezését, ezek problémáit bagatellizálták. A nemzet adott, pozitív minősítéséhez ugyanis nem társulhatott a kisebbségellenesség jegyeit magán viselő állam negatív minősítése, mivel a nemzetállami felfogás nem teszi lehetővé a nemzet és az állam között a megfelelő disztinkciót. Ebben a megközelítésben a „jó” nemzet nem lehet nacionalista, ellenben nacionalista az, aki kisebbségi problémákat emleget. Nemzetállami felfogásának és e felfogás beállításának köszönhetően nem ritkán esett meg ezzel a csoporttal, hogy miközben a lehető leghatározottabban elítélte a nacionalizmus minden formáját, mégis többségi nacionalisták oldalán találta magát. A '89–90-es eufória időszakában fogant alapfeltevés, miszerint a térségben parlamentáris demokráciák keletkeztek a totalitárius államok helyén, e csoport számára nem kellett, hogy érvényét veszítse, mivel ez a csoport elkerülte a szembesülést a térség egyik legakutabb problémájával, a nemzeti kisebbségi kérdéssel. A nemzeti kisebbségi kérdés háttérbe szorítása révén fenntarthatta pozitív véleményét a térség nemzeteiről és pozitív előítéletét a térség államainak demokratikus voltáról.

⁵ Sokan nem értik, miért vált ki a romániai magyar kisebbségből akkora elkeseredést a román alkotmány 1. szakaszának (1) bekezdése („1. § (1) Románia nemzeti, szuverén és független, egységes és oszthatatlan állam”). A gyakorlat persze mást mutat; a romániai magyar kisebbség gyakorolhatja a kisebbségi jogok bizonyos körét. De ha hatályosnak tekintjük a román alkotmány 1. §-át, ahogy jogállamban ez szokás (joguralom), az a magyar kisebbség mint nemzeti kisebbség létének tagadását jelenti. A magyarországi kisebbségi törvény körül folyó vitában nem a nemzeti kisebbségek létének tagadásából indultak ki az „egyéni jogi” vagy „egyesületi” felfogás képviselői, hanem a nemzetállami felfogás igenléséből. A nemzetállami felfogásból viszont a nemzeti kisebbségek létének megkérdőjelezése következik, ami persze a fenti felfogás híveinek sem állt szándékában. A hatályos magyar nemzeti és etnikai kisebbségi törvény számos pontja ezt az ellentmondást építette magába. A nemzetállami felfogás híveiként, a magyarországi kisebbségi törvény vitája során a baloldali liberálisok és az antiliberalis jobboldal egy platformra kerültek. És ha közelebről megvizsgáljuk, alapjában véve a két ideológia képviselőinek regionális és kisebbségpolitikai felfogása sem különbözik egymástól, amennyiben a nemzeti kisebbségi kérdést mint olyant mindkettő igyekszik – különböző módon – megkerülni. A két ideológiát szemlélve: mind a magyarországi kisebbségi törvény vitája során, mind a regionális és kisebbségpolitikában ugyanannak a nemzetállami felfogásnak a két oldalát láthattuk.

A regionális és kisebbségpolitikát befolyásoló politikai szereplők másik, inkább jobboldali csoportja negatívan ítélte meg egyes nemzeteket, melyek egy államban élnek számottevő magyar kisebbségekkel. E nemzetek elmarasztalása valójában az államok kisebbségellenes ténykedése fölötti ítéleten alapult. Ez a csoport a kisebbségi sérelmekben nem a demokrácia e hiányosságait látta, hanem a hibás alapfeltevésnek megfelelően olyan demokráciákat feltételezett, amelyek kisebbségellenesek. A hibás alapfeltevés korrekciós kísérlete – a parlamentáris demokrácia önmagában nem kínál megoldást a nemzeti kisebbségi problémákra – valójában ennek az ellentmondásos nézetnek a fényében értelmezhető. A kisebbségellenesség okait nem az államban, hanem a nemzetben keresve, a nemzetekről és az államokról differenciálatlanul negatív képet alkotva nem láthatta meg, és így nem is élhetett azokkal a politikai lehetőségekkel, melyeket '89 után a demokráciák csíráinak megjelenése, a csökevényes többpártrendszer kialakulása kínált Kelet-Közép-Európában. Kezdeti tétova kísérletek után nem próbált kapcsolatokat teremteni a térség demokrácia irányába mozduló pártjaival. A nemzetállami felfogás és az, ami ebből a gyakorlati politika számára következik, e csoport esetében nagyobb súllyal esik latba, mivel kormányzati pozícióból e csoportnak nagyobb befolyása volt a regionális és kisebbségpolitika alakítására.

A nemzetállami szemlélet következménye tehát, hogy a kisebbségek helyét egy többségi államban nem sikerül megtalálni. Erre utal az a tény is, hogy a kisebbségi autonómia tartalmát máig sem sikerült kielégítő módon meghatározni. A kisebbségi autonómia túlnyomóan még mindig néplélektani igény, formátlan politikai akarat, míg formalizált jogi tartalmának meghatározása, gyakorlati politikai alkalmazása, feltételeinek pontos feltérképezése várat magára. Ehelyett megfigyelhető volt a magyar regionális és kisebbségpolitikát befolyásoló szereplők szinte mindegyikének azon törekvése, hogy a határon túli magyar kisebbségi szervezeteket gleichschaltolja; az egyes pártok vetekedtek a kormánnyal és egymással, melyiküknek sikerül kliensévé tennie a jelentősebbeket. A kisebbségi szervezetek részéről, kevés kivétellel, ez a szándék meghallgatásra talált. Amely kisebbségi szervezet másként szándékozott alakítani kapcsolatait a magyarországi politikai szereplőkkel, ellehetetlenült. Cseppet sem véletlen, hogy a VMDK, azon kevés magyar kisebbségi szervezetek egyike, mely partneri viszony kialakítására törekedve ellenállt a gleichschaltolásnak, először dolgozott ki egy, a gyakorlati politikában hasznosítható autonómiakoncepciót. De bizonyára ez a szervezet is

megtapasztalta, hogy a nemzetállamok nem kisebbségi autonómiákban gondolkodnak.⁶

Összegezve: a mindvégig fenntartott, ám a politikai gyakorlatban alkalmazhatatlan alapfeltevés, a nemzetállami felfogás, és nem utolsósorban a Nyugat és a nemzetközi fórumok Közép- és Kelet-Európa-politikája azok a tényezők, melyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a mai napig *nem született átfogó, minden mozzanatában vállalható és a gyakorlatban is alkalmazható magyar regionális és kisebbségpolitikai koncepció.*

4. Megszámláltattál... A regionális és kisebbségpolitika alakulását befolyásoló politikai szereplők

Megfelelő koncepció hiányában nem alakulhattak ki a regionális és kisebbségpolitika hatékonyan működő intézményei sem. Az intézményes keretek körvonalazatlansága, az egyes intézmények hatásköreinek tisztá-

⁶ Tudatában vagyunk annak, hogy elméletileg főként azt szokás taglalni, hogyan feltételezi egymást kölcsönösen nemzet és állam. A kettő elválasztásakor viszont gyakorlati politikai célt tartottunk szem előtt. Véleményünk szerint erre feljogosít egyrészt a nemzetfogalom tartalmának teoretikus meghatároz(hat)atlansága, másrészt az államfogalom tartalmának igen pontos körülírhatósága. Ebben a térségben nemzet és állam elhatárolása politikai szükséglet. A nemzetfogalom elméleti jelentésnélkülisége átadhatja a helyét e fogalom gyakorlati jelentésének; ez a jelentés nem más, mint a pozitív viszonyulás a térség nemzeteihez, amely viszony a regionális kooperáció alapja, szükséges pozitív érzelmi töltete, katalizátora. A pozitívan értékelt nemzetek államait ugyanakkor egy elméletileg is tisztázott állammodell (parlamentáris demokrácia) különböző esetekre szabott változataival történő egybevetés alapján szigorú bírálóknak lehet alávetni. Miközben tehát a regionális és kisebbségpolitika pozitívan viszonyul a térség nemzeteihez, ha az állammodell megfelelő változatával történő összehasonlítás is indokolja, negatív magatartást tanúsíthat az államok egyes vonásaival szemben. Negatívan viszonyulhat például az államok autoritárius törekvéseihez, a parlamentarizmus szabályainak megsértéséhez, a nem demokratikus legitimitációhoz (szociális demagógia, nemzeti demagógia), a kisebbségellenességhez, a jogállami gyakorlat hiányosságaihoz stb., ugyanakkor elismerheti és értékelheti ezen államok demokratikus jellemvonásait. Kétségtelen, hogy egy ilyen viszonyulási mód a térség nemzeteihez és azok államaihoz nem marad mentes a feszültségektől. De ha a feszültséggócok megszüntetése érdekében a térség államainak bármilyen törekvését elfogadhatónak ítéljük, hosszabb távon építjük be egy valószínűleg nagyobb instabilitás elemeit kapcsolatainkba. A rövid távú stabilitás relatív hiányát a nemzetekkel szembeni pozitív viszony ellen-súlyozhatja. A nemzetállami felfogás tagadása, nemzet és állam elválasztása így kapcsolódhat a régió közép- és hosszú távú stabilitásának kiépítési folyamatához.

zatlansága és az egymás ellenében érvényesülő szűk intézményi érdekek a maguk során szintén csökkentették egy koncepció kikristályosodásának lehetőségét. Ebből a bűvös körből a regionális és kisebbségpolitikának mind ez ideig nem sikerült kitörnie.

a.) A miniszterelnök és a külügyminiszter

A miniszterelnök és közvetlen környezete határozta meg azt a regionális és kisebbségpolitikai stratégiát, melyet a magyar kormány 1990-től kezdődően követett. A *Külügyminisztériumra* a végrehajtás szerepe hárult. Az alábbiakban nem összefüggő koncepcióra épülő politikai stratégiáról, hanem néhány stratégiai elemről beszélünk, melyek jelentős hatással voltak Magyarország és szomszédai viszonyának és a határon túli magyar kisebbségek helyzetének alakulására.

Ilyen elem Antall József 1990 tavaszán tett és utána többször megismételt híres kijelentése („tizenöt millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni lélekben és érzésben”), melynek közvetlen következménye egyrészt a határon túli magyarok identitástudatának megerősödése volt, másrészt az, hogy a környező, jelentős számú magyar kisebbséggel rendelkező országok kormányai távolságtartóvá váltak. A kijelentés további következményei szerteágazóak. Elég, ha itt csak azt említjük meg, hogy a határon túli magyarok identitástudatának megerősödése felgyorsította és minőségileg is pozitívan befolyásolta önszerveződésüket, másrészt viszont alkalmat adott a környező országok többségi hatalmainak, hogy fokozott mértékben támaszkodjanak magyarelles, általában kisebbségellenes, vagyis nacionalista legitimációra.

A magyar kormánynak az alapszerződések kérdésében elfoglalt álláspontja szintén fontos stratégiai elemnek tekinthető. A magyar külpolitika irányítóinak sikerült mindvégig „lebegtetni” ebben a kérdésben, mely tulajdonképpen nem a benne foglalt két probléma – a határok megváltoztathatatlanságáról szóló klauzula és a kisebbségek jogainak garantálása – megoldása szempontjából releváns. A közvetlenül érintett politikai szereplők mindegyike tisztában volt ugyanis azzal, hogy Magyarországnak nincs semmiféle esélye határváltoztatásra, és nem is akar ilyesmit. Másrészt minden politikai szereplő tudta, hogy a Magyarország által követelt – eléggé homályosan körvonalazott – kisebbségvédelmi garanciák alapszerződésbe foglalása a jelenlegi román, szlovák és szerb belpolitikai

viszonyok miatt eleve reménytelen. Tehát az alapszerződések mindkét problematikus eleme absztraktnek minősíthető.

Magyarország azzal, hogy kisebbségvédelmi garanciák beépítésétől tette függővé az alapszerződések aláírását, hathatós védelmet nyújtott a magyar kisebbségeknek. A magyar kisebbségek azt láthatták, hogy Magyarország kiáll törekvéseik mellett. (Aminthogy az ukrán–magyar alapszerződés aláírásakor a kárpátaljai magyarok úgy érezték, hogy Magyarország elárulta őket.) A magyar kisebbségek önbizalma, melyet Magyarország magatartása megerősített, valamint hatékony önszerveződésük, ami önbizalom hiányában elképzelhetetlen lett volna, nagyrészt visszatartotta a többségi nacionalista hatalmakat a durva kisebbségellenes fellépésektől. A határklauzula alapszerződésbe foglalását Románia, Szlovákia és Szerbia Magyarország meghátrálásaként tudta volna értelmezni a kisebbségi kérdésben, és e meghátrálás nyomán durvább eszközöket alkalmazhatott volna a kisebbségek ellen. Elmondható, hogy a alapszerződések „lebegtetése”, „az utolsó ütőkártya” kézből tartása a többségi nacionalizmus ellen és a magyar kisebbségek védelmében hozzájárult a régió viszonylagos stabilitásának fenntartásához. Ugyanakkor a magyar diplomácia tétovázása miatt, és főként Románia ügyes diplomáciai tevékenysége nyomán a „lebegtetés” jelentős nemzetközi presztízsveszteséget okozott Magyarországnak.

Valamivel jobban körvonalazható az a stratégia, ahogyan a magyar külpolitika irányítói a Nyugat Közép- és Kelet-Európa-politikájához viszonyultak. E viszonyulás lényege: lehetőleg nem szembemenni semmilyen nyugati trenddel. A nyugati trendekre való ráhangolódás túlzott igyekezete azonban megfosztotta a magyar regionális és kisebbségpolitikát egy sor lehetőség felismerésétől és kiaknázásától. A Nyugat '89-et követően tudvalegőleg bizonytalan volt a Közép- és Kelet-Európa-politika főbb kérdései tekintetében, és legalább két markáns, viszont egymással ellentétes törekvést próbált érvényesíteni. Máiig nem tudta eldönteni a katasztrófaszemlélet érvényesítésének és a közép- és kelet-európai régió rövid távú stabilitása gyors megerősítésének dilemmáját; sarkítva: nem tudta, hogy (szinte) mindent leromboljon-e, vagy (csaknem) mindent fenntartson ebben a térségben. Magyarország számára az lett volna kedvező, ha a harmadik utat választja: a térség demokratizálását, a közép- és hosszú távú stabilitást a rövid távú stabilitás szintjének lassú emelése mellett. Ebben a helyzetben a magyar külügyi kormányzatnak, a megfelelő információk és tapasztalatok birtokában, lehetősége lett volna egy, a Nyugat számára is elfogadható, a régió közép- és hosszú távú stabilitását célzó integrációs

koncepció képviselésére. Ez a lehetőség mára már valószínűleg jóval kisebb.

b.) A diplomáciai testületek

Az intézmények közül a szomszédos országok magyar *diplomáciai testületei*, miközben érvényesíteni próbálták saját intézményi érdekeiket, koncepcionális szinten jelentős mértékben befolyásolták a magyar regionális és kisebbségpolitika alakulását. Ugyanis a Határon Túli Magyarok Titkárságának létrehozásával a Miniszterelnöki Hivatalon belül a magyar kormány a határon túli magyaroktól közvetlenül szerezhetette be mind a kisebbségi, mind a többségi vonatkozású információkat a környező országokból. A diplomáciai kirendeltségek úgy érezhették, hogy ezáltal háttérbe szorulnak, szerepük másodlagossá válik a regionális és kisebbségpolitika formálásában. Fokozatosan kiépítették, illetve részben újra felmelegítették '89 előttről származó többségi és kisebbségi kapcsolataikat. Az ellenzéki MSZP megerősödésével ezek a kapcsolatok egyre inkább e párt érdekeihez igazodtak. A '89 előttről származó összefonódások lehetővé tették az eredményes kommunikációt a diplomáciai testületek tagjai és az MSZP külpolitikussai között. Ezzel egy időben az MSZP a diplomáciai testületek intézményi érdekeivel is egyező regionális és kisebbségpolitikai nézeteket kezdett hangoztatni. A parlamenti ciklus utolsó harmadában az ellenzéki MSZP egyes körei részint választási kampányfogásként, részint az euro-atlanti térségnek, valamint a szomszédos országoknak szánt üzenetként nacionalizmussal, revizionista törekvésekkel vádolták a magyar kormányt, mely szerintük kizárólag a határon túli magyarok szempontjait érvényesíti a szomszédosági politikában. Az SZDSZ elhitte ezt, és őszintén óhajtván a megbékélést a szomszédos országok többségi nemzeteivel, csatlakozott az MSZP-hez a kormány bírálataiban.

c.) A Határon Túli Magyarok Hivatala

A *Határon Túli Magyarok Hivatala* előtt eredetileg két feladatcsoport állt:

- a tárcák közötti, a határon túli magyarok támogatásával kapcsolatos tevékenység *koordinálása*;
- *kisebbségpolitikai koncepció kidolgozása és érvényesítése.*

A '90-es kormányalakítást követően e feladatok ellátásához a kezdeti feltételek adottak voltak. A Hivatal (akkor Határon Túli Magyarok Titkársága) a Miniszterelnöki Hivatal keretében kezdte meg működését, közvetlenül a miniszterelnöknek alárendelve. Vezetője a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára volt. Az államigazgatási intézmények hierarchiájában megfelelő helyet foglalt el ahhoz, hogy mindkét említett feladatot elláthassa. A Titkárság azonban a pozíció adta lehetőségeket nem használta ki. Nem alakított ki megfelelő kapcsolatokat a tárcákkal, és ennek következtében a tárcák önjárókká váltak. A határon túli magyarok támogatása koordinálatlanul történt, és ezt a tevékenységet egyre inkább a diszfunkcionalitás és az átláthatatlanság jellemezték.

A Titkárság, majd a Hivatal – habár leginkább ennek az intézménynek voltak használható információi és átfogó tapasztalatai a régió helyzetének alakulásáról – a fentebb említett belpolitikai viszonyrendszerben nem tudván eligazodni, meghátrált azon feladatának teljesítése előtt, hogy a magyar külpolitika által a régióban és a nemzetközi fórumokon egyaránt képviselhető kisebbségpolitikai koncepciót dolgozzon ki. Az ide beáramló információk és a felgyülemlett tapasztalatok nagyrészt a külügyi apparátussal való rivalizálás áldozatául estek. A magyar regionális és kisebbségpolitika koncepcionális kritikája során ezzel az intézménnyel kapcsolatban a *mulasztás* az, ami kiemelendő.

d.) *A parlamenti pártok*⁷

Az MDF kormányközelségben levő centrista, liberális szárnya pragmatikusnak próbált viszonyulni a regionális és kisebbségpolitikában felmerülő problémákhoz. E pártnak, legalábbis a '90-es választási ciklus elején, voltak tétova kísérletei, hogy felvegye a kapcsolatot és párbeszédet kezdeményezzen a szomszédos országok (feltételezhetően) azonos ideológiát valló demokratikus pártjaival (például a román ellenzéki Nemzeti Kereszténydemokrata Párttal). Az elvi kérdések tisztázatlansága folytán viszont pragmatizmusában addig ment, hogy a ciklus második harmadától kezdődően főként az MSZP és az SZDSZ nyomására lemondott az ilyen

⁷ Az egyes pártok regionális és kisebbségpolitikája mindenképpen behatóbb elemzést igényelne. Itt azonban kénytelenek vagyunk arra szorítkozni, hogy megemlítsünk néhány vonást, mely koncepcionális szinten értelmezhető.

kísérletekről, és mintegy reflexszerűen ráállt a nemzetállami logika szerinti politizálásra.

Az MDF jobboldali, antiliberális szárnya mindvégig doktriner nemzetállami felfogás szerint alakította regionális és kisebbségpolitikáját. A határon túli magyarok sérelmei miatt semmiféle együttműködésre nem volt hajlandó a környező országok többségi politikai erőivel, és elítélt minden ilyen, a magyar kisebbségek részéről jövő törekvést is. Csurka István óvakodott attól, hogy nemzeti kisebbségekről beszéljen; a határon túli magyarokat a magyar nemzet részének tekintve úgy kezelte őket, mint a magyar állam részeit. Az antiliberális szárny kiválása ellenére regionális és kisebbségpolitikai elképzelései mély nyomokat hagytak az MDF politikájában.

Az MSZP ideológiamentességet propagált. Ideológiai szövetségesei, melyek a régió országainak többségében hatalmon voltak, nem voltak vállalhatók sem a magyar közvélemény, sem a nemzetközi közvélemény szemében. Ugyanakkor arra igyekezett rávenni a magyar kormányt és az ellenzéki pártokat, hogy a „történelmi megbékélés” jegyében, felülemelkedve az ideológiákon, fűzzék szorosra kapcsolataikat a környező országok hatalmaival. A magyar kormány, a Fidesz és az SZDSZ azonban – eltérő mértékben ugyan – vonakodtak hozzájárulni ezen politikai erők szalonképessé tételéhez.

Az MSZP mint utódpart szemszögéből, lehetőségeinek behatárolt voltát figyelembe véve, ez a megközelítés logikus volt. A magyar regionális és kisebbségpolitikában azonban az MSZP ezen magatartása nem kis zavart keltett. A figyelmet a régió országainak hatalmon lévő politikai erőire összpontosítva ez a szemlélet szerepet játszott abban, hogy nem alakult ki differenciáltabb kép a térség országairól.

A környező országok diplomáciai testületei, saját intézményi érdekeiknél fogva, könnyen ráhangolódtak erre a szemléletre. Külpolitikai közvélemény kialakulására Magyarországon érthető módon nem volt elég egy-két év. A média és a sajtó szintén tájékozatlan. A Nyugat szándékai ellentmondásosak. A regionális és kisebbségpolitika alakulására befolyással bíró szereplőknek pedig az elvek szintjén nem sikerült tisztázniuk hozzáállásukat a régió problémáihoz. Ebben a helyzetben egy vállalhatatlan alternatíva középpontba állítása (vagyis „történelmileg megbékélni” olyan erőkkkel, amelyeknek politikai törekvéseit egyrészt belső meggyőződésből elutasítják, másrészt felvállalását sem a hazai, sem a nemzetközi közvélemény felé nem tartják kamatoztatható lépésnek) utakat zárt le a vállalha-

tó alternatívák keresése előtt is. Az MSZP-s (és SZDSZ-es) vád például, hogy az MDF-kormány a környező országokkal ideológiai alapon politizált, nagyon is igaz – félig: elutasította ezen országok nacionálkommunista erőinek közeledési kísérleteit (vagyis Miloševićet, Iliescut, Mečiant). (Az is igaz viszont, hogy sem az MSZP, sem az SZDSZ nem igazán törekedett ezen erők közelébe férközni.) A vád másrészt nem igaz, mert ideológiai alapon a térség országainak *semmilyen* politikai erejéhez sem közeledett. Maradtak a határon túli magyarok, akikkel *nemzeti* alapon tartotta a kapcsolatot. Így csúszhatott az MDF is a nemzetállami felfogás amorf masszájába, ami a gyakorlati külpolitikát Kelet-Közép-Európában megbénítja.

Az SZDSZ igen óvatos regionális és kisebbségpolitikai gyakorlatot folytatott. Regionális és kisebbségpolitikájának középpontjában a magyar belpolitikai helyzet alakulása állt. E politika elveit a magyarországi politikai szereplők bel- és külpolitikai gyakorlatának minősítéséből szűrte le. Tekintetbe véve a regionális és kisebbségpolitika vázolt zsákutcáját, az áttételesség bizonyára nem használt volna az SZDSZ-politikának – ha felfogását a régió országainak valóságával a gyakorlat szintjén is szembesítette volna. Bizonyos ellentmondások felszínre jutását azonban az SZDSZ így sem tudta elkerülni. Például következetesen és a legnagyobb határozottsággal elítélt mindenféle nacionalista *elvet*, és a leghatározottabban állt ki a határok sérthetetlenségének *elve* mellett. Ugyanakkor – nyilván gyakorlati belpolitikai megfontolások alapján – csatlakozott az MSZP „történelmi megbékélésre” szólító felhívásához.

Ha a regionális és kisebbségpolitikát úgy fogjuk fel, mint bezárkózást a nemzetállamba, féltő, hogy Magyarország euro-atlanti integrációja, amit az SZDSZ talán a leghatározottabban szorgalmaz, szintén csupán egy *elv* marad.

A *Fidesz ideológiai alapon* kívánta folytatni a regionális és kisebbségpolitikát; szövetségeseiket keresett a régióban: demokratikus, liberális értékek iránt fogékony kis, gyenge többségi pártokat kísérelt meg összehozni egymással a „liberális pártok találkozóin”, melyeken a határon túli magyar szervezetek is részt vettek, imígyen próbálván erősíteni a demokratikus törekvéseket a régió országaiban. E találkozókön központi helyen szerepelt a kisebbségi autonómia kérdése és a többség-kisebbség közötti párbeszéd és *megegyezés* szükségessége. A Fidesz e vállalkozása sem Magyarországon, sem a környező országokban nem váltott ki nagy visszhangot, és inkább jövőbe mutató példának tekinthető.

5. A tét

A '94-es parlamenti választások és az azóta eltelt néhány hónap belpolitikai eseményei úgy is értelmezhetők, hogy Magyarország letérőben van a parlamentáris demokrácia építésének pályájáról, és újra egy autoritárius rendszer irányában mozog. Kelet-Közép-Európa többi államához hasonlóan Magyarország esetében is kétséges, hogy képes-e *önerőből* a '89-ben megkezdett úton haladni. Ha igen: a külpolitika fontos biztosíték lehet, és gyorsíthatja a parlamentáris rendszer építésének folyamatát; ha nem: a külpolitika marad az egyetlen lehetőség, hogy a belpolitikai trendek ellenére az ország mégis azon a pályán maradjon, amelyre '89-ben ráállt. Ekkor *csak* az euro-atlanti integráció segíthet, és ebben a fő szerep a külpolitikára hárul. Ha a helyzet így alakul, a külpolitika szerepének megnövekedésével, ha lehet, Magyarországnak még elemibb érdeke fűződik a regionális stabilitás biztosításához mint az ország euro-atlanti integrációjának esetleges feltételéhez, vagy mint ami jelentős hozzájárulás az integráció sikeréhez.

A fenti elemzés talán nem túl hízelgő sem az 1990-ben megalakult magyar kormány, sem a többi politikai szereplő külpolitikai tevékenységére nézvést. Ezért álljon itt egy elismerő mondat. Az, hogy Magyarország előtt 1994-ben külpolitikai alternatívaként még mindig nyitva áll az euro-atlanti integráció útja, és – sajnos nem kizárt, hogy *csak* ezen alternatíva megvalósulásának függvényében – az ország megtartásának lehetősége a *működő* parlamentáris demokrácia építésének pályáján, ez feltétlenül érdeme az MDF vezette első, demokratikusan választott magyar kormány külpolitikájának és a többi külpolitikai szereplőnek is. S ha az elkövetkező négy évben a külpolitikában Magyarország nem járná is azt az utat, melyről a fenti gondolatkísérlet, szándéka szerint, megpróbált eltávolítani néhány akadályt, azt kívánjuk, hogy az ország előtt álló lehetőségek megmaradjanak legalább azon a szinten, ahol jelenleg vannak.

A MEGHASONLOTTSÁG KÜLPOLITIKÁJA

(Társszerzők: Németh Zsolt, Rockenbauer Zoltán)

Szinte nem múlik el hét, hogy a kormány valamely tagja ne magasztalná saját kormányának külpolitikáját. Külpolitikai tevékenységüket a baloldali koalíció politikusai szívesen illetik a „történelmi” jelzővel, sőt Horn Gyula legutóbb egy kereskedelmi szerződés megkötését egyenesen az évszázad legjelentősebb külpolitikai lépéseként emlegette.

A külső szemlélő ugyanakkor felettébb furcsállhatja, hogy mindközben Magyarország euro-atlanti integrációja az elmúlt másfél évben tapodtat sem mozdult előre, a szomszédokkal való úgynevezett történelmi megbékélés ügye kétségesebb, mint valaha, és Magyarország külföldi megítélése rosszabb, mint 1988 óta bármikor. Még a kormánypárti orgánumok is bőségesen idéznek azokból a világlapokból, amelyek Magyarország kapcsán újabban a „tequila-szindróma”, a „szürkezóna” vagy a „banánköztársaság” kifejezést emlegetik. Mi hát e kiáltó eltérés oka? Ennyire retusált lenne az a kép, amelyet a kormány önmagáról készített? Vagy csak kívülről tetszik fakónak az, amit belülről fényesnek látnak?

Valószínűleg nem tévedünk, ha az MSZP–SZDSZ-kormány tevékenységének legmarkánsabb jellemvonásaként a meghasonlottságot jelöljük meg. Erre a jelenségre először maga Horn Gyula mutatott rá, amikor megválasztása után arról elmélkedett, hogy milyen nehéz feladat is egy szocialista párt számára a kapitalizmust (!) felépíteni. A koalíció belső meghasonltságáról a gazdaság terén naponta érkeznek az újabb és újabb riasztó hírek. Nos, bár nincs ennyire reflektorfényben, de nem sokkal jobb a helyzet a külpolitika területén sem.

A baloldali kormánykoalíció választási kampánya során külpolitikai imázsát (is) a szakértelem fogalmára kívánta építeni. Az úgynevezett organizatórikus értékek hangoztatása ideig-óráig segítette leplezni az MSZP ideológiai önazonosságának zavarait. A szakértelem látszatát kellette, hogy a külpolitikai gépezet technikai értelemben valóban olajozottabban működött, mint az MDF-kormány idején. Mára azonban a szakértői imázs megkopott, és fokozatosan előtűnt az MSZP meghasonlottsága. Az MSZP verbálisan ugyan elkötelezte magát az euro-atlanti integráció, a szomszédokkal való kiegyezés és a határon túli magyar

közösségek védelme mellett, mégis... Mégis mintha a kelleténél jobban alkalmazkodna az orosz külpolitikai érdekekhez... Mégis mintha az elvtársias vállveregetéseken túl nem törekedne a régió országai közötti együttműködés elmélyítésére... Mégis mintha a határon túli magyarok érdekei nem lennének igazán fontosak számára. Mintha a kormánytagok többségének, és különösen a miniszterelnöknek az esze Nyugatra, de a szíve Keletre húzna, és az egyre csiszoltabb euro-atlanti retorika mögül olykor-olykor bizony kiütköznének a hajdani reflexek.

A meg hasonlottság egyszerre hat bénítóan a magyar külpolitikára, és teszi azt kiszámíthatatlanná. A benutság és cselekvésképtelenség leglátványosabban az 1995 nyarán jelentősen romló határon túli magyar viszonylatban jelent meg, különösen a vajdasági betelepítések vonatkozásában. A kiszámíthatatlanság elsősorban a miniszterelnök szünni nem akaró improvizációiban öltött testet.

A kormánypártok önazonosságának zavarai a külügyi kormányzat koncepciótlanságához vezettek. Elbizonytalanodtak a fő külpolitikai prioritások, s megbomlott ezek egymáshoz való viszonya.

Joggal vehető fel, hogy a külpolitikai kormányzat egyre nyilvánvalóbb koncepciótlansága és a kormánypártok ideológiai önazonosságának zavarai mögött nem más, mint az MSZP-t máig kísértő múlt húzódik meg. Az MSZP-nek minden jel szerint máig sem sikerült feldolgoznia azt a néhány évtizedet, melynek során egyes, ma kulcspozícióban levő vezetői egy totális társadalmi ideológia alapján egy mára megbukott társadalmi berendezkedés fenntartásában meghatározó szerepet vállaltak.

A kormány integrációs politikája

A hajdani reflexek nemcsak abban érhetőek tetten, hogy az MSZP úgy kitakarította a Külügyminisztériumot, mint Héraklész Augeiasz istállóját. Minden fontosabb poszton csak „megbízható” (értsd: „rég”) kádereket tűrtek meg (a szegény SZDSZ-nek jószerével meg kellett elégednie a külföldi magyar kulturális intézetek gyarmatosításával), egyértelműen jelezve ezzel Keletre és Nyugatra, hogy ki az úr a háznál. És NATO-csatlakozási esélyeinket nem szolgálta sem az MSZP kezdeti, burkoltan NATO-ellenes retorikája, sem a békepartnerség keretében tavaly megrendezett hadgyakorlatok magyar részről történt elszabotálása. Az új kor-

mány atlanti politikájának kezdeti bizonytalansága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország mára elveszítette előkelő helyét a leggyorsabban csatlakozandók listáján. Ugyancsak a régi reflexek újjáéledéseként értékelték – különösképpen a lengyel és a cseh politikusok – a miniszterelnök nevezetes poznaíni nyilatkozatát, amely az orosz érzékenységre való hivatkozással kilátásba helyezte, hogy Horn Gyula személyes közbenjárással igyekszik majd megnyerni Moszkva jóindulatát a visegrádiak NATO-csatlakozásához. A példákat lehet sorolni bőven. Utalhatunk rá, hogy a Horn-kormány másfél éve alatt nemhogy előre-, de inkább hátramoszdukt a magyar hadsereg feletti civil ellenőrzés kiterjesztésének ügye, jóllehet ez alapvető feltétel a NATO-csatlakozáshoz. Horn Gyula miniszterelnök azt is természetesen veszi, hogy visszautasítja a Parlament külügyi bizottságának meghívását, holott nemcsak adott szava, de az Alkotmány is kötelezi rá, hogy a bizottság előtt beszámoljon, ha az kéri. Ám a miniszterelnök bizonyára a múltban nem szokott hozzá, hogy titkos találkozásióról saját pártján kívül bárkit is tájékoztasson.

Persze a kormány azért igyekszik. Igyekszik – különösképpen külföldön – feledtetni a kádári neveltetés stigmáit. Igyekszik „keleti szocialista” helyett „nyugati szociáldemokratának” látszani.

A tudathasadásos állapotból s a rossz lelkiismeretből fakad, hogy a magyar külpolitika ugyanakkor túlkompenzál. Túlkompenzál a nyugati partnerek előtt – a határon túli magyar kisebbségek rovására. Az eminens diák szerepében tetszeleg, a legjobb tanulónak akar látszani úgy, hogy hazánk szomszédügyi politikáját – s így a határon túli magyar kisebbség ügyét – mára teljesen a nyugati partnerek vélt óhajainak rendeli alá. Érdekes, hogy a külügyi kormányzat kompetens személyiségei itthon majd' egy évig sikeresen tagadták ezt. A kormányprogram ugyanis lényegében elfogadta az antalli örökséget a magyar külpolitikai stratégia tekintetében, amely egyenlő fontosságúnak jelöli meg az euro-atlanti integráció, a regionális politika és a határainkon túli magyarság ügyét. Szokás volt a magyar külpolitika „három prioritásáról” beszélni egészen addig, amíg Horn Gyula a tavasszal a Parlamentben azt nem találta mondani, hogy a kormány az ország külpolitikáját teljes egészében az euro-atlanti integráció ügyének rendeli alá. Freudi elszólás lett volna? Ödipusz-komplexus? Vagy netán stratégiaváltás? Nehéz lenne megmondani. A miniszterelnök túl sokat improvizál ahhoz, hogy minden nagy horderejűnek szánt mondatát komolyan lehessen venni. Mindenesetre egyre kevesebb szó esik azóta a „három egyenlő prioritásról”, az alapszerződések kérdésében

elfoglalt kormányálláspont pedig elég egyértelműen megmutatta, hogy a miniszterelnök ezúttal tényleg nem blöffölt.

A meg hasonlottság ténye azt sem zárja persze ki, hogy az MSZP–SZDSZ-kormány bármit – igen, bármit! – odaadna egy kis előrehaladásért az euro-atlanti integrációban, amit a hazai közvélemény előtt sikerként lehetne felmutatni. Mert a kormánynak, minden erőfeszítése dacára, nem sok sikerélményben lehetett része Nyugaton sem. Legyünk igazságosak: nemcsak rajtuk múltott. Nem bizonyítható, hogy egy jobb kormány világosabb és határozottabb külpolitikával, demokratikus múlttal a jelenlegi helyzetben több sikert ért volna el ezen a fronton. Az Európai Uniónak és a NATO-nak valóban éppúgy nincs stratégiája a keleti irányú bővítésre, mint a volt KGST-országoknak a csatlakozásra. Az Európai Unió főként belső problémáival van elfoglalva, és egyre nagyobb gyanakvással szemléli a gazdasági problémáikon úrrá lenni nem tudó, volt kommunistákat a hatalomba visszaszavazó országokat.

Ugyanakkor a Horn-kabinetnek nyílt lehetősége arra, hogy bizonyítson a nemzetközi porondon. Ám sem a tavaly év végi EBESZ-csúcs, sem a késő tavasszal megtartott Észak-Atlanti Közgyűlés ülése – mindkettő budapesti helyszínnel! – nem volt elegendő ahhoz, hogy a nemzetközi figyelmet akár egy kicsit is az országra irányítsa. Horn Gyula amerikai látogatása meg úgy múlt el nyomtalanul, hogy a vendéglátók észre sem vették.

A magyar politikának mindössze két alkalommal sikerült tapsot aratnia Nyugaton: a szlovák–magyar alapszerződéssel és a Bokros-csomaggal. Hogy mindkettő a visszájára fordul, ahhoz sajnos kétség sem férhet. A szlovák–magyar alapszerződés óta nem javult a két ország viszonya (ha leszámítjuk Horn Gyulának azt a baráti gesztusát, hogy a magyar Parlamentben Mečiar „szavatartó embernek” nevezte), a szlovákiai magyarság helyzete viszont drasztikusan romlott. A Bokros-csomagot pedig mára megette a rozsdá és az Alkotmánybíróság. Mindkét esemény csapdahelyzetet teremtett. A kezdetben megdicsért jó diák hamar a sarokban találta magát.

A kormány szomszédügyi politikája

A Horn-kormány szomszédügyi politikájának áttekintése során nem csupán időrendileg, de logikailag is azokat az ígéretekkel kell kiindulópontnak

tekintenünk, melyeket az MSZP tett a '94-es parlamenti választási kampány idején. A magyar szocialisták és szabad demokraták nem kevesebbet ígértek, mint hogy gyökeresen megújítják és rövid távon rendezik Magyarország kapcsolatait azokkal a szomszédos államokkal, melyekben számottevő magyar kisebbség él. A kormányprogram ennek megfelelően a „történelmi megbékélés” szükségességét és rövid távú realizálását hirdeti meg ezen államokkal kapcsolatban.

Az MSZP és az SZDSZ választási kampánya felrúgta a hatpárti külpolitikai konszenzust, és az Antall-kormány „nacionalizmusát” okolta a Magyarország és egyes szomszédos államok közötti feszültségekért. Ország-világ előtt azt a látszatot keltette ezzel, mintha a „nacionalista” magyar kormány hatalmon maradása esetén délszláv típusú válság fenyegetne Magyarországot és egyes szomszédai között. Az akkori kormányteljesítmények lesújtó bírálata és a feszültségek gyors rendezésének ígérete nem utolsósorban a magyar kommunista utódpárt nemzetközi elfogadtatását volt hivatott szolgálni, amennyiben az MSZP azt próbálta magáról elhíttetni, hogy képes a Magyarország és egyes szomszédai közötti viszony konszolidálására, és így ez a párt az a politikai erő, mely kormányzati pozícióba kerülve jelentős mértékben hozzájárul majd a térség stabilitásának növeléséhez.

E kampányfogás, mellyel párhuzamba állíthatók Horn miniszterelnöknek, valamint több munkatársának későbbi „vállalkozásai”, hogy külső és belföldön a magyar parlamenti ellenzéknek fasiszta, de legalábbis szalonképtelen hírért keltse, az adott körülmények között önmagában is rontott Magyarország nemzetközi megítélésén.

Más lenne persze a helyzet, ha a magyar kormánynak, országlása másfél éve alatt, valóban sikerült volna beváltania választási ígéreteit, és stabil viszonyt sikerült volna kialakítania Romániával, Szlovákiával és a Jugoszláv Köztársasággal. Erről viszont a „derűlátó” kormánypropaganda ellenére szó sincs. A Horn-kormány egy év alatt egyet sem oldott meg azokból a problémákból, melyek megoldatlanságáért az előző kormányt vádolta. A kormány parlamenti ellenzékének külpolitikai ellehetlenítése, ugyanakkor az a tény, hogy a kormány hangzatos ígéretei ellenére képtelen megoldani Magyarország külpolitikai stabilitásának problémáit, az euro-atlanti közösség államaiban azt a benyomást kelti, hogy Magyarországon nem létezik olyan politikai erő, mely távol tudná tartani az országot a délszláv típusú konfliktusoktól. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a közösség fenntartásai Magyarországgal szemben nőttek, és

Magyarország és külpolitikai környezete a potenciális konfliktusokat illetően lassan valóban ugyanolyan megítélés alá esik, mint a délszláv térség. Ezen sajnos nem sokat változtat, hogy Magyarországot, illetve szomszédait az egyes nyugati országok eltérő mértékben teszik felelőssé a kialakult helyzetért.

A Horn-kormány szomszédügyi politikája mára már teljes nagyságában kibontakozó kudarchoz vezetett. A stabilitást az utóbbi másfél évben sem sikerült növelni. A hibás „megbékélési politika” miatt viszont megrendült a határon túli magyar közösségek Magyarországra vetett bizalma, ami komoly destabilizáló hatással lehet Magyarország és azon államok belpolitikájára, melyekben e kisebbségi közösségek élnek, vagyis a térség általános destabilizálódását eredményezheti.

Az MSZP–SZDSZ-kormány, amikor meghirdette a „történelmi megbékélés” politikáját, nem volt tisztában az érintett államok politikai rendszerének működésével. Ha világosan látta volna, hogy a nemzeti kizárólagosság ezen államok politikai rendszerének egyik központi eleme, bizonyára óvatosabban bánt volna a jószomszédi viszony gyors kialakításáról szóló tétellel.

A „történelmi megbékélés” politikája demonstratív, de tartalmatlan gesztusok sorozatává vált, és egyetlen célja a Nyugat kegyeinek az elnyerése. A „történelmi megbékélés” azonban nem azonos a viszony tényleges *konzolidálásával*. Kétségtelen, hogy Magyarország euro-atlanti integrációjához elengedhetetlen a viszony konszolidálása a környező országokkal. Erről a magyar kormány ugyanúgy meg lehet győződve, mint a parlamentáris demokrácia iránt elkötelezett magyar parlamenti ellenzéki pártok. De a Romániával, Szlovákiával és a Szerb Köztársasággal fenntartott kapcsolatok tényleges konszolidálásának elengedhetetlen feltétele, hogy ezen államok politikai rendszereinek középpontjában a nemzeti kizárólagosság elvét és gyakorlatát lépésről lépésre a szabadságideológia váltsa fel. Illúzió, és meghasonlottságot tükröz a magyar kormány elképzelése, hogy konszolidált viszonyt képes kialakítani olyan politikai hatalmakkal, melyek egyik legfőbb legitimációs forrása éppen az idegengyűlölet, s különösen a magyarellenesség (magyarkisebbség-ellenesség és Magyarország-ellenesség). S a feszültségekkel terhelt viszonyt „történelmi megbékélésnek” nevezni nem más, mint szómágia. A magyar külügyi kormányzat a mai napig nem értette meg, hogy jelen körülmények között a kelet- és közép-európai térségben a konszolidáció egyetlen perspektivikusan járható útja a szabadságideológia iránt elkötelezett politikai erők meg-

erősödése és együttműködése az érintett államokban. De várható-e ennek felismerése egy olyan kormánytól, mely *nem képes tisztázni saját viszonyát sem* ehhez az ideológiához?

A kormány kisebbségpolitikája

A baloldali kormány a kisebbségpolitikát úgy tette alárendeltté és építette be a külpolitika döntéshozatali rendszerébe, hogy a Határon Túli Magyarok Hivatalát (HTMH) mint gyakorlati kisebbségpolitikát végző kormány szervet jóformán kikapcsolta a külpolitika formálásából. Ennek a szervezeti problémának köszönhetően a magyar kisebbségpolitika visszacsatolás nélkülivé, konstruálttá, életidegenné vált.

A kormányprogramban két kisebbségpolitikai alaptétel fogalmazódott meg, melyek azonban kizárják egymást. Az első szerint a határon túli magyar kisebbségek problémáit „az európai normáknak megfelelően” kell megoldani, a másik szerint ez a kérdés „az előremutató európai gyakorlatnak megfelelően” rendezendő. A nemzetközileg elfogadott „európai normák” alapvetően a nemzetállami felfogás alapján kínálnak keretet a nemzeti kisebbségi kérdés rendezésére. (Megjegyzendő, hogy sehol Európában, ahol ezt a kérdést egyáltalán rendezték, nem ezeket a normákat vették alapul.) A sikeresnek bizonyult, belső jogszabályokban rögzített „európai gyakorlat” viszont nem idegenkedik az etnikai alapon is tagolt államszerkezettől (kisebbségi önkormányzat, autonómia, speciális jogi státusz a kisebbségek szervezeteinek). A magyar kormány duplafenekű kisebbségpolitikát folytat. De ez sehova nem vezet, hiszen az „európai normáktól” nem lehet eljutni az „európai gyakorlatig”, az utóbbi nem építhető rá az előbbire, hiszen a két elképzelés két alapvetően különböző államfelfogásnak képezi szerves részét.

A baloldali kormánypártok ideológiai meghasonlottságára vezethető vissza, hogy a kisebbségpolitika terén sem képesek felismerni Magyarország és a határon túli magyar közösségek érdekeit. E szempontból végzetes lehet, ha a magyar külpolitika nem vállalja fel egyértelműen a kisebbségi kérdés rendezésében sikeresnek bizonyult, a határon túli magyar közösségek által támogatott „európai gyakorlatnak” megfelelő „autonomista” kisebbségpolitikát.

A magyar külpolitika legfőbb kisebbségpolitikai eredményének a kormány a magyar–szlovák alapszerződést szokta beállítani. Ezzel párhuz

zamosan kisebbségpolitikáját az úgynevezett alapszerződés-politikára redukálta. Néhány hónap alatt azonban kiderült, hogy a magyar–szlovák alapszerződés semmit sem oldott meg a kisebbségi problémákból, viszont azt a hamis látszatót keltve, hogy megoldotta ezeket, zavart okozott a kisebbségi közösségekben, valamint a kétoldalú, illetve nemzetközi kapcsolatokban. A kormány ennek ellenére sem vizsgálta felül elhibázott alapszerződés-politikáját. Félő, hogy mindennek a magyar belpolitika nemzeti szélsőségektől mentes jellege, a szomszédos országok belpolitikai helyzete, illetve a magyar–magyar kapcsolatrendszer látja kárát.

Nehezen cáfolható, hogy a magyar kormány határozatlan kisebbségpolitikája bátorítólag hatott a román, szlovák, szerb szélsőséges, a kormánypolitika szintjén megjelenő törekvésekre. A feszültségekkel terhes Közép-Európában tehát az alapszerződés-politika nem más, mint „olaj a tűzre”.

A kormány kisebbségpolitikája a magyar–magyar kapcsolatrendszerben alapvető változást idézett elő, s a korábbi „nemzetpolitikai” retorikát „állampolitikai” zsargon váltotta fel. Ez a váltás nem csupán néhai Antall miniszterelnök elhíresült mondatát érintette látványosan – miszerint Horn Gyula tízmillió magyarországi állampolgár miniszterelnökének érezte magát –, hanem a kisebbségpolitika döntéshozatali rendszerét is. Szemben az Antall-elvként ismertté vált tétellel, miszerint Magyarország nem dönt a határon túli magyarságot érintő alapvető kérdésekben azok legitím szervezeteinek beleegyezése nélkül, a Horn-kabinet más utat választott, és félretolta ezt az alapelvet. A Horn-kormány hol a határon túli magyarokkal „takarózik”, hol pedig „átnyúl a fejük felett”, a magyar állam állítólagos érdekeinek függvényében. Ez a kormányzati magatartás mára a magyar kisebbségek Magyarországra vetett bizalmának megrendüléséhez vezetett, s egyrészt paternalista reflexeket élesztett fel körükben, másrészt csökkentette kooperációs hajlamukat Magyarországgal.

A bizalomvesztéshez hozzájárultak még a magyar kormány berkeiből származó teljesen fölösleges, ötletszerű híresztelések a Duna TV megszüntetéséről, a vízumkényszer bevezetéséről, a Kossuth rádió műsorának szóráskorlátozásáról stb. Ezek a híresztelések gesztusértékűnek minősültek a határon túli magyar közösségek körében.

Magyarország és a térség stabilitása könnyen azon állhat vagy bukhat, hogy Magyarország és a határon túli magyar közösségek képesek lesznek-e fenntartani az összhangot fő politikai célkitűzéseik között. Amennyiben a magyar kormány és a kisebbségi szervezetek között tovább mélyül a bizal-

matlanság, s eltérő „keringési pályára állnak”, megfogalmazódnak és szabadon érvényesülnek a látenszen korábban is jelen levő külön érdekek, akkor Magyarország nem állhatja majd útját e közösségek politikai radikalizálódásának, és nem lesz módja a magyar közösségek és a többségi nemzetek közötti közvetítésre, és így a feszültségek csökkentésére sem. Ha pedig netalán nyílt konfliktusokra kerül sor a magyar közösségek és a többségi nemzetek között, nem lesz majd akkora befolyása a helyzetre, hogy e konfliktusokat kezelni tudja. A baloldali magyar kormány kisebbségpolitikája nemhogy növelné, de könnyen alááshatja a térség stabilitását.

„DEMOKRATIKUS BIZTONSÁG” ÉS A ROMÁN–MAGYAR VISZONY

A román–magyar viszony biztonságpolitikai vonatkozásainak két szintjét különítem el és próbálom meg bemutatni.

1.) Az egyik a bilaterális szint, amelyen Románia és Magyarország viszonyának biztonsága alapul a két ország belpolitikai helyzetének függvényében.

2.) A második szint a „nagypolitikai” szint, amelyen a Románia és Magyarország közötti biztonságos viszony egy vagy több nagyhatalom szerepvállalásától függ.

A két szintet nyilván csak az elemzés kedvéért választottam szét, a valóságban ezek egymásra tevődnek.

Nézzük először a bilaterális viszony szintjén értelmezett biztonság problémáját. A címben szereplő „demokratikus biztonság” ezen a szinten tulajdonképpen pleonazmus. Hiszen két állam viszonya legalábbis a XX. század végén Európában akkor válik biztonságossá, ha mindkét államban az intézmények – a parlamentektől a kormányokon és a helyi önkormányzatokon keresztül a különböző jogintézményekig – a demokrácia értékrendje és szabályai szerint működnek. A biztonságnak alapvető feltétele az államok demokratikus berendezkedése. A biztonság tehát, ha azt a Románia és Magyarország közötti viszony kapcsán értelmezzük, csak „demokratikus” lehet. S ezzel természetesen azt is állítjuk, hogy annak oka, hogy a román–magyar viszonyból hiányzik a biztonság, Románia, vagy Magyarország, vagy mindkét állam „demokráciadeficitjében” rejlik.

A két állam közötti viszony konszolidálásának, stabilizálásának útja mindkét állam „demokráciadeficitjének” kiküszöbölésén keresztül vezet. Ha bármely politikai szereplő – legyen az magyarországi vagy romániai magyar, román, vagy bármely nagyhatalom – a román–magyar viszony biztonságának megteremtésére törekszik, bizonyos fokig ezt az utat lesz kénytelen követni. De hadd lássuk, miben is áll ez a biztonság érdekében kiküszöbölendő „deficit” Románia és Magyarország esetében.

1989 eredményeként Romániában és Magyarországon elkezdtek működni a demokrácia legfontosabb intézményei. Ez óriási eredmény, s jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ezek az intézmények azonban többnyire olyan formák, melyeket nem eredeti, lényegi tartalmuk tölt ki.

A kétségkívül szabad választásokon, melyek a demokrácia formális szabályai szerint zajlottak le, a román és a magyar választók többsége paradox módon nem a demokrácia, hanem az autoritarizmus értékrendjét magukénak valló politikai erőket juttatta hatalomra. Romániában azokat, melyek a teljesíthetetlen szociális ígéretekhez nacionalizmust, Magyarországon 1994-ben pedig azokat, melyek a szociális demagógiához érdekes módon „organizatórikus” értékeket keverték. A szociális demagógiát, a nacionalizmust és a „szakértelmet” – utóbbi sajátos magyar találmány – viszont nem lehet „lefordítani” a működő parlamentáris demokrácia fogalmaira. Ezeknek semmi közük a jobbiztonsághoz, az alapvető emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartásához, a bírói függetlenséghez, a sajtószabadsághoz. A demokrácia működését nem ismerő választók – honnan is ismernék negyvenöt év államszocializmus után? – többségükben olyan politikai erőkre adták le a voksukat, melyek a demokrácia működésének szempontjából semleges értékeket hirdettek, valójában egy felbomlófélben levő totális rendszer szülöttei és informális működtetői. A román és a magyar „képlet” eddig a pontig azonos. Ezen a ponton túl azonban elválik egymástól.

Romániában demokratikus választások révén egy parlamentáris rendszer kulcspozícióiba egy valójában nem demokratikus értékrend: a nemzeti kizárólagosság „értékei” is bekerültek. Ilyen pozícióban a nacionalizmus egyrészt széles körű támogatottságot jelent a hatalomgyakorlók számára. Olyan elemről van itt szó, mely kétségkívül stabilitást kölcsönöz a román politikai rendszernek. Másrészt azonban a nacionalizmus kisebbségellenességet, illetve más nemzettel vagy nemzetekkel való szembenállást jelent. Ez pedig mindenképpen olyan elem, mely instabilitást épít be a rendszerbe. A nacionalizmus a mai Romániában nagyobb belpolitikai stabilitás biztosítására képes a tömegtámogatottságot nélkülöző pőre autoritarizmusnál, ugyanakkor kisebbségellenességénél, illetve más nemzettel vagy nemzetekkel való szembenállásánál fogva mintegy kódolja a rendszerbe a belpolitikai és a külpolitikai instabilitás valamilyen arányú keveredését. Ha tehát román oldalról vizsgáljuk a román–magyar viszony biztonságát, a biztonság hiányának okaként a „demokrácia-deficitet”, ezen belül pedig főként a kulcspozícióban elhelyezkedő nacionalizmust nevezhetnénk meg.

Magyarországról szólván a mai magyar hatalom a legcsekélyebb mértékben sem támaszkodik a nacionalizmusra a támogatottság megszerzése, illetve megtartása során, hanem sokkal inkább e nacionalizmus elleni küz-

delem bajnokának tüntetve fel magát, a magyar nacionalistákkal mint „rendbontókkal” szemben lép fel. A magyar nacionalizmus inkább ürügyül szolgál a mai magyar hatalom számára, hogy az autoritárius eszközök használati körét bővítse.

Közvetett úton tehát a maga során a román–magyar viszony alakulása is befolyásolja a magyar belpolitikai erőviszonyok alakulását. De míg a román hatalom, működésének logikája szerint, a támogatottság megszerzéséhez és megőrzéséhez „kénytelen” kisebbségellenes, illetve más nemzet ellen irányuló jelszavakat hangoztatni, addig a magyar hatalomnak a retorika szintjén mindenképpen megbékéléspártinak, a más nemzetek barátjának kell mutatkoznia. A magyar hatalom működésének logikája azonban nem zárja ki, hogy a román hatalom magatartása a valóságban hozzájáruljon támogatottságának fenntartásához, amennyiben a román hatalom – kisebbségellenessége és magyarellenessége révén növelve a magyar nacionalisták súlyát – ürügyet szolgáltat a magyar hatalom számára a „kemény” fellépésre a „rendbontó” nacionalistákkal szemben.

A magyar „demokráciadeficit” a román–magyar viszony kapcsán értelmezve azonban legelsősorban a magyar külpolitika dezorientáltságában érhető tetten. A döntéshozó helyzetben levő politikai erők Magyarországon, nem támaszkodhatván a demokrácia értékrendjére és szabályaira – hiszen, mint fentebb említettük, nem ezek állnak a magyar politikai rendszer középpontjában –, nem olyan szögből szemlélik a román politikai rendszert, melyből kapcsolódási pontokat lehetne találni a „demokratikus biztonság”, vagy egyszerűen a biztonság közös megteremtéséhez. Így fordulhatnak elő olyan abszurd helyzetek, hogy a magyar kormány alapszerződést kíván kötni azzal a román kormánnyal, melynek támogatottsága megőrzése szempontjából elemi érdeke bizonyos fokú magyarellenesség fenntartása, s mely működésének logikája szerint nem a román–magyar „történelmi megbékélésben”, hanem a Magyarországgal szemben elért diplomáciai sikerben érdekelt. Magyar oldalról vizsgálva a román–magyar viszony biztonságát, a biztonság hiányának okaként a magyar „demokráciadeficitből” fakadó dezorientáltságot jelölhetjük meg.

* * *

Vessünk most egy pillantást a nagypolitikai környezetre, melyben a román–magyar viszony biztonsága felvetődik. Új fejlemények tanúi vagyunk, hiszen a második világháborút lezáró rendezés, mint tudjuk, 50

évre szólt, és ez az idő épp letelt. Románia és Magyarország, valamint a román–magyar viszony alakulása szempontjából négy új tényező érdemel különös figyelmet: a.) az USA befolyásgyarapítása a Balkánon, és talán Közép- és Kelet-Európában is, b.) nyilvánvalóvá vált Németország gazdasági túlsúlya Közép- és Kelet-Európában és a legtöbb balkáni államban, c.) Oroszország befolyásának jelentős gyengülése Közép- és Kelet-Európában és a Balkánon, és d.) az USA, Németország és Oroszország érdekeinek ütközése a fent említett térségben.

Attól függően, hogy e három állam érdekei miként érvényesülnek, a román–magyar viszony alakulását meghatározó fejleményeknek az alábbi reális változatait képzelhetjük el:

a.) Mind Magyarország, mind Románia német befolyási övezetbe kerül. Ezt Németország mindkét államban jelen levő gazdasági érdekeltiségei valószínűsítik. Történelmi okoknál fogva Németország csak úgy tudná érvényesíteni bármely másik államra, így Magyarországra és Romániára kiterjedő befolyását, ha eljátszaná a demokrácia zászlóvivőjének szerepét a befolyása alá vont államokban. Ha tehát ez a szcenárió játszódik le, a fentebb taglalt „demokráciadeficit” nagy valószínűséggel mind Romániában, mind Magyarországon kiküszöbölődik. Vagy úgy, hogy a jelenleg hatalmon levő politikai erők magukévá tesznek egy tisztán demokratikus értékrendet, és ennek alapján alakítják ki játékszabályaikat, vagy átadják helyüket más, ilyen értékrendet és játékszabályokat magukénak valló politikai erőknek. A két ország biztonságának garantálásához nem lenne szükség további tényezőkre, viszonyuk konszolidálódhatna. Ilyen körülmények között a román–magyar viszonyt ma olyannyira megterhelő nemzeti kisebbségi kérdés intézményes rendezése sem jelentene többet egy technikai kérdés megoldásánál, az európai demokráciákban sikeresnek bizonyult gyakorlat mintájára.

b.) Mind Magyarország, mind Románia az USA befolyási övezetébe kerül. Az USA-nak nincs szüksége arra, hogy a demokrácia zászlóvivőjeként tüntesse fel magát, és minden valószínűség szerint megelégedne a demokratikus formák Patyomkin-falujával Magyarországon és Romániában. A két állam biztonságát nem közvetetten, a demokrácia tartalmán vagy lényegén keresztül, hanem közvetlenül garantálná, a keletkező konfliktusok feloldására összpontosítva befolyásának érvényesítése révén. Jó példa erre a napokban keletkezett görög–török konfliktus és annak feloldása. Az USA által garantált biztonság csak perspektivikusan nevezhető „demokratikusnak”, amennyiben az amerikai demokrácia

intézményei esetleg alakítanak a magyar és román környezeten, melyben működnek.

c.) Magyarország amerikai vagy német, Románia orosz befolyási övezetbe kerül. Ebben az esetben a mostani helyzet tartóssá válik. Oroszországnak nem áll érdekében a hatalom nacionalista legitimációjának megváltoztatása, hiszen ez kellő stabilitást biztosít a román politikai rendszernek. Az orosz mozgástér ugyanakkor viszonylag széles marad Romániában, amennyiben a többség-kisebbség érdekellentétet bármikor ki tudja használni befolyása érvényesítése érdekében. A román–magyar viszony „állóháborúvá” válik, hiszen Magyarország bármennyire is a demokrácia értékrendje és szabályai szerint igyekszik alakítani belpolitikai rendszerét és külkapcsolatait, a román hatalomnak nem áll majd érdekében a még kezelhető szinten tartott, a belpolitikai stabilitást nem veszélyeztető magyarellenesség (Magyarország-ellenesség és magyarkisebbség-ellenesség) megszüntetése. Hiszen ennek felszámolásával a román hatalom egyik fontos legitimációs forrását veszítené el, mondhatni megkérdőjelezné önnön létjogát. A román–magyar viszony e scenárió életbe lépése esetén nyilván a mindenkori amerikai–oros, illetve német–oros viszonyt képeznék le, és a demokratikus biztonság fogalmát nagy fenntartásokkal lehetne e viszonyra alkalmazni.

Összegezve a román–magyar viszony kapcsán értelmezett „demokratikus biztonság” fogalmáról elmondottakat: a két államban tapasztalható politikai fejlemények kétségessé teszik, hogy ezen államok önmaguk erejéből képesek viszonyuk stabilizálására, konszolidálására. S hogy hogyan alakul ez a viszony a nemzetközi környezet befolyása alatt, az az új nagyhatalmi alku függvénye.

Jacob Heilbrunn–Michael Lind:

A HARMADIK AMERIKAI BIRODALOM, BALKÁNI HATÁROKKAL?

Bill Clinton úgy állítja be ama döntését, hogy húszezer fős csapatot küld Boszniába, mint az amerikai–európai szövetség természetes következményét. De ahelyett, hogy Boszniát a NATO keleti határának tekintenénk, inkább a Balkánt kellene úgy szemlélnünk, mint Amerika gyorsan növekvő közép-keleti befolyási övezetének nyugati határát.

Ha emlékszünk, a második világháborúig a Balkán nem Európa, hanem a „Közel-Kelet” részének számított. A tény, hogy az Egyesült Államok sokkal inkább lelkesedik egy boszniai muzulmán állam gondolatáért, mint európai szövetségei, rávilágít többek között az új amerikai szerepre: Amerikára mint az Öböl és a Balkán között elhelyezkedő muzulmán államok informális tömörülésének vezető erejére.

Úgy tűnik, hogy az egykor az ottomán törökök által igazgatott régiók a harmadik amerikai birodalom központjává válnak. A XIX. század vége óta az Egyesült Államoknak három birodalma volt (az elnevezés kliensállamok önkéntes tömörülésére és hagyományos gyarmatokra egyaránt vonatkozik). Amerika mindegyik esetben kitartóan növelte globális befolyását azáltal, hogy ellenőrzése alá vonta a legyőzött nagyhatalmak korábbi birodalmait.

Az első amerikai birodalom az 1898-as spanyol–amerikai háború következményeként jött létre, amikor az Egyesült Államok rátette a kezét Kubára, Puerto Ricóra, a Fülöp-szigetekre és a karibi térség nagyobb részére. Ez a birodalom a második világháború végéig állt fenn.

A második amerikai birodalom 1945-től 1989-ig Nyugat-Európára és Ázsiára koncentráldott.

És most, a hidegháborút követő években Amerika ismét egy korábbi ellenfelének birodalma fölé terjeszti ki fennhatóságát. A Szovjetunió szétbomlása arra készítette az Egyesült Államokat, hogy katonai hegemoniáját kiterjessze Kelet-Európára (a NATO-n keresztül) és a korábban semleges Jugoszláviára.

Mindennél fontosabb, hogy a hidegháború befejeződése lehetővé tette Amerika számára közép-keleti elkötelezettségének elmélyítését. Már azelőtt, hogy az Irak elleni háború az Egyesült Államokat az Öböl-térség

vezető hatalmává változtatta volna, folyamatban volt a harmadik birodalom megalapozása, hiszen addigra Amerika fokozatosan kiépítette katonai befolyását a Közép-Keleten.

Röviddel azután, hogy az Egyesült Államok feladta Vietnamot, Jimmy Carter a Camp David-i békemegállapodásokon elnökölt, támogatta az Izrael és Egyiptom közötti békét, és amerikai csapatokat állomásoztatott a Sínai-félszigeten.

1980 januárjában, az iráni forradalmat és Afganisztán szovjet invázióját követően jött a Carter-doktrína: „bármely külső hatalom azon kísérlete, hogy befolyásra tegyen szert a Perzsa-öböl térségében, az Egyesült Államok létfontosságú érdekei elleni támadásnak minősül”. Mindezt aláhúzta egy gyorshadtest felállítása.

Carter elnök nyomdokain haladva Ronald Reagan elnök e gyorshadtestet az Egyesült Államok Központi Parancsnoksága alá osztotta be, s ezzel az amerikai kötelezettségvállalás a Közép-Keleten egy szintre került az európai és kelet-ázsiai elkötelezettséggel.

Az Öböl-háború óta az Egyesült Államok – kiváltva a militáns iszlám erők dühét – kiterjesztette állandó katonai jelenlétét Szaúd-Arábiára és a környező emirátusokra. Ezen felül az Öbölben létrehozta a haditengerészet ötödik flottáját.

Hogy Amerika a térségnek növekvő jelentőséget tulajdonít, kitapintható Izraellel fenntartott kapcsolatának bensőségebbé válását szemlélve is. A Közép-Kelet az egyetlen térség a világon, ahol az Egyesült Államok katonai jelenlétének kiépítése folyik.

Miközben konszolidálódott a harmadik birodalom központja, az európai és kelet-ázsiai protektorátusok, a második amerikai birodalom legfontosabb elemei erodálódnak. Az amerikai katonai jelenlét Nyugat-Európában ellehetetlenült.

Clinton elnök sürgette Németországot, hogy vállalja Közép-Európa védelmének terhét egy potenciálisan ellenséges Oroszországgal szemben. A NATO-országok legfontosabb célja a jövőben előreláthatólag az lesz, hogy felvonulási terepként szolgáljanak Amerika balkáni, mediterráni és Öböl-térségi háborúi számára.

De hogyan illeszthető bele Ázsia a harmadik amerikai birodalomba? Valószínűleg sehogy. A szövetség Kínával simán kizárható. Amint Kína fokozott katonai jelenléte a Dél-kínai-tengeren és a disszidens Vej Csing-seng nemrégiben történt bebörtönzése is mutatja, Peking szándéka Washington figyelmen kívül hagyása vagy provokálása.

Kína semmiképpen sem hordoz magában reális lehetőséget. Egy keresztes hadjárat, melynek célja a kormány megdöntése lenne, katasztrófához vezetne. Ez csak arra ösztönözné Kínát, hogy határozottan támogasson olyan Amerika-ellenes rendszereket, mint például az iráni rezsim.

A feszültségek, melyek az Egyesült Államokat és Japánt külön utakra terelik, nem félreértések vagy demagógia eredményei, hanem valódi érdekellentétekéi. Habár Japán esetleg módosítja merkantilista kereskedelem- és befektetési politikáját, az ország egyedülálló és sikeres üzleti és politikai kartelljei továbbra is feszültségeket okoznak majd közte és kereskedelmi partnerei között.

Az Egyesült Államoknak a maga részéről nem érdeke, hogy Japán biztonságának fizetett öre legyen. S ha regionális fegyverkezési verseny kezdődne Kína és az önállóbbá vált Japán között, az Egyesült Államok kívülállóként a döntőbíró szerencsés helyzetében találná magát.

Az amerikai szövetség Dél-Koreával aligha élné túl a békés újraegyesítést, hiszen Kína beleegyezésének ára valószínűleg a koreai semlegesség és az amerikai csapatok kivonása lenne.

Az Egyesült Államok számára elérkezett a pillanat, hogy megfontolja kelet-ázsiai elkötelezettségének csökkentését, és olyan új, rugalmasabb biztonsági megállapodásokat hozzon tető alá Japánnal és Dél-Koreával, melyek nem az azonos érdekek fikciójára épülnek. Az amerikai katonai jelenlét csökkentése erőforrásokat szabadítana fel, melyekre szükség van a középkeleti és balkáni új elkötelezettség alátámasztására, mely elkötelezettség akár egy generáción keresztül, vagy akár hosszabb ideig is fennmaradhat.

Az első két birodalommal ellentétben a harmadikat nem lehet azzal igazolni, hogy a demokrácia vagy az önrendelkezés terjesztése érdekében jött létre. Az amerikai vezetők mindig ilyen ideálok előtt hajlonganak, mint ahogy Kuvait Szaddám Huszein alóli felszabadítása során is tették. De Amerika közép-keleti klienseinek legtöbbször autoritárius állam, vagy olyan demokrácia, melyet nyugtalanít etnikai kisebbségeinek kilátásba helyezett önrendelkezése.

Az USA visszavonulása Ázsiából és térhódítása a Közép-Keleten emlékeztet a XIX. századi történésznek, J. R. Seeleynek egy híres megállapítására a brit birodalommal kapcsolatban, melyet szerinte egy „eszeement roham” következtében hoztak létre. De Clinton elnök most a Balkánon olyan játékba kezdett, melynek nem kicsi a tétje.

Új európai–közép-keleti befolyási övezetének konszolidálása megköveteli, hogy az Egyesült Államok, miközben visszavonul Ázsiából, új, a

NATO-hoz hasonló intézményeket és szövetségeket hozzon létre az 1990 óta összegyűjtött különböző protektorátusaival való kapcsolattartás céljából.

Bárhogyan is alakuljon a végén, ha működőképes akar lenni, az újabb impériumnak erre kell támaszkodnia. A protektorátusokat meg kell védeni. Egy boszniai kudarc aláaknázhatja a harmadik amerikai birodalmat még azelőtt, hogy létrejött volna.

„NEM BIZTOS, HOGY ELKÖVETKEZIK EGY
KEDVEZŐBB IDŐSZAK, EZÉRT KELL MEGTENNI
MINDENT ANNAK ÉRDEKÉBEN, HOGY
AZ ALAPSZERZŐDÉS ELŐÍRÁSAIT MINDKÉT
FÉL TELJESÍTSE”

INTERJÚ MIROSLAV KUSÝVAL

Kusý, Miroslav filozófus, politológus, egyetemi tanár 1931-ben született. A prágai Károly Egyetem filozófiai tanszékén, a hatvanas évek második felében pedig Bécsben és Brüsszelben végzett tanulmányokat. 1968-ban Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának ideológiai osztályát vezette, részt vett a demokratizálási folyamatokban. A hetvenes években fizikai munkásként dolgozott, egyik aláírója volt a Charta '77-nek. 1990 és 1992 között képviselő, a Komenský Egyetem rektora, jelenleg Politológiai Tanszékének és UNESCO Emberjogi Tanulmányok Központjának a vezetője.

Pro Minoritate: – *Mi maradt 1989-ből, a bársonyos forradalomból mára Szlovákiában?*

Miroslav Kusý: – Nem is olyan kevés. Itt van a forradalmat követő években a Föderális Parlament által elfogadott alaptörvények gyűjteménye. Azok a törvények, amelyeket a Nemzeti Tanácsok, így a Szlovák Nemzeti Tanács működésének kezdetén fogadtunk el. A törvények többsége lényeges segítséget nyújt a totalitárius rendszer visszaállítását előirányzó tendenciák megfékezéséhez, megakadályozzák a recentralizációt, a hatalom egy kézben való koncentrációját. A bársonyos forradalom eredményeként említhetném a főiskolai és az önkormányzati törvényt. Viszont az eltelt időszak eredményeként beszélnem kell a főiskolai törvény új módosításáról is, amely azt bizonyítja, miként lehet visszafordítani a jó működtetési módszereket. Hasonlóan elmarasztaló a véleményem a Büntető Törvénykönyv módosításáról, amely a köztársaság védelméről szóló totalitárius törvényt, az alapítványokról, illetve a közigazgatási területek új felosztásáról szóló törvényt tartalmazza. Mindezek a közelmúlt veszélyes antidemokratikus irányzatai a törvényhozáson belül.

1989 eredményeként meg kell említenem demokratikus intézményeinket: a szabad sajtót, az alkotmánybíróságot, a független bíróságot, a kormányon kívüli szervezetek komplexumát, vagyis a hatalom gyakorlásának demokratikus megoszlását. A fenn említettek demokráciánk ez idáig is álló bástyái. Viszont ezekkel szemben a miniszterelnök is kiépítette a saját, kormányon kívüli intézményi erődítményeit. Ezek egyike a Társadalmi Fejlődés Stratégiájának Hivatala, amely fokozatosan kisajátítja a lényeges határozati jogokat, és amely a tevékenységével csak a miniszterelnöknek felel. Ezek roppant veszélyes demokráciaellenes megnyilvánulások.

Viszont újból érzékelhető egy fontos tényező hatása. Visszatért 1989 szelleme, amelyről időközben majdnem megfeledkeztünk. Visszatért a terekre, a főiskolák környezetébe, az értelmiség berkeibe. Mit jelent ez? Elégedetlenkednek az egyetemisták, a tanárok, háborognak a színészek, a Szlovák Nemzeti Színház dolgozói, tehát ugyanazok a szociális csoportok, amelyek 1989-ben elsőként indultak a totalitarizmus ellen. Az elégedetlenség fokozatosan érzékelhető a többi szociális rétegben is, például az orvosok, az egészségügyi dolgozók, a kormányon kívüli szervezetek széles körében. Tehát a demokrácia alapjai megtalálhatók. Veszélyeztetve ugyan, de léteznek még olyan területek, ahol hallathatjuk hangunkat. Még mindig publikálhatunk a szabad sajtóban, illetve a sajtó szabad részében, szervezhetünk tiltakozó nagygyűléseket, ahol fel is szólalhatunk, működik a közelmúltban Pozsonyban kialakított „Hyde park”, a szabadság sarka, ahol mindenki szabadon szónokolhat.

P. M.: – *Milyen irányban fejlődik Szlovákia belpolitikai helyzete? Milyen intézkedéseket tartálékol a Mečiar-kormány?*

M. K.: – Tanúi vagyunk az iskolaügyben dolgozó értelmiség elleni összpontosított támadásoknak. Főleg az egyetemeken, amelyekre fokozottan jellemző az ellenzéki magatartás. Hasonló a helyzet az egészségügyben, az állami hivatalokban. Folyamatos a káderek tömeges lecserélése majd minden vezető helyen, olyan emberekre, akik feltétel nélkül, híven szolgálják a kormányt, és a kormánykoalíció soraiból kerülnek ki. Igen látványos a magyar kisebbség – a kormánykörök szerint Szlovákia belső fejlődésének legfőbb veszélye – elleni összpontosított támadás. E kisebbség képviselőinek minden kritikai megnyilatkozását, szembenállását a szlovák integritás veszélyeztetéseként értelmezik. Az autonómiatörekvésekben a magya-

rok által lakott területek Szlovákiától való elszakításának szándékát látják, s ezért a kormány keményen lép fel ellenük.

P. M.: – *Amennyiben Szlovákia az első körben kimaradna a NATO és az EU bővítéséből, az milyen irányba lendítené a szlovákiai fejleményeket? Mi történne a mostani hatalommal?*

M. K.: – Ellentmondó a helyzet. Egyfelől ezzel a kormánnyal a NATO-ba, az Európai Unióhoz való csatlakozás szinte lehetetlen. Antidemokratikus megnyilvánulásai a külföld előtt is egyértelműek. A szlovákiai demokratikus ellenzék számára is világos, hogy ebben a felállásban lehetetlen a csatlakozás. Másfelől egyértelmű, hogy az első körből való kimaradás a szlovákiai viszonyok végletes ellehetetlenülését jelentené. Nem vezetne a mostani kormány automatikus lemondásához, sőt nem eredményezné a kormánykoalíció hitelének elvesztését sem a széles szlovák közvélemény szemében. A kormánykoalíció már keresi Szlovákia várható európai kudarcának „bűnöseit”. A Nyugat felé kedvezőtlen jelzéseket leadó ellenzék berkeiben, a szlovák sikereket a világközvélemény előtt eltitkoló államelnök személyében, a Szlovákiáról szándékosan hamis információkat terjesztő hazai és külföldi médiában, a hazugságoknak felülő nyugati politikusok között. Amennyiben az európai integrációs folyamat az említett okok miatt elkerülné Szlovákiát, a kormány sokkal szégyentelenebbül folytatná a totalitárius rendszerhez visszavezető politikáját, úgy éreznék, hogy szabad kezét kapott. Nem kellene figyelembe vennie a külföld rosszszallását és tiltakozó jegyzékeit. Az európai struktúrába való csatlakozás jelenlegi nyitott helyzete részben erkölcsi visszatartó tényező.

P. M.: – *A kisebbségi jogok szűkítésével szemben milyen alternatívát lát? A szlovák demokratikus ellenzék meddig hajlandó elmenni a kisebbségi jogok kiterjesztésében? Lát-e lehetőséget arra, hogy ha ez az ellenzék hatalomra jut, beleegyezik a szlovákiai magyar kisebbség autonómiájának megvalósításába?*

M. K.: – E tekintetben Szlovákiában furcsa a helyzet. A demokratikus ellenzék lehetőségei rendszerint éppen a kisebbségi jogok kérdésének megoldásában nagyon behatároltak. Főleg a szlovákiai magyar kisebbség kérdésében. Gátolja a cselekvésben saját kedvetlensége, és tart is a kérdéstől. Szlovák választóira hivatkozva megpróbál kitérni a kérdés elől. A demokratikus ellenzék egyes tömörüléseit pedig éppen saját nacionalista

erői blokkolják le. Például a Demokratikus Unió a Mečiar pártjából, illetve a Szlovák Nemzeti Pártból távozó személyekből tevődik össze. Ők megtartották nacionalista alapállásukat. Akadályozzák a Demokratikus Unió elnökét, Moravčíkot abban, hogy gesztusokat tegyen a magyarokkal szemben. Holott figyelembe kell venni, hogy a Moravčík-kormány rövid időszaka alatt a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos problémákat igyekeztek megnyugtatóan megoldani, és nem feltétlenül törekedtek a feszültségek fokozására. Ha nem is várható el Moravčíktól, sőt a kereszténydemokratáktól sem, hogy tág teret adnak a kisebbségi jogok kibontakoztatásának, kormányra jutásuk feltétlenül a jelenlegi helyzet gyökeres megváltozását vonná maga után. Kétségtelenül azon lennének, hogy a magyarok rendelkezzenek megfelelő képvisellel a kormányban. Az, hogy az önálló szlovák állam még nem adta meg a magyar kisebbségnek ezt a lehetőséget, meglehetősen unikális eset. A magyar ellenzék emiatt gyakorlatilag kiszorul az államigazgatásból. Feltehetően tekintélyesebb pozíciókat kapnának a parlament kisebbségi bizottságában is. A kisebbségi kultúrára szánt támogatás közvetlenül a kérelmezőkhöz jutna, nem pedig az azzal önkényesen manipuláló kultúrminisztériumhoz.

P. M.: – *Elképzelhető, hogy a szlovák ellenzék elfogadja a kisebbségi autonómiát. Elképzelhető-e viszont az, hogy a meghatározó szlovák politikai erők nem mint szükséges rosszat, hanem mint pozitívumot értékelik ezt a fejleményt?*

M. K.: – Nem tudok erről. Szlovákiában az autonómia általános rémként jelenik meg. A szlovákokban még erősen él, hogy az autonómia igénye vezetett Csehszlovákia széteséséhez, és egyben a Szlovák Állam* megalakításának első lépcsőfoka volt. A másik oldalon egyértelmű, hogy a magyar kisebbség autonómiakövetelése önvédelmi eszköz a szlovák nemzet uralkodó helyzetét hangsúlyozó kormányerőkkel szemben. A kérdés nem lenne ennyire kielezve, ha bővítenék az általános helyi és regionális önkormányzati jogokat. A kormánykoalíció részéről gyakorta hangzik el az az abszurd vélemény, hogy a magyarok az önkormányzati jogokat csak saját érdekeik érvényesítésére használnák fel, kisebbségi igényeik kielégítésére. Ezért sem a magyarok, de a szlovákok sem gyakorolhatják. A kormány tehát szándékosan használja ki és tartja életben a magyar autonó-

* Az 1939 és 1945 között fennállt Szlovák Köztársaságról van szó. (A szerkesztők megjegyzése.)

miakövetelés rémét, hogy segítségével fékezze a decentralizációt és az ország regionalizálásának demokratikus folyamatát.

P. M.: – *Miben látja a főbb eltéréseket a szlovákiai Magyar Koalíció, a szlovák hatalom és a szlovák ellenzék politikai programja között?*

M. K.: – Véleményem szerint a programok között nagy különbségek nincsenek. Inkább a programok egyes elemeinek hangsúlyozásában van a különbség, illetve rendelkezéseinek betartásában. A kormány egyszerűen nem teljesíti programját. Ez a kormányprogram legnagyobb hibája. Ha pedig a benne levő hibákat keressük, akkor talán inkább az benne a hiba, amit nem tartalmaz. Ez sajnos érvényes az ellenzékre is. A szlovák ellenzéki pártok programjai megkerülik a magyar kisebbség kérdését. Ami annyit jelent, hogy egyáltalán nem foglalkoznak a problémával, ha mégis, akkor csak nagyon homályosan és felületesen. A kérdés még ma is tabunak számít.

P. M.: – *Mi a véleménye a szlovák–magyar alapszerződésről? Milyen hatásai vannak Szlovákia belpolitikai helyzetére és a kisebbségek helyzetének alakulására?*

M. K.: – Ez az alapszerződés történelmi változást hozhatna a második világháború után a két nemzet viszonyában. Sajnos, Szlovákiában nem volt meg a megfelelő helyzet az alapszerződés elfogadásához sem az alapvető politikai szerveződések, sem pedig a szlovák közvélemény körében. Kezdetektől fogva erősen kritizálta a koalícióban részt vevő politikai erő, a Szlovák Nemzeti Párt. Képviselői végig azt hangoztatták, hogy a szerződés aláírása ellen fognak szavazni. Végül igennel szavaztak. Mint a kormánykoalíció tagjai rákényszerültek erre, mivel az alapszerződés megkötése a miniszterelnök számára presztízs kérdés volt, de nem titok, hogy az alapszerződéssel kapcsolatosan ma is fenntartásaik vannak. Fenntartásait fejezte ki a Demokratikus Unió is. Az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a magyar–román alapszerződés sokkal jobb, mivel a románok lényeges sikereket értek el a magyarokkal szemben, amit a szlovákok nem mondhatnak el magukról. Az alapszerződés papíron ugyan létezik, de a kormánykoalíció még egy lépést nem tett annak érdekében, hogy a gyakorlatban is megvalósuljon. A Slovenská Republika című kormánypárti napilap rendszeresen közöl magyarelles és alapszerződés-ellenes írás-

kat. Mindez nem jelentheti azt, hogy az alapszerződést kerülgetni, jegelni kellene egy jobb korszakban bízva. Nem biztos, hogy elkövetkezik egy kedvezőbb időszak, ezért kell mindent megtenni annak érdekében, hogy az alapszerződés előírásait mindkét oldal teljesítse. Segítségével kivételes lehetőségünk nyílik egy konszolidált szomszédsági viszony kialakítására.

P. M.: – *Elképzelhetőnek tartja, hogy – miként a magyarországi ellenzék néhány politikusa állítja – az alapszerződés aláírása hozzásegítette Mečiar belpolitikai hatalmának megerősítéséhez, és ezáltal Szlovákia távolodását az európai integrációtól?*

M. K.: – Az alapszerződés aláírásával Mečiar csak rövid ideig tartó és ad hoc sikert ért el, amely éppen rezonált az akkori európai helyzetre. Ma már nem számíthat emiatt előnyökre, mivel elérkezett a tettek időszaka. Mečiar pedig nem tud konkrét tetteket felmutatni. A proklamációk időszaka lejárt, elérkezett az ígéretek beváltásának az ideje. Mečiar nem tud bizonyítani. Újabban a Nyugat inkább bírálja, mint dicséri az alapszerződés megkötése miatt.

P. M.: – *A román–magyar alapszerződésnek milyen hatása lesz a szlovák–magyar viszonyra?*

M. K.: – Közvetlen hatása nem lesz. Viszont felmerül egy úgynevezett magyarellenés szlovák–román blokk kialakításának gondolata. Vagyis a kisantant alapjainak megteremtése. Szerencsétlen lépésnek tartom. Kétségtelenül a feszültségek fokozásához vezetne ebben a régióban.

P. M.: – *Hogyan vélekedik a Jókai Egyetemről?*

M. K.: – Véleményem szerint jogos és nyilvánvaló kérésről van szó, amely előbb vagy utóbb megvalósul. A magyar kisebbség erős nemzeti öntudattal bíró etnikum. Hatszázötvenezer állampolgárról van szó, az adófizetők tizenegy százalékáról, akik már ezen a címen is megkövetelhetik, hogy saját egyetemük legyen, ez nem könyöradomány. Eddig a pénzüket csak szlovák főiskolák finanszírozására használták fel. Az ilyen lélekszámú lakosságnak megfelelő jogalapja van arra, hogy fenntartsion egy egyetemet. Európában léteznek ennél kisebb számú nemzetek és nemzetiségek, amelyek saját egyetemmel rendelkeznek. Ilyen például a finn Åland-szigete-

ken élő svéd kisebbség. Már régen nem felel meg a valóságnak az az argumentum sem, hogy ennyi egyetemet nem engedhetünk meg magunknak, hiszen tucatjával alakulnak az új egyetemek Szlovákia-szerte. Hasonlítsuk össze az 1989 előtti helyzetet a maival. Nincs ésszerű akadálya annak, hogy legyen egy magyar egyetem.

KIHASZNÁLATLAN KÜLPOLITIKAI MOZGÁSTÉR

Hazánk euro-atlanti integrációja és a határon túli magyar kisebbségek autonómiatörekvéseinek támogatása között nem vagylagos a viszony. Ha Magyarország nem támogatja a határon túli magyar autonómiatörekvéseket, csökkennek esélyei az euro-atlanti integrációra. A csatlakozás a NATO-hoz és az Európai Unióhoz viszont biztosítéka lehet a magyar kisebbségi autonómiák létrehozásának és működésének. Az ország integrációja és a magyar kisebbségek autonómiája egyaránt a stabilitás feltétele.

A magyar kisebbségi kérdést nem csak Washington, Párizs vagy Moszkva szemszögéből kell szemügyre vennünk, hanem Budapest, Bukarest, Pozsony vagy akár Kolozsvár szemszögéből is. A nagyhatalmi politikai játszmában egy pöccintés is ökölcspásként hathat Magyarországon, Romániában vagy Szlovákiában. S noha a nagy ütések irányát nem tudjuk befolyásolni, a pöccintések – mint elkövetőik szemében jelentéktelen aktusok – irányát esetleg igen. Csak annyit akarok ezzel állítani, hogy 1.) a magyar külpolitikának a nagyhatalmi politika bizonyos – noha meglehetősen alacsony – szintjén *van* mozgástere; 2.) az e szinten felvetődő kérdések akár kivételes jelentőségűek is lehetnek Magyarország szempontjából, és 3.) a magyar kisebbségek kérdése ezek közé tartozik.

Magyarország a csatlakozásra vonatkozó döntését már meghozta, s most az euro-atlanti közösség államain a sor. Az egyetlen, amit mi tehetünk ma, hogy a pályán maradunk, és hibás belpolitikával, szomszédsági politikával és kisebbségpolitikával nem sodortatjuk le magunkat róla. Ennyi a mozgásterünk, ezért e teret ki is kell töltenünk. Nézzük meg közelebbről, hogy miért, és lássuk, hogyan.

Az egyetlen integrációs külpolitikai kritérium Magyarország szomszédos államokhoz fűződő kapcsolatainak stabilitása. Mondhatni minden más, az integrációval összefüggő kérdés, így a határon túli magyar kisebbségek kérdése is valamely alacsonyabb szinten helyezkedik el, és Magyarország integrációját közvetlenül nem befolyásolja.

Amerikai elemzők szerint az Egyesült Államok a legkevésbé sem érdekelt a magyar kisebbségek helyzetének alakításában. De a többi euro-atlanti állam is így van ezzel. Ha látjuk a többi európai nemzeti kisebbség sorsát övező érdektelenséget a NATO-ban és az Európai Unióban, első

benyomásunk az, hogy kisebbségi kérdés nem is létezik az euro-atlanti térségben. De nagy hibát követünk el, ha – engedve az első benyomásoknak – úgy vélekedünk, hogy mi magunk sem beszélhetünk az euro-atlanti csatlakozás kapcsán nemzeti kisebbségi kérdéstről. Hiszen ha jól megnezzük, a NATO-ban és az Európai Unióban azért az érdektelenség, mert – legalábbis a bel- és külpolitikai stabilitás viszonylatában – mindegyik tagállam többnyire túljutott a maga nemzetiségi gondjain. A rendezési sémák különbözőségének ténye pedig – például beolvasztással és jelentős tőkebefektetéssel Elzászban, speciális státusú területi autonómiával Finnországban és Olaszországban – arra enged következtetni, hogy minden állam az adott körülményeknek és a helyi sajátosságoknak megfelelően vállalkozott a rendezésre. Nem igaz tehát csak úgy egyszerűen, hogy a NATO és az EU számára nem létezik kisebbségi kérdés. A stabilitást nem veszélyeztető, a rendezett kisebbségi kérdés az, ami nem létezik a NATO és az EU számára.

Érthető, hogy a határon túli magyarok kérdése is pusztán a stabilitás összefüggésében vetődik fel az euro-atlanti államok számára. Ha pedig veszélyezteti a stabilitást, a veszélyt az integráció érdekében el kell hárítani. Hogy hogyan, az tulajdonképpen Magyarország és az érintett szomszédos államok „privát ügye”. A magyar külpolitikának azért kell önállóan kitöltenie a számára a szomszédságpolitikában és a kisebbségpolitikában adott mozgásteret, mert az a NATO és az EU számára holt térnek számít. Minden szomszédságpolitikai és kisebbségpolitikai megfontolás az integráció összefüggésében másodlagos vagy sokadlagos, ha a stabilitást nem érinti. Függetlenül attól, hogy Románia, Szlovákia vagy Szerbia csatlakozik-e majd a NATO-hoz és az Európai Unióhoz, és ha igen, mikor. Magyarországnak stabil bilaterális kapcsolatokat kell kiépítenie ezekkel az államokkal.

Itt elengedhetetlennek tűnik egy megjegyzés a stabilitás értelmezéséhez. Nem gondolkodhatunk gyors, katartikus megoldásokban. A kisebbségi problémák, akár rendezni kívánjuk őket, akár zárójelbe tenni vagy „megszüntetve megőrizni”, mindenképpen tartós feszültséget jelentenek majd Magyarország bilaterális kapcsolataiban. Nem arra vonatkozóan kell elképzeléseket gyártanunk, hogy hogyan oldjuk meg e kérdéseket egyik napról a másikra, hiszen az ilyen elképzelések minden bizonnyal eleve kudarcra vannak ítélve. És nem arra vonatkozóan kellene határozott elképzeléseknek lenniük, hogy különféle politikai és diplomáciai trükkökkel hogyan tudjuk elfedni a stabilitás hiányát, hanem arra vonatkozóan,

hogy hogyan tudjuk ezeket a mindenképpen meglévő feszültségeket kezelni, mederben tartani, és fokozatosan, hosszabb távon feloldani.

A határon túli magyar kisebbségek kérdését az integráció és a stabilitás szemszögéből nézve, úgy hiszem, a magyar kisebbségi kérdés hosszabb távon is megnyugtató rendezése, Magyarország külpolitikai stabilitásának megteremtése nem képzelhető el a kisebbségek mint *nemzeti közösségek* és a magyar állam egyfajta integrációja nélkül. Ugyanakkor a magyar kisebbségeknek meg kell találniuk a helyüket, valamilyen formában integrálódniuk kell azokba az államokba is, melyekben élnek. Ennek a kétirányú integrációnak az intézményes eszköze nem más, mint a *kisebbségi autonómia*.

Ami az autonómiát mint a magyar kisebbségek saját államaikba történő integrációjának eszközét illeti, a következő körülményeket kell tekintetbe vennünk: a nemzetállami programnak azzal a fajtájával szemben, melyet például a mai román és szlovák politikai hatalom – de nem minden román és szlovák ellenzéki párt! – magáénak vall, nemzeti alapon szerveződő autonómiával lehet védekezni. Csak így őrizhető meg az identitás. Az ilyen nemzetállami program bármiféle támogatásával – például úgy, hogy lemondunk az autonómiáról és a kollektív jogokról, ami állítólag a magyar kisebbségek szlovák, illetve román politikai erőkkal való együttműködésének ára – nem a magyar identitás védelme, hanem feladása irányában teszünk lépéseket.

A formula nem tűnik számomra túl bonyolultnak: aki a határon túli magyarok identitásának megőrzését igenli, az jelen helyzetben nem mondhat le a magyar kisebbségi közösségek autonómiájáról. A kérdés valójában nem ez, hanem az, hogy igeneljük-e az identitás megőrzését, vagy pedig úgy véljük, hogy Magyarország euro-atlanti integrációjának a határon túli magyarokról való lemondás, az ő identitásuk elvesztése az ára.

Fentebb, a „nagyhatalmi” politikai fejtegetések során ahhoz próbáltam támpontokat találni, hogy ezt a kérdést nem kell feltennünk. A magyar kisebbségek identitásának megőrzése és Magyarország euro-atlanti integrációja nem áll szemben egymással. Hibásan érti a NATO és az Európai Unió működését, aki szerint szemben áll. Az a politika, melyet ez a hiba működtet, rendkívüli veszélyeket rejt magában. Ha a csaknem kétfélmillió magyar kisebbség létében fenyegetve érzi magát Romániában, és hiányzik helyzete rendezésének minden perspektívája, súlyos destabilizáló tényezővé válhat mind Románia, mind Magyarország, mind a két ország kapcsolatai számára. Ugyanez a helyzet a szlovákiai magyar és a vajdasági

magyar kisebbséggel, illetve a szlovák–magyar és a szerb–magyar kapcsolatokkal is. Úgy hiszem, nem az autonómia biztosítása, hanem inkább az autonómia megtagadása következtében kialakuló helyzet az, ami Magyarország euro-atlanti integrációját veszélyezteti.

Végezetül néhány szó alapszerződésügyben. Hiba azt képzelnünk: a magyar integrációs politika abból áll, hogy végtelen monológként hajtogatjuk Brüsszelben és másutt, hogy csatlakozni akarunk a NATO-hoz, be akarunk lépni az Európai Unióba. Közben pedig rászállunk az alapszerződéseknek a nagyhatalmak által csak úgy mellékesen bepöccintett légy-papírára, s most ott hasalunk rajta bénán, aminek következménye minden bizonnyal szomszédsági kapcsolataink amúgy is viszonylagos stabilitásának csökkenése lesz. Abban az illúzióban ringatjuk magunkat, hogy az alapszerződések aláírásával Magyarország euro-atlanti integrációjának irányában tettünk lépéseket, holott éppen az ellenkező irányba indultunk.

SODRÓDÓ MAGYAR KÜLPOLITIKA

Kis János szerint „a magyar kérdés nincs átgondolva”. E megállapítással, mely azóta már szállóigévé vált, csak egyetérthetünk. Ami a külpolitikát illeti, a szóban forgó kérdés „átgondolatlanságának” igencsak áldatlan gyakorlati következményei vannak. Mindenekelőtt a magyar külpolitika sodródása.

Az igény, hogy véget vessünk külpolitikai sodródásunknak, nem a nemzeti önérzet túltengése okán fogalmazódhat meg, hanem azért, mert *a jelenlegi helyzetben* csak ily módon biztosítható az ország külpolitikai stabilitása. Nem igaz, hogy az a külpolitikus, aki például a határon túli magyar kérdést másod- vagy harmadrangú, még csak „átgondolásra” sem érdemes kérdésként kezeli, ne lehetne „jó hazafi”. Lehet. De jó szakember, aki ismeri mestersége szabályait, aligha lehet.

Külpolitikai gyakorlatunkban az átgondolt program helyét ma a taktika foglalja el. E taktika kulcsformulájának a *„mi azt tesszük, amit ők gondolnak”* tűnik. Sovány vigasz, hogy a magyar külpolitikában e formula alkalmazásának még komoly hagyományai is vannak. S itt nem csak a pártállami korszakra kell gondolnunk, amikor e formulát a kényszer jegyében alkalmazták, hanem a két világháború közti időszakra (a formula a területi revízió jegyében alkalmazva) és a Monarchia korára is, mikor alkalmazása Magyarország gazdasági fejlődésének biztosítását volt hivatott ellentételezni. Az „ők” persze korszakonként mást és mást (Moszkvát, Berlint, Bécsset) jelentett.

A szocialista–szabaddemokrata kormány – Magyarország euro-atlanti integrációjára hivatkozva – általános érvényre próbálja emelni a magyar külpolitika „bejártott” taktikai formuláját: az „ők” a kormány számára *„mindenki mást”* jelent. A bajok akkor kezdődnek, amikor kiderül: „ők” és „ők” (például Brüsszel és Pozsony) bizonyos kérdések kapcsán akár eltérő módon is gondolkodhatnak. A magyar külpolitika a példaként felhozott esetben két tűz közé szorult, hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy az euro-atlanti közösség és Szlovákia igényeinek nem lehet egyszerre megfelelni.

Ez az eset felhívja a figyelmet arra, hogy taktikai formulánk alkalmazásával nincs minden rendjén. Általános külpolitikai programmá merevedése esetén Magyarország előreláthatólag még sok hasonló esettel találja magát szemben. Mert mi történik, ha Belgrád vagy Bukarest mást gondol,

mint Brüsszel, vagy uram bocsá, Párizs mást gondol, mint Bonn? Ami bizony gyakran előfordul...

Célszerűnek látszik tehát abból kiindulni, hogy mit gondolunk mi magunk. Ez nem zárja ki sem a konszenzust, sem a kompromisszumot másokkal. Sőt, a konszenzus és a kompromisszum csak így válik lehetségessé. Mi több, kedvenc taktikánkat sem kellene végképp sutba vágunk. Euro-atlanti integrációnk ugyanis jelenlegi stádiumában arról szól, hogy *csatlakozunk* az euro-atlanti közösség részéről már többnyire „átgondolt”, kész programokhoz. S egyelőre akkor sincs nagy baj, ha – mint néhány héttel ezelőtt – NATO-illetékesek kissé idegesen közlik velünk, hogy a magyar haderőreformot nem nekik, a NATO-nak, hanem inkább nekünk, magyaroknak kellene megterveznünk.

Ha viszont Magyarország közvetlen külpolitikai környezetéről van szó, taktikai formulánk kudarcra van ítélve. Mégpedig azért, mert Magyarország és néhány szomszédja kapcsolatainak rendezésére vonatkozó kész program, melyhez „csatlakozhatnánk”, jelenleg *nem létezik*. A Franciaország által „átgondolt” és az EU többi tagállama által félszívvvel támogatott stabilitási konferencia (Balladur-terv) megbukott. A szlovák kormány programjának végpontján, ha jól értjük, a lakosságcsere áll. A Jugoszláv Köztársaság elképzelései a kétoldalú viszony alakítására vonatkozóan egyelőre nem ismeretesek.

Románia-politikánkban a jó viszony kialakulásával párhuzamosan a romániai magyarok olyan fontos törekvései szorultak háttérbe, mint az 1994-es magyar kormányprogramban, az 1996. július 5-i „magyar–magyar csúcs” zárónyilatkozatában és az RMDSZ programjában is szereplő autonómia. Tulajdonképpen nem történt más, mint hogy a magyar kormány bevetette taktikai csodafegyverét, s a román–magyar alapszerződés múlt év szeptemberi aláírásával nagyjából olyan határon túli magyar politikát ígért a román politikai elitnek, amilyenre az eredetileg gondolt: azt ígérte, hogy az elfogulatlan szemlélő pozíciójára helyezkedik a román többség és a magyar kisebbség politikai küzdelmeiben. Ígéretét mindvégig sikerült betartania. S mivel a román többség nem gondolt magyar kisebbségi autonómiára, ez a kérdés lekerült a magyar kormány napirendjéről.

Ha Magyarország továbbra is képes lesz betartani a jelenlegi magyar kormány ígéretét, a román–magyar viszony stabil maradhat. De ez jószerevével a rendkívül törekeny román belpolitikai egyensúly függvénye. Az egyensúly megbomlásához annyi is elég, hogy a romániai magyarok a

kisebbségi jogok bővítése terén kormányzati pozícióból elért eredményeiket az RMDSZ programjának megfelelően az autonómia felé megtett lépésekként kezdjék értelmezni. Nem is beszélve arról, hogy a múlt év őszi választási vereség kábulatából magához térő román ellenzék növelheti befolyását, és a román külpolitika könnyen „magyarellenes” irányban mozdulhat el. Magyarország nem befolyásolhatja azokat a körülményeket, melyekre ígéretét alapozta, a kormány vállalása ezért gyenge lábakon áll.

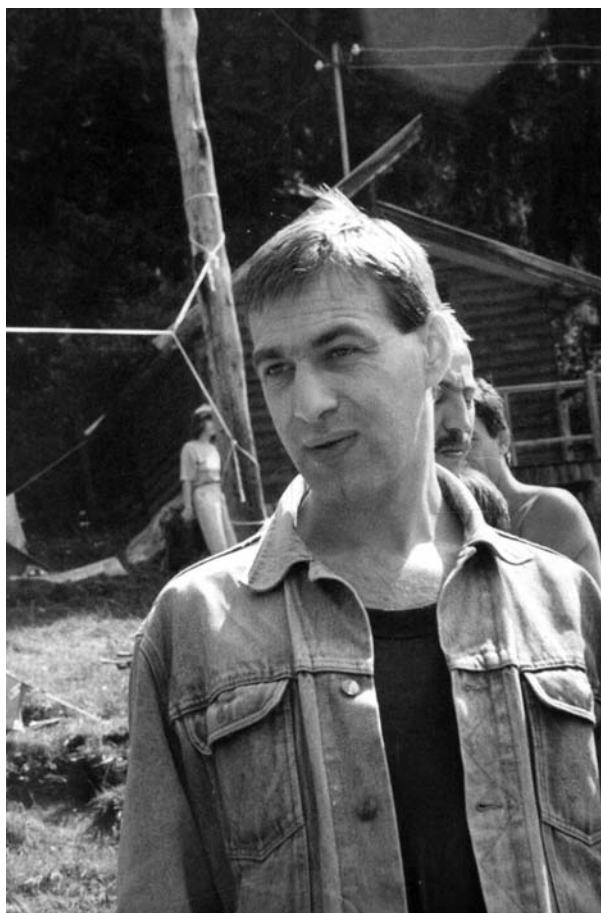
Ahhoz, hogy kapcsolatait „kritikus” szomszédaival stabilizálni tudja, a magyar külpolitikának *arányérzékre* lenne szüksége; vagyis tudnia kellene, hogyan hozza összhangba *ígéreteit és képességeit*. Az aktuális szlovák–magyar és potenciális román–magyar feszültség lényegében abból fakad, hogy a jelenlegi magyar kormány a szlovákiai magyar, illetve a romániai magyar kisebbséggel kapcsolatban *olyasmit ígér* Szlovákiának, illetve Romániának, amiről e két állam – valószínűleg joggal – feltételezi, hogy *Magyarország nem lesz képes* betartani. A jelenlegi magyar kormány rideg kisebbségpolitikája, mely az „állományvesztések listáján” igyekszik feltüntetni a magyarság durván egyharmadát, a helyzet ismerőiben, közöttük a szomszédos országok politikai és értelmiségi elitjeiben nemhogy bizalmat ébresztene, hanem éppen ellenkezőleg, gyanakvást kelt. S ezek az elítéltek ahelyett, hogy egy minden felet kielégítő rendezésen gondolkodnának, esetleges taktikai engedményeik mellett is görcsösen ragaszkodnak alkupozícióikhoz. Hiszen nem világos számukra, valójában milyen magyar igények rejlenek a jelenlegi magyar kormány képtelen ígéretei mögött.

Ahogy Magyarország nem lesz képes arra, hogy „lehatárolja” magát a szomszédos országokban élő magyar kisebbségekről, ugyanígy képtelen az a gondolat is, hogy a magyarság határmódosítás által rendezze kisebbségben élő szeletének problémáit. Az arányos megoldásnak továbbra is a *kisebbségi autonómia* tűnik. Ez derül ki az érintett szomszédos országok magatartásából, melyek idáig semmilyen komolyan vehető érvet sem szegtek szembe egy ilyen megoldással. Az autonómiával szemben felhozott szlovák, román és szerb érvek ugyanis valójában a magyarság képességeinek nem megfeleltethető igényt, a határmódosítást érintik, mely utóbbival egy sajátos, a jelen helyzetre általuk is alkalmazhatatlannak vélt történelmi evolúciós érvelés végső pontján az etnikai autonómiát azonosnak tüntetik fel.

A NATO kiterjesztése és az Európai Unió bővítése előtérbe helyezi Magyarországi szomszédosági kapcsolatainak problémáit. De e problémák,

melyek magva a határon túli magyar kisebbségek rendezetlen helyzete, Magyarország euro-atlanti integrációjától függetlenül is rendezésre várnak. Továbbgörgetésük minden oldalon hihetetlen energiákat emészt fel, demoralizáló hatású és – amint az Szlovákia esetében nemrég nyilvánvalóvá vált – kulcs helyzetekben bénító hatással lehet bármely érintett ország külpolitikájára.

Egy, a Magyarország és a magyarság képességeire, vagyis politikai és kulturális hagyományaira, gazdasági és intellektuális erőtartalékaira, geopolitikai helyzetére, lélekszámára méretezett, védhető – ami nem azt jelenti, hogy nem is vitatott –, vagyis a jelenkori „uralkodó eszmék” szerint átgondolt külpolitikai program lenne az, amire támaszkodva sietség, arrogancia és komplexusok nélkül lehetne nekilátni Magyarország és közvetlen külpolitikai környezete viszonyainak rendezéséhez.

Bálványosi portré